

Madách Könyvtár — Új folyam 37.

Madách Imre

Zsengék

Sorozatszerkeszt : Andor Csaba

Madách Imre művei I.

Drámák 1.

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

Madách Imre

Zsengék

Commodus

Nápolyi Endre

Sajtó alá rendezte, a szövegváltozatokat és szöveg-magyarázatokat
összeállította:

BENE KÁLMÁN

Madách Irodalmi Társaság
Szeged
2004

Készült Budapesten, 2004-ben. Felelős kiadó,
műszaki szerkesztő, borító:
Andor Csaba

ISBN 963 9386 22 7
ISSN 1219-4042

EL SZÓ

A Madách Irodalmi Társaság *Madách Könyvtár*-sorozatában több, mint 30 kötet jelent meg eddig. A kötetekben a tanulmányok, bibliográfiák, fordítások, Madáchhoz kapcsolódó szépirodalmi alkotások, és a Madách-dokumentumok mellett nem szerepelt jelentős mértékben Madách saját szövegeinek kiadása. Társaságunk első évtizedében néhány verse mellett csupán a Tragédia új, pontosított szöveg kiadását, és a fennmaradt szövegváltozatait, szövegmagyarázatait jelentettük 1999-ben, a MK 13. és 14. köteteként.¹ A Tragédián kívül a többi Madách-írással mindeddig rendkívül mostohán, méltatlanul járt el a magyar könyvkiadás: egy jteményes kiadásaihoz eddig csak háromszor írták oda az *összes* jelzést,² ráadásul ebből a háromból két alkalommal indokolatlanul, jogtalanul. Többé-kevésbé teljes összkiadásnak eddig ugyanis csak a Halász Gábor szerkesztette 1942-es kétkötetes, 2200 oldalnyi munkát tarthatjuk, az első, 1880-ban kiadott Gyulai-féle *összes műveinek válogatott műveinek*, szigorúan megrostált válogatásnak nevezhet csupán, a Tankönyvkiadó 1994-es *összes drámáiból* pedig a drámatörödékek hiányoznak.

Úgy gondoljuk, hogy a Madách Irodalmi Társaság és könyvsorozata, a Madách Könyvtár akkor tesz eleget feladatának teljes mértékben, ha nemcsak ápolja a Madách-kultuszt, ha nemcsak **-ról**, de **-tól** is igyekszik minél teljesebb képet nyújtani, vagyis: ha Madách munkáit is kiadjuk. A Madách-szakirodalom gyarapítása mellett legalább ugyanolyan fontos a Madách-életmű rendelkezésre bocsátása, hozzáférhet-

¹ *Madách Imre: Az ember tragédiája. I. F. szöveg.* Madách Könyvtár 13. Szeged-Bp. 1999. 177 l. és *Madách Imre: Az ember tragédiája. II. Szövegváltozatok, kommentárok.* Madách Könyvtár 14. 242 l. A Madách-kutatás segítéséreadtunk ki három év múlva a költő fiának, *Madách Aladámnak* is a *versek* – MK 26. Bp. 2002. 229 l.

²GYULAI Pál (szerk.): *Madách Imre összes műve I-III* Pest 1880., 1894–1895. (II. kiadás.), HALÁSZ Gábor (szerk.): *Madách Imre összes műve. I-II* Bp. Révai kiadás, 1942 és MADARÁSZ Imre (szerk.): *Madách Imre összes drámái I-II* Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.

vé tétele, már csak azért is, mert a Halász Gábor-féle összkiadás a közkönyvtárak nagy részében már hiányzik, vagy csak olvasótermi példány van belőle.

2004-től a társaságunk elhatározta, hogy évi két kötet elindítja a Madách-életmű kiadását. A kb. 200–350 oldalasra tervezett könyvekben az elzetes elképzeléseink szerint egy 12 kötetes, 5–6 év alatt megvalósuló életmű -kiadás állna össze. A sorozat tervezett felépítése a következő:

DRÁMÁK

- I. kötet: *ZSENGÉK* – Commodus, Nápolyi Endre.
- II. kötet: *REFORMKORI DRÁMÁK* – Férfi és nő, Csak tréfa, Jónév és erény (drámatörödékek)
- III. kötet: *ÁTDOLGOZOTT DRÁMÁK* – Csák végnapjai 1843 és 1861, Mária királynő, II. Lajos (drámatörödékek).
DRÁMAVÁZLATOK – Brutusok, Atilla fiai vagy más az ótörténetből, András és Borics.
- IV. kötet: *A "NAGY MŰ" ÁRNYÉKÁBAN* – A civilizátor, Mózes, Tündéralom (drámatörödékek). Kétes hitel: József császár.
- V. kötet: *AZ EMBER TRAGÉDIÁJA* – A dráma fennmaradt szövege. Utószó: A Tragédia születése
- VI. kötet: *AZ EMBER TRAGÉDIÁJA* – Szövegváltozatok. Szó- és szövegmagyarázatok.

PRÓZA

- VII. kötet: *ELBESZÉLÉSEK* – Dulo Zebedeus kalandjai, Ecce homo, Hétköznapi történet, Krónika két pénzdarab sorsáról, A Koloziak.
- VIII. kötet: *ÉRTEKEZÉSEK* – Művészi értékezés, Eszmék Léliáról, Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyása, A nő, különösen esztétikai szempontból,
PUBLICISZTIKA – Törvényhatósági dolgok, Vitacikkek, Szabadelvesség és táblabíró politika, Trencsini, másként Teplici fürdő,
BESZÉDEK – Üdvözlő beszéd, Megyei élet, Országgyűlés.

FELJEGYZÉSEK – (a konkrétan az egyes művekre vonatkozó vázlatokat az adott mű kötetében közölnénk)!

LÍRAI ÉS EPIKAI KÖLTEMÉNYEK

IX. kötet: **VERSEK 1.** – Lantvirágok (zsengék). Nógrádi képcsarnok (társ szerzőkkel).

X. kötet: **VERSEK 2.** – Költemények. (Az 1863–64-ben összeállított ciklusok).

LEVELEZÉS

XI. kötet: **MADÁCH IMRE LEVELEI**

XII. kötet: **A MADÁCH IMRÉHEZ ÍRT LEVELEK**

Mint látható, a műfajok mellett a keletkezési sorrend és bizonyos tematikai szempontok döntöttek el, hogy mi kerüljön egy-egy kötetbe. Az például kétségtelen, hogy az 1., a 2. és a 3. kötet minden drámája a reformkorban keletkezett, ám ezek közül az első kötet két darabja a reformkori születés mellett kétséget kizáróan, a közmegegyezés szintjén *zsengé*nek minősül – s csak ez a két dráma íródott prózában az összes közül –, a 3. kötet darabjai pedig egyúttal (valamilyen szinten) átdolgozott drámák is. (Igaz, hogy az alapmű és az átdolgozás teljes egészében csak a *Csák végnappjai* esetében van meg, de tudjuk, hogy a *Mária királyné* 1855-ben átdolgozott szövegének volt, csak elveszett a reformkori első változata, s úgy sejtjük, hogy a *II. Lajos* elzménye lehetett a *Verb czyc* drámaterv és néhány soros töredék, tehát ez az 1855-ös *II. Lajos*-jelenet is lehet, hogy átdolgozás.)

Természetesen, egy újabb kontroll után a mű szövegét és annak szövegváltozatait is megjelentjük ismét. Az ellenkezés mindig hoz felszínre valami figyelmetlenséget, hibát, hanyagságot. Így pl. a lehet legpontosabbnak vélt mű szövegünk még mindig tartalmazott két hibát: az egyik egy érthetetlenül elnézett sajtóhiba a 2724. sor után az utasításban *Leveles szín atatt* áll *alatt* helyett, a másik a 2911. sor első szava: *Ifjonton*, a helyes *Ifjontan* helyén. Ez egyébként a legkorszerűbb,

legpontosabb szövegnek tartott Kerényi-féle kiadás 264. hibája volt,³ amelyet eddig még nem vettünk észre.

Itt szeretnénk felvázolni az egyes kötetek felépítésének sémáját. Minden kötet egy rövid 10–25 oldalas tanulmánnyal (el szóval) indul, amely a kötetben szereplő műveket röviden, közérthetően igyekszik majd bemutatni. Ezután következik a mű (vek) kritikailag pontosított, többször ellenőrzött szövege, majd a szövegváltozatok és szövegmagyarázatok közzlése zárná a sort. Minden kötetben az adott művekre vonatkozó válogatott bibliográfiát is közlünk. A jegyzetekben utalunk a közölt mű kéziratának, kiadásainak adataira is.

Néhány elzetes megjegyzés szövegközlési elveinkről. Minden művet a fellelhető legutolsó megbízható kiadás és a kéziratok összevetése alapján rendeztünk sajtó alá, jó néhányszor felülbírálván, javítva a korábbi kiadások gyakran vitatható szövegét. Az eltéréseket a kiadott művek után a szövegváltozatok között indokoljuk, s a korábbi, szerintünk hibás variációt is közöljük. Kiadásunkban mindenütt a mai helyesírásra javítjuk az eredeti szöveget – szeretnénk az amúgy is archaikus nyelv író megértését ezzel kissé el segíteni. Így pl. első kötetünk két ifjúkori drámáját a Halász Gábor által sajtó alá rendezett, s az általa szerkesztett *Madách Imre összes művei* (I–II. k., Bp. Révai, 1942) első kötete (819–914. l.) és az eredeti kéziratok nyomán készítettük. Jelenlegi szövegünk tehát ennek a kiadásnak a kézirat alapján újra ellenőrzött, több helyen javított, kiigazított változata. Modernizáltuk a dráma helyesírását (különösen a központozás, a mondat- és tagmondathatárok jelölésében, valamint az összetett szavak különírásában nem követtük a szerzőt). Javítottuk a nyelvhelyességi hibákat is.

³Igaz, hogy a 263 hibás szóalakból 210 a verseléssel kapcsolatos volt: tehát, Kerényi szöveggondozási elveihez igazodva, mai helyesírásúvá változtattuk azokat a hosszú, vagy rövid magánhangzós (esetleg mássalhangzós) szóalakokat, melyek mai helyesírással is ugyanazt a szótaghosszúságot jelölik. (Egy példa: a 810. sorban *Tisztult* ra javítottuk Kerényi kiadásának *Tisztult* szóalakját, hiszen a sorkezdő szó mai és régi alakjában is spondeus!) 53 esetben viszont komolyabb sajtóhibáról, téves szövegről volt szó, ehhez jön hozzá az ifjontan helyén az ifjontan a 2911. sorban.

Mivel kiadásunk mindegyik kötetében szándékunkban áll a szövegváltozatokat, variánsokat és a szövegmagyarázó jegyzeteket is közölni, így a kritikai kiadáshoz hasonlóan a f szöveget sorszámozzuk. Míg a lírai és epikai verseknél és a verses, többségében jambikus drámáknál soronként (pontosabban ötsoronként) kerülnek a lapszélre a sorszámok, addig a prózai műveknél a bekezdéseket, a prózában írt drámáknál a megszólalásokat számozzuk. (Mivel a bekezdések, illetve megszólalások általában hosszabbak egy sornál, így a sorszámot minden 3., 5., 8. és 10. megszólalásnál, ill. bekezdésnél odaírtuk a lapszélre!) Itt azért térünk el a sorok megszámlálásától, mert az ilyen folyamatosan írt szöveg új kiadásainál a betűtípustól, nagyságtól, lapmérettől függetlenül változhat, ám ha a külső szerkezeti egységeket, a bekezdéseket, illetve a dialógusok megszólalásait számozzuk, a hivatkozás mindig egyértelmű lesz. A kor kívánalmainak megfelelően, a könnyebb eligazodás érdekében pótoltuk (ahol hiányzott) a drámák szereplőinek felsorolását is. Mivel ezt a szöveggondozó tette hozzá a darabhoz, természetesen a szereplő személyeket ilyen esetben [szögletes zárójelben] tüntettük fel. (Már kötetünkben is!)

Mint a kiadás tervezetéből látható, a drámákat tettük első helyre, hiszen Madáchot első sorban drámaíróként ismerik. Sőt, a nagyközönség egymás vesírónak gondolja, *Az ember tragédiája* szerzőjeként tartja számon. Pedig ha csak az eddigi egyetlen *Madách összes műveit*, a kétkötetes vaskos Halász Gábor által szerkesztett kiadást vesszük csak kezünkbe, akkor is láthatjuk, hogy a Tragédia költője a f mű mellett lírai verseket, szépprózát, értekezéseket, publicisztikát és persze, f leg drámákat is írt, nem is keveset.

Először tehát számítógépbe került a madáchi életmű: ahol volt korszerűbb, modernebb kiadás, ott azzal a szöveggel, ahol nem, ott a nyugdíjas korú Halász Gábor-kiadás alapján. A technikának köszönhetően könnyű volt kiszámolni az életmű terjedelmét: a mintegy 300 ezer szó közel kétharmadát a drámák és drámakísérletek szövege alkotja.

Ha olyan kiadást szeretnénk, amely nem másolata a korábbiaknak, hanem megbízhatóbb, pontosabb szöveget ad, feltétlenül össze kell vetnünk a korábbi kiadások szövegét a *kéziratokkal*. Ezért CD-re másoltuk a fellelhető Madách-kéziratokat, s megkezdtük a szövegek ellenőrzését, a szövegváltozatok, vázlatok feltárását.

Madách drámái kilenc csoportba sorolhatóak: *1. Zsengék, 2. reformkori drámák, 3. átdolgozott drámák, 4. a f mű, 5. a Tragédia keletkezési ideje körül írt drámák, 6. egy Madáchnak tulajdonítható dráma 1864-ből (a József császár), 7. drámatörödékek, 8. drámvázlatok, 9. drámatervek (A könnyelmű Rákóczi, Péter, Álszégyen, Sámson, Jolán, Verb czy, Lucifer.)*

A befejezett drámák az első hat csoportban találhatóak – számuk kilenc. Vagy tíz, esetleg tizenegy? Ha a *Csák végnapjai* első, 1843-as szövegváltozatát, amely jelentős mértékben eltér 1861-ben átirított szövegtől, külön műnek számoljuk, akkor tíz a helyes szám, ha az 1864-ben a Karácsonyi Guido drámai jutalmán megdicsért művet, a *József császárt* (mint ezt számos érv indokolja) is Madách művének vesszük, akkor 11.

Ezek a drámák műfajukat és témájukat tekintve igen széles skálán mozognak. Van köztük drámai költemény (a f mű mellett ennek készül a *Tündéralom* c. töredék is), „arisztophaneszi” komédia (*A civilizátor*, amely egyúttal politikai pamflet is), társadalmi dráma, a *Csák tréfa* (s annak készül a *Jónév és erény* c. drámatörödékek is), görög, illetve bibliai tárgyú mitológiai tragédia (egy Heraklész-dráma: a *Férfi és nő* és a *Mózes*, de ide tartozott volna, ha megvalósul a *Sámson* és az *Attila fia* is) és római történelmi tragédia (*Commodus* és a tervezett *Brutusok*). Ám a legtöbb: magyar történelmi tragédia. Madách „királydrámái” történelmi időrendben: *Péter, András és Borics, Csák végnapjai, Nápolyi Endre, Mária királyné, II. Lajos, A könnyelmű Rákóczi* és a *József császár*. Nyolc cím, amelyből három (vagy négy?) dráma (bár a Csák két szövegváltozatban is) készült elő Madách műhelyében. A többi torzó vagy csupán vázlat, ötlet maradt – illetve az utolsó esetben vitatott a költő szerzősége.

A teljes drámák után az utolsó három csoportból a töredékek száma talán a legkevésbé vitatható – noha a csak drámvázlatként számon tartott *Verb czy* vázlatlapjain egy rövid, megfogalmazott drámai dialógus is található, s ennek okán akár ezt is drámatörödékeknek minsíthetnénk. Ha viszont a téma feltűnő rokonsága s a történelmi kor azonossága miatt mindezt csak a *II. Lajos* korábbi szövegváltozatának tartjuk, akkor a drámatörödékek száma inkább csak három.

Drámavázlat szintén három van, mivel azonban a drámatervek közül néhányánál feljegyzések is fennmaradtak, így az említett *Verb czy*, továbbá a *Sámson* és az *Álszégyen* is tekinthető vázlatnak. Hogy a drámatervek közé soroltam mégis, annak oka az, hogy e két utóbbi cím más megnevezése volt: a *Sámson* vázlatai a *Nápolyi Endre*, az *Álszégyen* papírszeletei pedig a *Jónév és erény* első csíráit jelentik. A maradék négy drámatervnek csak a címét ismerjük, szöveg semmi nem maradt fenn. A *Lucifer* volt talán az első utalás az *Ember tragédiájára*, a *Jolán* – feltevésem szerint – a *Csak tréfa* első címe lehetett, míg a másik két megnevezésnek csupán a címét ismerjük. Ezekről a drámatervekről szinte semmit sem tudunk. A *Könyvelm Rákóczi* tervezését, miképp a *Jolán* és a *Lucifer* megírásának elhatározását Madách korai drámáinak kézírata árulta el. A *Péter* tervéről pedig csak egyetemi barátjának, első szerelme bátyjának, Magyarország kiegyezés utáni egyik miniszterelnökének, Lónyay Menyhértnek írt leveléből⁴ tudunk.

A *Commodus*-t, a kamaszkorban, 16 évesen írt császárdramát később átdolgozta Madách, a írói gyakorlatának megfelelően jeleneteket, helyeket akart áttenni más darabjaiba. Az első jelenet elejét írta a kézíratra: *Az első testvéri szeretet párbeszéd Jolánba*. Majd később: *Lucius a könyvelm Rákóczi*ba.

A *Lucifer* cím⁵ a *Nápolyi Endre* kéziratán jelent meg a második felvonás elején. Nem tudjuk, mikor kerültek a kézíratra ezek a bejegyzések,

⁴Ez a tervezett dráma Orseolo Péterrel szólt volna. A terv létezését és elvetését 1839. augusztus 3-ai, Lónyay Menyhérthez írt leveléből tudjuk meg: *Pétert ki nem dolgozom, de Endre írására elre örülök* – írja. Ugyanebben a levélben a Rákóczi-ról írandó darab terve még él: *Gyarmaton éjfélkor mentünk keresztül, keszegen meg tudtam, hogy a vármegye levéltárába sok iratok vannak Rákóczi ideiből, többi közt az Onodgy és e. u. t. ez nekem igen érdekes, és hasznos lesz (darabomba) Füleken egy régi ellagyott házba, mely egykor Rákóczi birtokába volt egy artz képre találtak, az artzkép sógorom birtokába van...* (A levéldízet Madách eredeti – bizonygyenge – helyesírással olvasható.)

⁵Hogy ez volt az első Tragédia címe, azt Pétery Károly visszaemlékezéséből tudjuk. Madách képviselőtársai így idézik a költőt: *ekkor kezdtem az "Ember tragédiájához". Először Lucifer nevet adtam ennek a műnek, mellyel fogásom végéig kihúztam az*

zések, de elképzelhetem, hogy akár még 1850 előtt. Ez pedig azt jelenti, hogy *Az ember tragédiája* alapötletét a végéig akár másfél évtized is eltelhetett! Szintén a *Nápolyi Endre* kéziratán jelenik meg a *Márja királyné*, az *Álszégyen*, a *Comodus*, a *Jolán* és a *Sámson* cím is, jelezve egyes szituációknál, mondatoknál, hogy azokat tervezte áttelepíteni az említett drámákba.

Tehát Madách igen gyakori eljárása az önidézés, a "vendégszövegek" alkalmazása, de gyakran utal a kéziratokon világirodalmi mintákra is. A legkorábbi darab kéziratán olvasható pl.: *Caligula Messalinája*, *Carlos királynéja*, *Fiesco Verrina*, *Marót bán vége*.⁶ Idősebb Alexandre Dumas, Schiller, Vörösmarty és a *Nápolyi Endre*-ben Shakespeare! Itt a címszereplőben egy lázas romantikus ifjú Hamlet-hasonmásra ismerhetünk. Szerencsére Madách kihúzta a legfeltűnőbb hasonlóságot a kéziratból: a végleges szövegben már nem tűnik fel Endre szelleme!

A két első dráma kézírata a többinél is kuszább, áttekinthetlenebb. Számos kihúzás, áthúzás, betoldás van benne – így nem csoda, hogy az 1942-es *Madách összes* kiadáshoz képest (amely nagyon sok esetben közli az áthúzott mondatokat is!) sokat változtattunk: mi az összes áthúzott mondatot, dialógust a szövegváltozatok közé számoltuk.

A *Comodus* kéziratán a vége feliratot a szerző aláírása előzi meg, a következőképp: *Em k* (Madáchot a családban ifjúkoráig Em k-nek becézték, az Imre német változata, az Emerich alapján.) Még érdeke-

⁶*id t.* (A szöveget ld. Andor Csaba *A Tragédia születése* c. tanulmányában. In: Madách Imre: *Az ember tragédiája. II. Szövegváltozatok, kommentárok*. Madách Könyvtár 14. Szeged–Bp. 1999. – 226. l.) Erről az első Tragédia-változatról részletesen szó Bárdos József *Lucifer* c. tanulmánya. (In: X. Madách Szimpózium, Madách Könyvtár 30., Bp.–Balassagyarmat, 2003. – 95–113. l.)

⁶Az első hivatkozás Dumas darabjára, amelyet a költő 1838 decemberében láthatott a Pesti Magyar Színházban. (Ld. KAMARÁS Béla: *Madách Imre ifjúkori drámái és novellái*. Pécs 1941.) A további utalások Schiller két darabjára vonatkoznak. (A *Don Carlos* mellett a *Fiesco*-ra! Itt a címszereplő Fiesco gróf az összeesküvés feje, míg az öreg Verrina összeesküvésrepublikánus.)

sebb az utolsó lap, ahová egy ironikus apróhirdetést firkantott a szerző. Íme: *Hirdetés! urak szép látvány néznie való lesz – keresztényeket tépendnek el tigrisek.* (Kommentár felesleges.)

Ezeknek a korai drámáknak a vázlatok is fennmaradtak. E vázlatokban elször a hősök jellemzését vázolja néhány szóban Madách, rendkívül tömören és lényeglátóan fogalmazva. Ezután jön a jelenetek vázlata, majd gondolatok, aforisztikus mondatok sorjázna. Ezek a gondolatok, a tizenéves ifjú drámaíró mondatai már ekkor a Tragédia írójának szellemét idézik, tehetségér l vallanak. Érdekes idéznünk, mit ír e feljegyzésekr l Weöres Sándor:⁷ *“Telegramm stílusban, olykor másoknak nem is érthet en, vázlatosan vetette papírra gondolatait, melyek éppen faragatlanságukban, elveszésre ítéltségükben elegánsak; szikrázóak, mint a kovak ; »kemény a kavics és láng van benne«. Ritkaság, hogy a kidobni elfelejtett holmin keresztül ilyen szintén feltárul egy lángész bens világa, (...) érzelmi és mentális életének titkai.”*

A *Commodus* megítélése a Madách-recepcióban meglehetősen színes és ellentmondásos. Első értékelje, Voinovich gyenge kísérletnek tartja, hangsúlyozza és részletezi Teleki *Kegyenc* hatását e drámára – ugyanakkor sok helyen látja *Az ember tragédiája* “el tanulmányait” is a darabban.⁸

Madách ifjúkori drámaíról egyetlen nagyobb összegező önálló tanulmány született, Kamarás Béla⁹ írása. A disszertáció második fejezete meglehetősen részletesen követi és értékeli a drámák cselekményét, bírálja a kamasz költő szerkesztési hibáit, jellemábrázolásának motivátlanságát, “fellelengzős, áradozó, lírai” stílusát. Ez utóbbi esetében kü-

⁷ *Három veréb hat szemmel.* Antológia a magyar költészet rejtett értékeir l és furcsaságairól. Összeállította, magyarázó jegyzetekkel ellátta Weöres Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1977. – 514. l.

⁸ VOINOVICH Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája.* Franklin Társulat, Bp., 1914. – 26–28. l. A kapcsolat a *Kegyenc* c. Teleki-darabbal inkább tematikus, mintsem tényleges hatásról lenne szó – állapítja meg Kamarás Béla. Igaza van, a valószínűleg 1839-ben írt Madách-zsengének nem lehetett forrása az 1841-ben megjelent *Kegyenc*.

⁹ KAMARÁS Béla: *Madách Imre ifjúkori drámái és novellái.* Pécs, 1941. – 20–33.

lönösen a *Commodus* nyelvi szertelenségét kárhoztatja, a darab nyelvét a *Lantvirágok* biedermeyeres stílusával rokonítja.

Monográfiájában¹⁰ Horváth Károly is a romantikus dráma borzalmainak halmozását, elnagyolt jellemeket, széteső cselekményt, fellelengzős stílust vet az ifjú drámaíró szemére,¹¹ ugyanakkor rámutat arra, hogy már ez a kamaszkori zsenge is Madách gondolatvilágának, eszméinek (mint pl. a szerelem és a szabadság fontos szerepe, a néptömegek pesszimizisztikus megítélése, rajongó liberalizmusa stb.) er teljes kifejezése. (Ugyanezt kiemeli S tér István¹² kismonográfiája is.)

A *Nápolyi Endre* esetében Voinovich cselekmény-ismertetése, elemzése szintén elnagyolt és pontatlan.¹³ Kamarás Béla ismertetése részletesebb, s helytálló a történelmi forrás, Fessler¹⁴ szövege és a darab közötti kapcsolatok feltárása is. Szinte minden hősnek megvan a mintája a forrásban, a költő többé-kevésbé alkalmazkodik az ott leírtakhoz. Persze vannak hősök, akik inkább Madách fantáziájából születtek, s vannak, akiknek jelleme élesen eltér a történelmi forrásban leírtaktól. (Pl. a Victor Hugo ihlette Cabanis-merénylet, vagy Róbert barát figurájának madáchi démonizálása, hiszen a ferencesrendi barátot eredetileg a magyar király rendelte nevelőnek Endre mellé, s aki Fessler szerint a z rzavarban is nagy tekintéllyel kormányozta az országot.)

¹⁰ HORVÁTH Károly: *Madách Imre.* Mikszáth Kiadó, Horpács, 1999. – 14–19.

¹¹ A cselekmény felidézése az adott monográfiában sajnos pontatlan kissé: Lucius nem fojtja meg a császárt, csak szándékában áll (ezt a tévedést Kamarás Béla is elkövette!), de Marcia a méregpohárral már megel zte. Cleander sem törvényes fiú, is ugyanolyan rabszolgaként neveltetett gyermeke Pertinaxnak, mint Maternus, csupán el akarja hitetni testvérével, hogy apja titka felfedése után csak t szándékozik felszabadítani a rabszolgaságból.

¹² S TÉR István: *Álom a történeleml. Madách Imre és az ember tragédiája.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. – 30–31. l.

¹³ Voinovich 29–34. l. – Pl. Giléti (sic!) “Endrét börtönbe záratta, jó szándékkal, mert csak er s rizet alatt hiszi biztonságban.” A “börtön” csak a király “véd rizetét” jelenti, hiszen e börtönben minden további nélkül bejut Philippa és Johanna is.

¹⁴ FESSLER: *Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen.* Madách drámájának anyaga: Dritter Theil, I. Band, II. Buch.

Szintén egyetérthetünk azzal a megállapításával, hogy a *Commodus* szerkesztési, stiláris, vagy épp a lélektani motivációban elkövetett hibáit a *Nápolyi Endre*-ben is fellelhetjük, de ebben a darabban már határozottan észrevehetjük a törekvését arra, hogy ezeket a hiányosságokat ki-
küzöbölje a szerző.

A Kamarás megállapításait átvevő és tömören újra fogalmazó Horváth Károly-monográfia elemzése a leginkább mérvadó, s egyetérthetünk a két dráma összehasonlításával is: a második darabban a *drámai dikció fejlettebb, (...) nem annyira áradó, fellengz s, a lélektani motiváció is jobb*. Szép példa ez utóbbira, ahogyan Johanna mint királyné megkegyelmez egy férjgyilkos asszonynak. (E motívum jelentőségére viszont már Voinovich is felhívja a figyelmet.) A megfontolatlansága is erőteljesebb: Endre – kissé anakronisztikusan – népszerű és liberális gondolkodású. A fejlődés ellenére, persze ez a darab is megtekinthető, világirodalmi mintáit néha szolgálaián másoló (ld. az Endre–Hamlet, Cabanis–Triboulet párhuzamokat!).

Mezei József¹⁵ nagyobb jelentőséget tulajdonít az életművön belül a két drámának. Kiindulópontja, hogy Madách romantikus nemzedéke két típus, két magatartástípust jelenít meg a történelemben: a karthauziakat és a Héraklészeket. A korai drámák a karthauzi típust ábrázolják: különösen a *Nápolyi Endre* formájában. E drámában a címszereplő ellenfelei az “ördögember” változatai: a barát, Johanna, a nagyravágyó Taranto. A másik drámáról írva az “istenember” több jelentés fogalmát alkotja meg. Ez is kettős tartalmú: a zsarnok császár önisztetésével szemben a szeretethit, az egyéniségét, emberségét rész szabadsághoz jelenti a másik pólust.

A Madách-recepció tehát igencsak szűkszavúan, és megtekinthetően kis terjedelemben foglalkozott a zseninek minősíthető drámákkal. Véleményünk szerint a két dráma epikus vonásai, jellemábrázolásának hiányai, szerkesztési ügyetlenségei, vadromantikus sémái, terjengőssége és néha homályos körmondatai miatt is, némileg rászolgált erre az érdektelenségre. Valóban az a legfontosabb elem a két “szárnypróbálgatásban”,

¹⁵Ld. MEZEI JÓZSEF: *Madách. Az élet értelme*. Bp., Magvet Kiadó, 1977. – 64–69. l.

hogy eszméiben, nyelvi motívumaiban, világképében már nagyon sokszor tetten érhető a Tragédia költője. Azzal is egyetérthetünk, hogy technikájában, pl. a stílus tömörebbé válásában, a drámaiságban már érezhető a második darabban javulás a *Commodus*-hoz képest. (Ne feledjük azonban, hogy a *Nápolyi Endre* minden valószínűség szerint a *Commodus* után íródott, s ezt a darabot, mint az általunk közölt madáchi javítások, a szövegvariációk is bizonyítják, a költő át akarta dolgozni, újjá akarta teremteni, mint azt több drámájával meg is tette.)

A darabok szövegével való hosszú bíbelődés után azonban egyetérthetünk azokkal a (magán)véleményekkel, amelyek azt állítják: a *Commodus* több zseni tollpróbánál. A két prózában írt drámából az első ígér többet, ez a darab egy zseniális kamasz költő-merész lírai víziója a szabadságról és a szerelemről, egy olyan dráma, melynek értékeire egy mai merész színházi kísérlet világíthatna rá igazán.

COMMODUS

DRÁMA NÉGY FELVONÁSBAN

[SZEREPLŐK:

COMMODUS, római császár, Marcus Aurelius fia
LUCILLA, Commodus nővére
CLAUDIUS POMPEIANUS, hadvezér, Lucilla férje
FADILLA, Commodus másik nővére
ARRIUS, szenátor, Fadilla férje
LUCIUS, Arrius fia
MARCIA, Claudius testvére, Lucius szerelme, később Commodus
          ágyasa

PERTINAX, Marcus Aurelius egykori kiváló hadvezére, Commodus
          halála után az első katonacsászár
CLEANDER, rabszolga, Pertinax fia, Commodus kegyence
MATERNUS, rabszolga, Pertinax fia, Commodus főellenfele

CONDIANUS, az elkel Quintilianus-ház feje
MAXIMUS, az öccse
VIRGINIA, a húga
JULIA, a Quintilianusok édesanyja

PERENNIS, Commodus tanácsadója uralkodásának első időszakában
MICILIUS, udvaronc
NIGRICIUS, udvaronc

ELSŐ, MÁSODIK, HARMADIK, NEGYEDIK UDVARONC
ELSŐ, MÁSODIK GYILKOS
ELSŐ, MÁSODIK, HARMADIK GLADIÁTOR
ELSŐ KERESZTÉNY
AGG KERESZTÉNY
ELSŐ R

Keresztények, praetorianusok, udvaroncok, gladiátorok, rabszolgák, szenátorok, római nép.]

ELS FELVONÁS

A DÍSZMENET

ELS JELENET

(Capitolium el tt, jobbra Quintiliani-, balra Pertinax-feliratú ház, Condiánus, Virginia, rabszolgák bútorokat hordnak.)

VIRGINIA

Az istenek hozának vissza si padunkhoz, te kedves bátya, tégedet. Ládd, nélküled oly komolyak valánk, mert fészkeből a nagy sas elrepült.

CONDIANUS

S most újra ölelve, édesem, kikért e szív dobog, el is feledtem utam veszélyeit.

3 VIRGINIA

Ládd, anyám úgy esdte az eget, hogy adja az hamar néki vissza elorzott mindenét, s az ég meghallgatá e könnyörgést, s a bú sóhaját jöttöd előlé.

CONDIANUS

Óh, édesem, mi hosszú, hosszú holdakig nem ízlelém e körnek édenét, de bocsássák meg házam Láresi, én a hazának hoztam áldzatot.

5 VIRGINIA

Igazad van, bátya, jól beszélsz, a hon feléri házad istenit, és ne hallgasd a gyöngye hölgy szavát, ha búsg, hogy szíve rajta megtörik, ne hagyj utadba gátot vetni könnyemmel, utadba, mely az ég felé vezet.

CONDIANUS

Szólj hát, Virginiám, mi öröm hajnalott élted szép egén, mi búfelleg tódult irigyelve rá, mióta én a szelíd görög honban, imádvá a múzsák templomit, kincseket szereztem hazám oltárira. Minden, mi téged érdekel, mi bánt, szívemnek is örömet s keservt hoz az.

VIRGINIA

Te jó testvér vagy, halld hát titkomat; de vissza ne élj ám velem, mint szokás. Három napja, hogy anyámmal Róma fényes utcáin jártam fel s alá, mid n hon jövet azon setétesb utca szegletén egy deli ifjú tekénte reánk, és mi reá. mozdulatlan állt, mint k szobor, s reánk mereszté szüntelen szemét. Mid n a másik utcavégzetten hátra tekéntem egész véletlenül, még ott kívül állni láttam t. Másnap ismét így történe, és nem tudom hogyan jött, én kétszer mentem arra aznap, és másodszor az ifjú megszólít.

8 CONDIANUS

Tovább, kérlek, Virginiám.

VIRGINIA

megszólította hát, s oly édes volt e szó, mintha szívében l n lt volna fel az érzet virága. egy gall vitéz, neve Hilár, mi édes név ez, bátya, ugyebár? De te oly komoly vagy, nem is figyelsz reám, mi is lenne egy oly nagy kebelnek ily hölgyi gyöngeség?

10 CONDIANUS

Hallgatok, s t, igenis, csak tovább.

VIRGINIA

Elbeszélte sorsa átkait, és Láresinkre kért, vegyük fel t, néhány napokra hajlékunk alá. Az embernek szíve nem k , tudod, s egy elhagyott embertárs megindítja azt. Mi felvevénk, Hilár körünkbe van, oly szelíd, oly jó, s mi szeretjük t; de úgy szeretjük csak, mint elhagyottat. Te mindig komolyb leszesz?

CONDIANUS

Virginiám, akkor, tudod, tündöklik az ég, és hízelegve csalja a virágot, ha éji árva dért s fagyot hozand. Te gyöngye virág vagy, és ha lesújt a dér, ki nem virulsz a tavasz virágival. Csak egy a nyár, vesz az, s a tél örök.

13 VIRGINIA

Bátyám, min viseleted! Te engemet ijesztsz, bátyám, mi rosszat tettem, szólj csak, óh?

CONDIANUS

Semmit, éppen semmit, ládd, az emberi szívben oly nehéz gyanúk zajlanak, de álmok csak e gyanúk, az álom d re, az álom el-

- repül.
- 15 VIRGINIA
Mi gyanú bánt értem? Mondd meg, óh, nekem, mondd szíved rejtékét; ládd, nem kerülheti ki a hajós azon szirtet, melyt nem ismer. Szólj, édesem, s lemosolygom arcod fellegét.
CONDIANUS
Isméred Commodust?
VIRGINIA
Hogy ösmerném t? Még gyermek valék, mid n Rómát elhagyá.
- 18 CONDIANUS (*magában*)
Három napja éppen, hogy városunkban lappang, várva seregét a díszmenetre, s azok ma érkezének el, – de nem, ez nem lehet. (*Virginiához.*) Te oly kegyes vagy, e világ tengerén egy gyöngö sajká vad habok között, üdvöd kebledben van, s ha elvesz az, vissza nem térend. Vigyázz magadra, szép Virginiám! A gyöngö plántát, mely a gondos kertész kezei alatt n le fel, a déli szél lesorvasztja hamar. Mostan tehát áldjanak meg istenim, tüstént hozzád megyek, s te napként gy zendsz szívem borújain. Ha erre megy a díszmenet, kijössz tán?
VIRGINIA
Ha vidámabban láttam kedves arcodat. (*El.*)
- 20 CONDIANUS
Sötét gyanúk váltják fel egymást keblem éjjelén, s mindenütt Commodus, s Hilár a kép, melyt l iszonyodva rejtem el magam. S ha csakugyan úgy lenne, úgy Virginiám, Róma elveszének; óh, ha tudnád, mily iszonyú mélynek szélein vagyunk, borzadva lép-nél vissza, s szíved megtörne kínodon.
MAXIMUS (*kilépve*)
Bátyám, miért búsongsz, miért vagy oly komoly, nem száll a mosoly kedves ajkaidra. Óh! Valld meg nekem, valld meg szeretestvérednek, kinek nincs öröme, ha véled nem oszthatja azt, kinek a nap sötét borúba fült, ha nem látja szemedbe visszasugárzni.
CONDIANUS
Óh, öcsém, kett s t r dühöng szívemnek húrjain, de búm okát ne kérdd, azt meg nem mondhatom.

- 23 MAXIMUS
Ne szegd ily kegyetlenül meg a bizalom rózsapántjait, melyek gyöngö korunktól kapcsolnak össze már. Ládd, egyesülve gondolánk ki gyermekjátékainkat, együtt ízlelénk azoknak örömeit. S mid n te oly beteg valál, hogy lemondva máris élted, egész házunk gyászba borult, elrepült a gyermeki Maximusnak is mosolya ajkiról, s helyette a keserv kristálygyöngye ült. – Ágyad lábainál mélázott szeretestvéred, s visszajöv élteddel kedve is visszajött. Hányszor látta akkor a hajnal térdein a szilaj gyermeket, imádvá az Orcus istenét, hogy meghagyva házunk reményét, vegyenek inkább magokhoz engemet, és ládd, pedig akkor még igen-igen szerettem éltemet, mert mindenem csak egyedül e d re pálya volt.
CONDIANUS
Öcsém, te mindig oly igen jó valál.
- 25 MAXIMUS
Lásd, bátyám, nem könnyebb-e a terhet vinni kett nek, mintha csak egy hordja annak egész súlyát? Nem esik-e jól, ha bánatunk tölt mér jét kiöntjük egy rokon kebelbe? Hozd vissza atyánk drága emlékét szívedbe, ki halálos ágyán megáldva, és karjaimba vezetve, szólt: szeressétek egymást, Maximus, kövesd bátyádat, mert útja csak az erénynek útja lesz. És ekkor én keblemhez szorítottalak, könnyeket hullajtva atyánk rideg kezére, esküve, hogy holtig h leszek.
CONDIANUS
Ne vágyd tudni titkomat, öcsém! Te még az élet rózsakorában élsz, néked még sok napjaid vannak elélni, kéj s öröm között, ha egy szívben már dühöng a méreg, nem jobb-e? Ha véle örökre sírba száll, mintha megmérgez más szívet is? E bú kimeríthetetlen, mint az élet a mindenségben.
MAXIMUS
Látom, te nem szeretsz engemet, érzem azt, és vétkem nem tudom. Óh, be fáj pedig a szívnek, ha eltaszítva, b nét nem ismeri. De ha eltaszítasz bár, h ebed gyanánt, ki alkalmatlan hízelgésével, ha széttiporsz a földnek férgeként, lábad porába fordulok

még feléd. Óh! Én nyomorú, én! Úgyis sokkal tartozom neked, minden, mi vagyok, azzá te tevé, és megfizetni érte nem tudok; minden, mim van, mivel bír e szív, szeretetem az; és ez is – megvetett.

28 CONDIANUS

Felkészülék ellened dacom minden fegyverével, s a mord ellen legy zve áll gyöngéd fegyvered el tt. Ím, halld, és szánj, ha szánni tudsz.

(Lucius és több ifjak a fürd b l kilépnek danolva.)

LUCIUS

Tovább, barátim, kés bb követlek. *(Mind el, Maternus el lép, komolyan.)*

30 MATERNUS *(magában)*

Az s hazának oszlopi ezek, így elfajula Róma vére hát? De, szolga, te érzni, szólni mersz, fojtsd érzeted törött szívedbe bé.

LUCIUS

Már rád ragad bátyád kedvetlensége, Maximus? Te víg fiú, nem áll neked a szív keserve jól. *(Commodus hallgatózza kilép.)* És te, Condiánus, mi túlvilági terveket koholsz, melyek porként összed lnek itt.

CONDIANUS

Lucius, ma különös jókedvbe vagy.

33 MATERNUS

Mid n kesergni legtöbb ok lenne tán.

LUCIUS

Ah! S te itt, Maternus? Örüljetez együtt mindnyájan tehát, mert ma Rómát az istenek újra egy császárral fogják megáldani. Éljen Commodus! S ki nem mondja utánam, nem honfi, nem Róma vére az. Örüljünk tehát, hisz az öröm a társas életé, s mennél több kebel osztja fel azt, annál nagyobbra n l.

35 COMMODUS *(el lépve)*

Polgár, hogy érted ezt? Rómát császárral áldják meg isteni?

MAXIMUS *(Commodushoz)*

S te itt, Hilár? Mi észre sem vevénk.

LUCIUS

Hogy értem azt? Csak úgy, hogy mentül több császárja lesz Rómának, annál inkább zsarnokára un, s talán még egykor földerülve barnuló ege, kitör felette a szabadság fény sugarival.

38 CONDIANUS *(súgva)*

Az istenekre, nem tovább!

COMMODUS

Valóban szép mese, csak véretek ne fesse hajnalát.

40 LUCIUS

Herculesre, különös vagy, bárki légy. Mint látom, megfelel a szolgáltozetnek beszéded is, te tetszesz nékem durcás arcodért, mely olyast mutat, mint házi rebem – bár azt te érted odadni nem szeretném. Ha, ha!

COMMODUS

Az reb, hogyha nincsen láncokon, onnan urát is megtámadja még. *(El.)*

MATERNUS *(dühve)*

Te szolga! Gaz! Te átkozott pribék! Mi áruló fajzatja vagy te eb, mert Róma ily fiút nem szülhete! *(Eszmélve.)* Hah, de én is rab vagyok csak itt, s a szolga gyáva, a szolga hontalan.

43 LUCIUS

Maternus, és te ily t zbe vagy? Felengedél a hon oltárinál, valóban, szívb l láng üt de fel!

MATERNUS

Habár nem adták az istenek nekem, hogy hazámban hont találjak én, ha nincs szívemnek semmije bilincsein kívül, csak mord ború agyammak éjjelén, a szolga keblében egy szent t z ég, eremben Róma régi vére forr. Tüzel a szirt, ha vassal összevág a csendes tenger ölében a halál.

45 LUCIUS *(súgva)*

Maternus, én elismertelek, kezet nekem, és szívet én adok. Bár aranszövetek környezetek gyermek engemet, s te rab anyától rab születetél, a szerencse játsza csak velünk, két rokon sz t öntve két alakba.

MATERNUS

Te jó vagy, egy a sok kaján között. *(El.)*

LUCIUS

Félre, barátim, most a gondokat, zseket el a kocka, bor, most ez divat.

48 CONDIANUS

Tedd, Lucius, szívedre jobbodat. Lethe vizére te téteted magad; ezen könnyelmű, pajzán máz alatt egy nemesb szíver a hon felé. Óh, valld meg, Lucius, hogy szívemhez szoríthassalak; valld meg, hogy kettőt szeressek benned: barátomat és szent hazám fiát.

LUCIUS

Nem ismertelek így el tégedet, s midn az utcán elfordulva t lelem, nem nézhetéd könnyelmű tetteim, akkor ége szívem még nagyobbban, és barátomnak téged vágytalak; igen, Condianus, imám a hon, imádom azt még Marciám el tt. De a világ oly furcsa, óh, barátom, s indulatim legszentebbikét eltitkolám el tte, mert nevetné, mert ismerve elrontná tervemet. S utálok minden társimat, azok a kéjs gyönyörnek rabjai. Kit szeretve, valóban tisztelek kívüled, az Maternus csak maga, e rab, e pór szabad nemes, bilincsiben magas, és honfi, míg csúf szolga lett a polgár, fény között. *(A nép gyülekszik.)*

50 MAXIMUS

A díszmenet közelg. Anyám s Virginiánk kíváncsik látni azt; értek megyek. *(A díszmenet jön. Virginia, Condianus és Lucius egy szegletbe vonulnak, Commodus a tribunalra lép, a praetorianusok körülveszik, a szenátus eleibe áll.)*

MAXIMUS

Mi ez, Hilár és Commodus egy?

CONDIANUS

Beteljesült, mit l remegtem én.

53 PERTINAX *(a szenátus nevében)*

Köszöntlek ím a szenátus és Róma nevében, Commodus! Még gyászban áll a Septicolis, atyja halála miatt. De te letörleni jöttél szemib l keserve könnyeit. Te jövél nekünk vigasztalóként, meggyógyítani a hon sebeit. Büszkén fiára szegezte Róma szemeit, mi-

d n Herculesként vívtál az si Dunánál, esdve azon id t, mely borostyániddal körünkbe vezet, itt adni a hazának –

MATERNUS

A vég haláldöfést!

(Morgás, bámulat.)

55 LUCIUS

A vakmer !

A NÉP

Halál, halál reá! Rossz el jel.

COMMODUS

Miféle szolga ez, ki így zavarja a szent ünnepélyt? De, vakmer , lakolj!

58 SOKAN

Maternus, az üvölt, a gyáva szolga csak.

COMMODUS

Mit érdemel, reátok bízom t, szenátorok, ki nem is ismerve még kormányomat, ím így gyalázza máris fejedelmét.

60 SZENÁTUS

Halál, halál!

COMMODUS

Mit hozhatsz védségedre, szólj te is, s így megcáfolom, hogy szavad hazug.

MATERNUS

Hogyan? Kihallgatni köteles vagy.

63 COMMODUS

S még ez is? De hát védségedet –

MATERNUS

Nincs, s ha volna is, elhallgatnék vele, hiszen er s vagy, vedd el éltetemet, ha halálom hasznodra lehet. Mindenki annyit tesz, amennyit tenni bír, nem mennyi joga van. Kívánod éltetemet? Vedd el, hatalmas úr! Úgyis, ha kívánod, bármi színbe öltöztessed vétkeidet, a véghatár csak a halál lehet, és ha nem veszítsz is, csak azért nem teszed azt, hogy bizalmat nyerve többet ölless le kés bb, ha késed alá áll a szegényke juh. Elvégezém.

26

25

- 65 COMMODUS
Halj meg tehát! De ki szolgálja vagy?
PERTINAX
Enyém, – és könyörgni érte nem tudok.
COMMODUS
Ki sincs tehát, ki érte esdene?
- 68 MATERNUS
Ki esdne e nyomor rab életiért? Veszélybe hozni önnön életét, csak addig ér, amíg használhat ; aztán nem ember, s a szolga veszhetik. S még ekkor is mondnak jót vele tenni; mert a halál leoldja súlyos bilincseit; s a szolga haldokolva, ha porba görbedett, még hálaszókat nyög ki tettekért.
VIRGINIA (*Commodus lábainál*)
Én esdek érte, mindenre, mi szent, és esdek érte, porba hullva így: Quintiliana porba térdepel, egy éltet esd, mi nem tiéd, Uram, mire nincs joguk a föld hatalminak; mivel az ég ajándoka csak az, ti venni tudtok, adni percet sem már. Ha elrepült a múlt borúba az, halálra látok fényes templomot, de behorpad a halál hazája, és a templom porba hullva már. Óh, a világ nem élet-e egészen, nem élet-e parancsok isteninknek. Ne szegd meg azt, és áldom létedet, add nekem azt, mit venni b n neked. Bocsáss meg, óh, ezen szolgának és legyél kegyes első napodban már, melyben parancsolsz a drága szent hazán, nem ölni, de csak boldogítani t. Nem esdek én Commodustól, mit is? Commodus nagy, én csekély vagyok, de esdem t a szende jó Hilárt, kivel Laresinknek libatiót hozánk. Mi neked? Te oly hatalmas úr vagy, láncival csörgve rab marad. rseregiden keresztül is megtalál a t r rablók kezében; de legszentebb védfalad a nép szerelme lesz. Bocsáss meg néki, óh, felséges úr!
- 70 COMMODUS
Kinek szószólói a Gráciák maguk, annak fejére ki mondna még halált? Most fel tehát, mert esdve lesznek vágyoktól égve jó testvéreim.
(*Szenátorok. Commodus köszönti híveit.*)

PRAETORIÁNUSOK

Éljen Commodus, a császár.

(*Mind el, kivéve Maternust, Condiánust, Virginiát és Juliát.*)

MATERNUS

Közel álltam sírom éjjeléhez, a határhoz lesújtani láncimat, s egy égi ment szóla most le hozzám, s parancsolá, hordjam bilincseim. A szolga nem tudja, vajon köszönje, vagy átkozza istenit, kik tet itt csak t rni alkoták, de mit is köszönjem én meg, nemes hölgy, tettedet. Kiége már a szolga érzete, gyalázva lefosztja, haj, a tettnek ékeit, ha dicsérni szolga kezdi azt. Kívánom, élted rózsahajnalát ne zavarja sohase fergeteg, de te igenis jó vagy e világra, te mord körén boldog sose lehetsz, s ha jön a vész gyöngesajkádra majd, a szolga lép elédbe láncival, véd d lesz, mert bilincsbé is feldobog hálaérzete, s ha sok, ki most lebeg rózsabokor körül, továbbrepül a téli fagy el tt, csak én leendek, ki er sen áll megkeményült szíve érzetivel. (*Letérdel.*) Ím térdelek, mit eddig nem tevék, sem ember, sem asszonyok el tt, ím könny fakad szemem borúin, és mind ezek nem hálaérzetek, de a keserv ömlengései, hogy pór, én neked hálálni nem tudok. Óh, égi lény! E korban, Rómában te egyedül érzesz a hon leányi közt, kik érzéketlenül elhagyják anyjukat. Te vagy egyetlen, ki megvetve minden d re, kába esküvést, megnyugszol egedbe, mely szívedben van. (*Elrohan.*)

73 VIRGINIA

Szegény Maternus, valóban szánom t.

CONDIANUS

És én a rabban a honfit tisztetem.

MÁSODIK JELENET

(*Dízterem, Commodus, Lucilla, Fadilla, Arrius, Claudius, kíséret.*)

75 COMMODUS

Lucilla, te távollétünk óta hymennek rózsaoaltárin áldozál, kívá-

nom, e rózsák tövistelenül viruljanak késő idődig, mit kételni nem hágy választásod, mely Róma szenátusa szép füzéréből a legszebb virágot tudta kikeresni.

CLAUDIUS

Ámbár megtisztelésed egy érdemetlenre esett, de e bizalmat megérdemelni, légyen élted célja csak.

COMMODUS

Hogyan? S szavad tetteiddel úgy meg nem egyezik, midőn testvéredet, a szépségért híres Marciát be sem mutatod? S tenéked is, Fadilla, távollétem óta fiad jó nagyra nőhetett, és t csak éppen öcsédnek látni nem szabad?

78 FADILLA

Bocsáss meg, bátyám, nem akartam a császárt kormányt els napján mással elfoglalni, mint a hon java.

CLAUDIUS

Én is ezt felelem csak, uram, de távozom, eldönteni hozni ket.

(El.)

80 COMMODUS *(nevetve)*

A hon java, mi dőre szózat ez, a hon java nem önjavunkért kedves-e nekünk?

CLAUDIUS

Mi ez?

ARRIUS

Ha nem lenne meggyőződés arról Arrius, hogy beszéded tréfa csak, uram, sógorod lenne az, ki ellent mondana. Veszélyes és oly komoly tréfa ez, uram, melyhez korán szokik a fül.

83 CLAUDIUS

S a dőre szóból komoly való lehet.

(Arrius és Claudius el.)

COMMODUS

Ez meglepett, e szó nehéz vala, de való, való, én nagyban vétkezék.

85 LUCILLA *(nevetve)*

Így csalt tehát meg fáma engemet, ki tégedet bajnoknak hirdete. Egy asszonyos szenátor ütlete felére szíved szent sugalltival.

COMMODUS

Hah, a vakmer lakoljon, igen, Lucilla, lakolni fog.

FADILLA

Bátyám, atyád halálos ágyán Arriust adá második atyádnak, s midőn megáldva könnybe lábadott, s szerelme megfagyott hideg ajkain a halálban, te ígéréd, hogy Arriust hallgatni fogod, mosolyga, és ez végmosolya volt. Mint ember ígérted, mint fiú, s a fejedelem szót fog tartani.

88 COMMODUS

Valót beszélsz, Fadilla, h testvér vagy, egy rossz lépéstől vonva vissza most.

LUCILLA

Természetes, Fadilla oly jól érti, a rény ügyében védni férjeét.

90 COMMODUS

Igaz, s azért bíró nem lehet. *(Claudius, Arrius, Marcia és Lucius bej nek.)*

ARRIUS

Itt áll fiam, fölséges úr, kinek szívében a hon szerelme ég.

LUCILLA *(félre)*

Hah, átkozott eset. *(Commodushoz.)* S mivel te a hazának egy reménye vagy, úgy Rómával érted érzek én.

93 COMMODUS

Dicsőn beszélsz, s ha nem csalódom, mi már találkozáink, de hagyjuk ezt most. Te agg Arrius, te még sz fejedre pártütést hozsz.

ARRIUS

Fölséges úr, én nem értelek.

95 COMMODUS

Emlékezz vissza mai tetteidre, időt hagyok, de hát az ily fiúnak atyja mi is lenne más, ha elveit tőled tanulta meg.

ARRIUS

Uram! Tetteim sorában vétket nem lelek. Vagy tán az pártütést elted, ki a jog igaz útjára visz, úgy kívánom, mint ki az legyen, és országod fölvirágozik. Nem kérdelem én a császártól, jól tettem-e. Hallgat szívem, és így nem vétkezik. De te, ki híved ellen szólni mersz –

30

COMMODUS

Bocsáss meg, Arrius, igen hibáztam; hibám megismerem, s javulok is. De ládd, legyen türelmed énvelem, még nem szokott a bajnok trónba ülni. Ez hát fiad (*Félre.*) – kívánnám, lenne más. [*Fenn.*] Claudius Pompeius, te is elhoztad szép testvéredet, és a hír hazug volt, mid n azt kiáltá, mert nem beszélte, hogy égi isten . De, szép Marciám, remélhetjük-e, hogy többször eljössz udvarunk egére, e nap deríteni fényes hajnalát, melyben elborul minden más csillagzat.

98 MARCIA

Igen kegyes vagy, felséges úr! A gyöngye repkényen örülni a sor, ha egy nemes cser védelmez je l n.

COMMODUS

Oly kegyes, mint szép, a nap sugáriként, ily tömlöcben rabbá lenni kéj. Addig is hát, míg újulni látjuk új színekbe fényl ékidet, csak a remény rövidíti hosszú perceim, mert ládd, oly nehéz az egyszer ízlelt Elyseumot felejteni már, ha t lünk elveszett. Pompeius, te gazdagabb vagy nálam, mert ily kinccsel nem bír földi más.

100 CLAUDIUS

S már üdvöm egészségéhez csak egy hibázik, hogy a gyöngye galambot er s sasnak védelmébe adjam, s míg az a Lareseknek hoz libatiót, amaz egekben vívjon a tüzekkel, melyek hazája fényegén borongnak.

COMMODUS

Szép álom ez, csak a sas, kire bízod a galambot, el ne tépje azt.

CLAUDIUS

Marciámat Lucius bírandja, k a rokon szív szül k közös reményeik, s ily véd alatt galambom nem remeghet.

103 COMMODUS

Úgy? (*Félre.*) Az egekre! Nem bírandja t. [*Fenn.*] Magunk kívánunk lenni. Testvéreim, ti ketten itt maradtok. (*Mind el, kivéve Commodust, Lucillát, Fadillát.*) Ittlétem els napján egy különös kalandom vala. Egy nemes ház létezik Rómában, a Quintilianusoké. Ismeritek talán? E háznak tagja Virginia, csinos leányka, oly

szende, oly bájos . Egy érzet gerjede fel bennem iránta, min t képzelni nem tudtam, hogy ember ily érzetre képes lenne. Hogy képes lenne az égbe ragadva e pór megvetni mindent, felejteni mindent, mi nem az ég maga. S e leányról örökre lemondjon a császár, mert purpurt visel, legyen megfosztva az égnek üdvét l? És úgy van, úgy van, én t nem bírhatom.

LUCILLA

Fölséges öcsém, te így beszélsz? Nem bírhat-e egy oroszlán egy gyöngye zergét? Hol lenne lány, ki ellent állana?

105 COMMODUS

Igen, igen, de mord testvérei azon rideg, bezárt kebl h sök, borzadok, ha rájuk gondolok, nekik istenek a rény. A rény, mondom, k dacolnak földi urokkal, és nevetve, szilárdul megvetik bilincseit. Én ismerem ket, és ilyes embereket nem szenvedhetek, nem küzdöm vélek, nem, én félem ket. És ily embert többet ismerek, ilyenek mindkét sógorim. Én utálok ket, mert minden szeszélyim ellenségei. Pirulok, rejt zni kívánnék tekintetek el tt, mert egy szó súgja szívemben, hogy több a rény, mint pusztá eszme, s ha több, úgy k nagy emberek, s korcs császárok.

LUCILLA

A császár, kinek kezébe az istenek adák villámjokat, fél egy nyomor ebet, ha rá ugatni mer? Minden embernek van valamije, mi-ben tartja díszét, mindenét. A nyomorú szolgának, kinek semmije e föld körén, a rény eszméje az, s a túlvilágban egy boldogabb való. De te hatalmas vagy s mi kéne több?

COMMODUS

Ha ez való lenne, óh, Lucilla! De érzem, nincs ez így, s e hang igen gyakorta kísért engemet. Felijedek t le a sivatagnak vadjaként futva, futva magamtól. De neked igazad lehet, csak korány gyermekségem maradéka ez, melyet vén tanítóim fejembe vertenek.

108 LUCILLA

Természetesen, mint kinek annyi joga van, mennyit tenni bír, se több, se kevesb. Vizsgáld az egész természetet, és minden abban e törvényt súgja csak. A kis féreg nem annyira tart-e jogot,

mennyire erejével tartni bír, a férget a kis madár eszi meg, s a kis madár mindent magáénak tekint, minél erősebb. De jó a sas, eltehető a kis madárka is. Te vagy a sas, fölötted senki sincs, róvni tettedet, tehetsz, mit tenni bírsz.

FADILLA

Igen, te hatalmas vagy, öcsém, a honra nyomort és égi sugarakat hozhatsz, de jól fogd fel, óh, mi szent e név, a hon. Az istenek a kezébe adtak egy hazát, hogy szolgálja légy, a közjó rabja csak, néped kivett társaid közül, nem a nép van te érted, de te vagy népedért, és számat kérnek a túlvilági bírák minden életért. S te nem tudsz adni majd egy éltet is. Szívedre száll az átok, melyet népedre hintél. Menekvést fogsz keresni, ösvényt agyad rémétől, de összevágta az óceán sötét habjai fölötted és te elveszel.

110 LUCILLA

Jó testvérem, túlköri bírálatodat szép lenne a népnek hallani, de mink, kik tudjuk, hogy életünkkel lételünk veszett.

COMMODUS

Lucilla, s valóban, ezt lehet gyanítani. Lucilla, mondd, hogy csalni vágyasz, én megbocsátok. De ha ez való, csak képzelheted, úgy, ah, mi lenne földi lételünk, mi hátrálna tenni úgy azt, mi a nemtevést okozná társainknál? Miért ne lenne akkor a bűn egy és erény? De már lehetlen többet hallanom, nekem nyugodni kell, kialudni agyam rémeit, hogy gondolat nélkül ébredjek fel, mert gondolat nélkül lenni oly dicső dolog.

(El.)

FADILLA

Testvérem, ezt rólad fel nem tevé. Már annyira ment, hogy visszalépni nem lehet. Óh, Róma, én öcsémmel gyászolandlak, ki a hon szent reménye volt.

113 LUCILLA *(nevetve)*

Csak rajta, oly dicső n ment, mintha Zenoból szavaltad volna el, csak kár, hogy már a boldog kor veszett, hol effélével mindki jólakott.

FADILLA

Történe hát, mitől remegtem én. Hasztalan üvölnék e teremben

vad manesek gyanánt rossz magzatiknál, hol az erénnyel örökre múlt a megelegetés, hol a jog istene szent helyére ült a kajánság büszke rémalakja. Jó, én megyek, ne hallja szóm, a rénynek szent szavát, a jog oltára, hol csak vér folyand. Elvonulva is sirathatom a hont és öcsémet, mely véle sírba szállt, mert a hon, élte annak ki vezérli t, s eleste néki hoz halált. Az ég veled, testvérem, én kívánom, hogy szód alapja szíved úgy legyen, amint enyémnek csak szerelme volt, s hogy súgja szíved legbensőbb szavával, hogy bátyáddal mindig jól tevé. *(El.)*

115 LUCILLA *(gúnyval)*

Csak azt kívántam, hogy lerázzalak, most már nem félttem tervem sikerét; még férjem egy azok közül, kik gátakat halmoznak utamon. De vannak módok elvakítani t, és Arrius nyitott sírjába fut. De Commodus j . *(Sír.)*

COMMODUS *(belép)*

Mi ez? Ki merte bántni Luciát? Hah, átkozott! Lakoljon az nekem.

LUCILLA

Óh, ne mondd ki oly korán ítéleted, meg találnád banni azt.

118 COMMODUS

Jupiterre, nem, soha! De szólj.

LUCILLA

Ígérd el bbb meg, hogy megbocsájtasz neki.

120 COMMODUS

Mert kéred, ám legyen.

LUCILLA

Fadillával rólad beszélgeténk, t zbe jövek szíved védelmében; azt állítá, hogy durva, elvadult, én hogy miként a sassal égbe tör, úgy galambként szelíd e föld körén. azt vitatta, hogy mi kár, hogy n nem részesülhet a trónnak szent hatalmú bíborán. De nem, tovább nem mondok el testvérem gyalázatát.

COMMODUS

Az istenekre, Lucilla, ha még szeretsz!

123 LUCILLA

Mi fönt beszéltünk tehát, megszidott. érdemetlenül gyalázva végre még többet is, még dühben rült innen elfutott.

COMMODUS

Hah, Fadilla, ez volt tehát sima beszéded! Ne lépj soha trónom elébe, hogy meg ne törjem bocsánatom szent ígérését. Lucillám, te egyetlen vagy, ki híven szeretsz.

125 LUCILLA

Óh, bátyám, ez elismerés mi szép jutalma szenvedésimnek. *(El Perennis már ezalatt bejött.)*

COMMODUS

Ah, Perennis, éppen jól jövé. Mit vélsz, Virginiával mitév k legyünk? Tudod, kir l már szoltam én neked.

PERENNIS

Fölséges úr! Érzem e megtisztelés becsét, mely bizalmadban részesít. De azt javallnám, kezdni k gyöngé szerekkkel, kérni, vakítani kell el bb, fenyíteni, s kés bb, mit az er sb tehet.

128 COMMODUS

S a nép, ha zúgni fog, hogy császárra haramiává l n, mely elorza legszebb kincseit –

PERENNIS

A népnek foglalatosságot adunk; azon nép, melynek magával dolga van, nem gondol arra, hogy szabad lehet. Csinos igát jobban húz a kevély, terjesszük hát azért a fény zést közöttük el, s a fény zés a viszály almája lesz; kimeríti erejüket, s az erkölcstelen fény z népb l puha szolga lesz; építsünk fénytermeket nekik, és ne féljünk, hogy ellenünk kitör, csak olykor kapjon az reb egy hízelgést s csontot annyit, hogy élhessék csak, s legh bb éji r marad.

130 COMMODUS

Igaz, tégy, mit jónak ítélsz, reményem benned él. *(El.)*

PERENNIS

S a többir l gondoskodom. Vakítani kell el bb, és érzeményinket másokéhoz alkalmazni, míg egyet érezni vélnek k velünk, s önkaratjukat vélik látni mienkben; és ekkor arra vezetni, mit mi akarunk, ket könny már. Szükségesnek kell magát tenni az embernek másoknál, s akkor kéretheti magát arra, mit maga is kíván. *(Nevetve.)* Egy fejedelem, ki népeknek parancsol, alacsony szolgálója, rabja lesz.

35

HARMADIK JELENET

(Atrium Pertinaxnál, a Laresek oltárukon áldozati t z ég.)

PERTINAX

Honom, ím újra oltárodra áldozom, s reményem fent lobog oltárod lángjaként. Óh, ne csaljátok meg, istenek, e szent remény sugallatát, ne játsszátok ki egy egész hon dics álma! Egy emberen áll, egy porszemen a lét; egy ember hajtja a sors kerekét honok felett, s ez ember oly halandó, oly gyöngé, mint rab társai. rabja szíve viharzatinak, és egy-egy szeszélye ezer veszélyt okoz. Egy nemzet sorsa oly sajkában hever, melyet ezernyi szél moraja visz, egy szírtir l hajtva másikára, míg végtére mind összetördösik. Óh, küldjétek le hát szívére, istenek, bárkik legyetek, kik fölvirulni engedétek a hazát, szent malasztotokat, vezérlje rény éltének útjait, s az út dics lesz, melyen haladand. A nap sugára kint hoz énnékem, az éj viharja kízza e kebelt, és annyi éve táplálom már e kígyót! De ezent l hordni nem tudom. *(Kiszól.)* Maternus, Cleander, j jetek! *(Mindkett be.)* Ugyebár, véletek sose bántam úgy, mint többi szolgálóimmal, de mennyire lehetett, magamhoz emeltelek fel. De hogyis ne tettem volna ezt sajt gyermekimmel? A vad nem taszítja el magzatát, nem löki el az undok igába; és én egy ember tettem volna ezt?

133 CLEANDER

Hogyan?

MATERNUS

Mi ez?

135 PERTINAX

Lássátok, e vész letörte szívnek is valának érzeti, nem volt az mindég oly sötét, üres; de ége és reméle vágyva üdveget találni itt, e bús világ között. Csak ezernyi vészvihar tehette azzá, mi most, kitépve minden szentet, minden tüzet. Ecet tehát e szív, de ez érzet nem e világ nyomorszültötte volt. Bilincszőrej között láttam én elvirulni a rény, a kellem legszebb bimbáját, nem csodálva, nem imádvá, mert becsén korbács és békó volt lefestve csak. E rableány volt üdvöm képzete, mindenem e rableányban leltem,

36

mit hasztalan keres sok hatalmas úr, a d re fény között. És éltem jelen Elyseumomat, mert nem gondolék a bús jövőre még. Két gyermek volt szerelmünk záloga, s a rableány nyomorának mélyéből felnyújtá ket nekem, felnyújtá és elköltözött, hol lehullva földi bilincsei, kacaghatá e föld ítéletét. De én itt maradtam, és emléke két fiamban élt. Imádtam ket, mert t láttam benne visszazugárzni, óh, de a világ nem így ítélte tetteim felett, nem így a n , melynek h séget esküvék, nem így ítélte tetteim felett, mert a világ oly kemény, oly szigorú, nem ismeri az a szentebb érzeményt. S mivel nem ismeri, nem is becsüli azt. És két gyermekem, szeretve bár önéltem gyanánt, rab maradt, s ti vagytok k, én átkozott atyátok; ím térdein bocsánatért könyörg. Ah, de látom azt, nem lehet ott bocsánat, hol így lesüllyedt már a mord szül . Ti d re szégyen áldozati vagytok, és ezt soha másolni nem lehet.

MATERNUS

Atyám, *(megölelve)* óh, nézd, mi hát az ember? Tehetlen egy gyöngye húsdarab, de benne él a szent istenség dús szikrája már, él mindkiben, királyban – s rabban is. Az ember önmagának istene, alkot egy világot szívéből, Tartarust és Elyseumot, s azzá, mi lesz, maga tevé magát. Te éltet adtál, viselve gyermekedre oly édes gondot, mint ezernyi szem, te szívet adtál, elmét és érzelmet, mit esdne még fiad? Óh, Pertinax, most rajtam áll, szerezni fényemet, s az önszerzte fény oly dics ; míg satyántól szállva csak reánk d re füstté lesz, mely megé a csúfság rejtezik; csak az dicsekszik születésével, ki dicsérteset magában nem talál. Én rab születtem, és addig az leszek, míg nem beszéli Róma fényemet. Rabnak neveznek a fényfedett urak, és szellemem kacagva nézi fénybilincseket. Atyám! Fiad úgy boldoggá teszed, ha sz d keserve rajta megtörik. *(El.)*

PERTINAX

Te jó fiú vagy, az ég megáldjon érte.

138 CLEANDER

Én elfogadom, atyám, szíved szép ajándokát, és elfogadva azt, szent célja lesz életemnek hálaérzetem. E szó, “atyám”, er sítse szívem érzetét, dacolni vésznék éltem útjain.

PERTINAX

Óh! Mily soká lemondtam az örömről, két ily nemes szót fiamnak mondani. Nyugodtan nézhetek az egekre, mivel megbocsájtattok rabgyermekim nekem, s meg nem vetették a kaján atyát! Kevés napom van már hátra átélni, hagyjátok azt nyugodtan élnem át; egy félrelépés életem után annak hajnalában egy hosszú éltet tesz nyomorulttá. De én örülök, hogy b n h dék, mert még nagyobb keserv vétkesnek érezni magát, nem szenvedve vétkeért.

(El.)

140 CLEANDER

Úgy mi gyermekid vagyunk, s míg te tisztelve, fény között töltöd hasztalan, hosszú napjaidat, mi gyermekid megvetve rabként éljünk a sötétben, az esztelen világ csacsogása végett? Igazad van, Pertinax, ha úgy kell, atyám! Néked nincs sok életperced már. Utat csinálj te is, nem látod-e, e világon minden helyet csinál? Te hasztalan foglalod el tiédet kórozó gyanánt, melyre már vár oly sok új csíra. S ha kitérsz, még e helyet is osztva bírjam? Hej, Maternus, ez így nem lehet.

MATERNUS *(belépve)*

Miért vagy oly komoly, Cleander? Azt hittem, e nap neked örömsugárt hozott.

CLEANDER

Ah, bátyám, mikor minden örömet oly drágán kell megfizetni, s a vásárolt öröm elveszti édenét, semmi sincs tökéletes e világon.

143 MATERNUS

Szólj, öcsém, mi rontja kedvedet?

CLEANDER

Ne kérdd, minek búsítnám szívedet.

145 MATERNUS

Öcsém, ha szánsz, szeretsz, az istenekre, szólj! Miért búsongsz?

CLEANDER

Ha szeretlek? Óh, igen! És éppen ez búsít, Maternus. Atyánk oly kegyetlen, holta után engemet szabadnak akar hagyni, gazdagon megajándékoz, és tégedet, de nem, nem mondhatom –

MATERNUS

És azt hiszed, hogy a legrosszabb meglepjen engemet? Szólj, kérlek, eléggé megkeményedett szívem, bármit hallani a bilincsek súlya alatt.

148 CLEANDER

Szólok tehát, bár szívem megtörik. Tégedet a rabság nehéz éjjelében hágy, mivel megvetéd kegyajánlatát. De ez így nem lehet, én is felosztom veled nehéz sorsodat, de testvéremet így látni nem bírom. Én sajnállok tégedet, s sajnálatom egy nehéz fellegként elborítja élted fény egét, s abból a gondolat villámként sújt alá, s a bérce alatta megtörik, ha hajolni igenis ér s.

MATERNUS

S csak ez oka keservednek, öcsém, hogy a rab Maternus nem nyer kincset, fényt, címeiket? Ah, úgy hasztalan e bú, kiégett keblem, megtanulta viselni a sorsnak vaskezét, por már nekem a fényvilág, és szívemben csak egy a kép, mely él s örökre benne élni fog, ezt nem ragadja el atyám: kincsem, mindenem ez, s fénytermem a nagy természet maga. Isten veled, élj, örülj e földi javaknak, boldog vagy, ha azok neked örömet sugárzanak, én láncimban oly boldog nem vagyok. *(El.)*

150 CLEANDER

Ez nem sikerült. Nem képzelém, hogy ily esztelen is lehet még halandó; de nem kerülitek ki Cleander t reit; ti félelmesek vagytok nekem, én is néktek az leszek. Nem mocskolom be kezem véretekkel, legyetek sírásók önmagatoknak. Atyám, már te nem élvezed jószágait, kéjeket, hagyd azokat fiadnak. Maternus, nekem vetélytárs ne légy, s szíved nemes tüze eloltsa éltedet.

(A kárpit lefordul.)

MÁSODIK FELVONÁS

A KÉNYÚR ÉS UDVARA

ELS JELENET

(Csarnok. Commodus, Lucilla, Perennis, Claudius, Arrius s többben asztalok körül. Háttul táncosok, hangászok és a többi mutatják magukat.)

COMMODUS

Már bármit beszéltek, enyém leend. Ti haszontalan erkölcsrangjai vagytok, kik összehívjátok az embereket segélyre és magatok kongva, nem segíttek. Lucillám, ugyebár joggal enyém lehet?

LUCILLA

Miért ne, jó öcsém? Uroknak választottak, érezzék hát, hogy urok vagy. Örülhet egy Quintiliana, ha Commodus tetszéssel rámosolyg.

153 COMMODUS

Igen, igen, vedd hát parancsodat s menj, Pertinax, kerítsd meg t nekem, munkád jutalma, tudod, hogy nagy leend.

PERTINAX

Tudom, hogy a nagy Commodus legcsekélyebb munkája is magas, de legdicsebb jutalmam az elismerés.

155 ARRIUS *(felugorva)*

Ennyire mentetek már, átkozottak, kiknek nincs istenek a vételtelt sz átkozott mélyében? Mely isten súgná szörny véteteket? Azt hiszitek, hogy nincsen szívetekben a rénynek szent szava? Csalódtok, behúnyátok szemeteket a fény el tt, mely onnan sugárzik, hogy ne lássatok szörny rémeket kebleteknek barna éjjelén. Ti öltétek el vétkekkel a rénynek bimbáját, melyet az istenek mindenki szívébe tevének. *(A tánc megsz nik, zavar.)* Ti semmi-re való ebek, kik nem mondhatjátok el *az abécét*, mivel másodikat nek hízelgésből egyet sem akartok tenni. Ti nyomorultak, kik

közt az ember, ha élni kárhozott, elfelejtné, hogy ember létezik. Ti rontottátok el azon nemes csírákkal telt kebelt, mely a haza dics reménye volt, és tán e tettekre is tudtok egy erény nevet. A császár nevében szívjátok ki a honnak vérét, és e vér a nép szemében Commodusra száll, de néktek is j majd végnapotok, s a rém, mely mögéje rejtezett, ha az lehull, átokkal lép el . Itt van végnapom, tudom, mivel az igazságot hallani szokatlan fülek megmérgeznék szavam által, de örülök, hogy kimondtam, mi sz mön feküdt. Kívánom, urak, végnapotokban ily bátran nézettek a halál elébe, mint én tettem azt. Commodus, méz szavaik oly jók legyenek, mint fényesek. Mert enyéme megvetettének.

(Kifele.)

CLAUDIUS

Én csak hallgatva némán sírhatok!

ARRIUS

Ne hidd, hogy vétketek kevesb, kik érztek, és tenni nem akartok; átkozott azon fiú, ki éhezni látva a szül t, imádkozik, és tenni nem siet. Ugyebár, ha zúg a tenger, fergeteg fenýíti a tar ormokat, de zúg a nép, s remegjen zsarnoka. Meglátjuk, a zordon tél el tt el nem repül-e majd a sok madár. *(El.)*

158 COMMODUS *(eszmélve)*

Mi ez, rült? Vagy lázadó? Utána hát, fogjátok meg hamar! *(Néhányan utána mennek Peremisszel.)*

LUCILLA

Ím itt vagyok, mondtam, ugyebár, hogy önvéred az, mely ledöntni vágy? *(Gúnyal.)* De a szelíd Fadilla arról mit se tud, ha férje ellened pártot üt.

160 COMMODUS

Ne említsd t, ne hozz haragba, testvérem , s megfojtsam ezt is, mint egy szörnyeteg? Nem, ne szólj tovább.

LUCILLA *(a táncosok felé)*

Tovább, tovább, mi az, hogy már pihentek? Vígan, urak, Virginia javára, bort nekünk! *(Claudius felkel.)*

COMMODUS

Claudius, hová sietsz, hogyan mered elhagyni ünnepeinket?

163 CLAUDIUS

Bocsáss meg, óh, uram, rosszul vagyok.

COMMODUS

Itt kell maradnod, mert parancsolom. Van mit viszonznod? – Úgy, tovább tehát. Bort, bort nekem, előlni benne rémes képzetim; mi boldog akkor az ember, ha hátra nem tekint. De hát hol régi kedvetek, urak? Vígan, barátim, élni, míg lehet!

165 LUCILLA

A szép Virginia és Marcia javára.

COMMODUS *(félrészegen)*

Igen, igen hát, Marcia javára, most jön eszembe, Claudius, hogy nékem tetszik , és kívánom, mindig körömben legyen, csak hibázik barátnéim szép füzérében. Érted? Semmi viszonzás, mától honja e terem leend.

CLAUDIUS

Óh, fölséges úr! testvérem, nem, ez így nem lehet.

168 COMMODUS

Kell lenni, mondom. Nincs-e er m, nincs-e hatalmam így?

LUCILLA

Nincs-e jogod? Mi szép egy fejedelemt l, ha szolgálai közül mindkit így észrevesz.

170 CLAUDIUS

Commodus, hamar eltompult a hízélgést l kebled, hallj meg mégis engem, és ha ember ezred szikrája ég még a hamu között, tudom, hogy jól ítélt. Te nem vagy gonosz, de gyöngé m szer cudar kezek között, eltévedél csak oly vadon közé, honnan kijönni tán lehetlen is. De hadd meg Marciámat, ölj meg engem, és áldni fog e vészletörte sz .

COMMODUS

Lucilla már kimondta, és mondása szent. Szolgák, menjetek! *(Szolgák el.)*

CLAUDIUS

Végre kérek és parancsolok. Commodus, Claudius testvére az, sz nj meg, vagy átkom az egekbe hat! *(Lucillához.)* S te asszony, te megvetésre érdemetlen már, férjed vagyok, a férj fog szólni

majd, és nem jöve szó számból még soha, mely azonnal tette nem leve.

173 COMMODUS *(felugrik)*

Ne ingerelj tovább, istenemre, akarom s mit akarok, annak lenni kell; az Elyseum édesebb, tudod, ha tiltva vészeken érünk belé. *(Kinn zaj, Perennis j.)* Mit vonítanak kívül ott felém az éhez ebek?

CLAUDIUS

Néped az, mely áldja tetteid és az egekbe szent imát üvölt. Fejedre száll ez, asszony, néked is, és iszonyú lesz akkor átkotok; te a gyöngédebb nemnek tagja vagy, az erénynek békés nemt je, és egy szörny elkerülne a sivatagon, ha lehellted mérgét érzéné. A nép kívánja szent jogát, uram, és a nép imája az egekbe hat. *(El.)*

175 COMMODUS

Jogait kívánja, és vannak hát a népnek is jogai? Az adózáson kívül?

PERENNIS

k úgy hiszik, de ez nem áll, uram.

COMMODUS

Ah, és ha mégis, – Perennis, mit tegyünk? *(Lucilla ki.)*

178 PERENNIS

Már adtam parancsokat, ledobni néhány liktorok fejét, kik végézik kegyes parancsodat; kiereszti bosszúját a nép a gyáva eszközön.

COMMODUS

S ez egy néhány f elég-e oly sok életért? Perennis, segíts, te tetted mindezt. Segíts, mert megfojtlak. *(Kívül a zaj megsz nik.)*

180 PERENNIS

Ím megsz nt a zaj, fölséges úr! Mi már megmenekedénk.

COMMODUS

Vezess tehát el, én nyugodni megyek. Hah, átkozott nép, lakolj e tettedért, véred fesse nyomorult tunikátokat purpurra, hogy fényben haljatok meg. *(Kint újra zaj.)* Hah, újra üvöltének? Perennis, kérik éltetemet és életem kívül nincs semmim is.

PERENNIS

Ne félj, uram, a nép hasonló egy forgószelehez, szenvedélye magásra kapja fel, hamar enyészik, és porokba hull.

183 COMMODUS

Vezess tehát el, ordítsatok csak, ordítsatok, császártok nem hall, mert üvöltéstek már elaltatá.

LUCILLA *(belép)*

Közel vagyunk a célhoz, még egy lépés csak, s napom el tt, Commodus, leszáll tiéd. Ezernyi szív várja t lem parancsait, s az alkalom is legjobb; ha hontérsz éjjel, a ferd k csarnokán várjon üdvözetem! És végre is ki gyanakodna rám? A gyilkos el re mérget kap kezemb l, s a sír nem nyitja még föl ajtaját. Ha jól sikerül, én vagyok a h s. Igen, igen, mind oly dics n megyen. *(Claudius be.)*

185 CLAUDIUS

Levethetéd-e minden nemesb tulajdonid, melyek a n t n vé teszik? Jupiter látja szívemet, én tettem, mit tehettem, most rajtatok a sor, és mentül inkább megfeszül a húr, annál sebesbben l ki majd nyíl, és megismered akkor magad, ha néma sírokon rém manesek kiszívják véredet. *(El. Lucilla nevetve utána. Marciát szolgálk hozzák, Lucius áttör rajtuk, k hátra vonulnak.)*

LUCIUS

Félre, pórok, a fejedelem teremében kívánok, könyörg , menni én; ki tiltja meg ezt nekem? Én tisztelem a jó fejedelmet, magára vessen t lem így, ha fél. Hah, és nincsen itt, kikerüli újra t römét. Commodus, j j el , Commodus, számadást kér egy alattvalód, te neki számadással tartozol. Itt áll, ki rád bízza boldogságát, mindenét, hogy nyugton alhassék, míg te virrasztasz érte, most kéri t led szíve birtokát. Nincs válasz, elrezegek tompa hangjaim, elhal a keserv hangja császári termedben. *(Az ajtókat fessegeti.)* Bezárkózáll, rök állnak mindenütt körödben, elbújhatsz-e önérted el tt? *(Letérdel.)* Halljátok meg átkomat, istenek! Itt esdek, ím, szent széketek el tt. Commodus vádolója vagyok, a császárt vádolom; mert tudom, el tetek csak gyáva ember . Megfoszta atyámtól, anyámtól, elorzta éltetem végs birtokát, elfosztá

szívem, mert Marciám az övé leve. Óh, szakadj le ég, zúzd össze a világot, hogy ily iszonyú történeked legyen, enyész el mindent, nyugalmat adva így, csak Marciámat vedd fel csillagid közé; mert én tet már nem védhetem. *(Led 1, Marcia ráborul.)*

MARCIA

Lucius! Lucius! Óh, istenek! Lucius, óh, ébredj! Ládd, nekem, ládd, sose volt még oly szükségem rád, mint éppen ekkor, és most hagynál el, kedves, engemet?

188 LUCIUS

Marciám, ah! Hogy elt nél.

MARCIA

meg rült, és én magam maradtam vigasztaló segély, remény híján, kisújtva a vadak martalékokul, nem remélve mit is a jövő borúiban. De megbosszullak, bátyám, kedvesem, s egy n bosszújától remegjen az utóvilág. Most Lucius, az ég legyen veled, a galamb is védi gyermekét. *(El.)*

190 LUCIUS

Egedbe rontok, lefosztom tet, nem véd el ttem ezernyi rsereg. – Látlak, látlak, mosolyogsz reám, én tenni kész vagyok. *(El.)*

MÁSODIK JELENET

(Éj a Capitolium előtt, Maternus.)

MATERNUS

Anyám rab vala, születésemmel öröklém mindenét, és birtoka csak a nyomor vala. A rab fiú elstette gyilkosság vala. Megvetve, kisújtva éltem az emberektől, és szívem, mely ket szeretni volt teremtvé, ket gyölölni tanulta. Minden egyes embert megveték, mert minden egyes ember engem megvetett, egy imám a hon volt, mely ki nem ereszte karjai közül, egyformán szeretve többi gyermekivel. Az igaztalanságokat, melyeket szenvedék, nem sújtá fejemre, de embertársaim. Osztályrészem a nyomoron kívül egy érckebel vala, elt rni er s fájdalomomat. Megnyugodtam és boldogító honszeretetem keblembé zártam, hogy azt

45

meg ne fert ztesse az emberek badar ítélete. Láttam e világ egész nyomorát, az éhen haló szolgát bilincsiben, s a vérrel hízó átkos zsarnokot mámorban feküdvé fényes trónusán. Láttam a hon reményeit egy tengertől hányatott gyöngé sajkán, és gyilkosok véteinek kockát szent templomok felett. És nem hívéim többé az isteneket, kik kormányozni mondatnak e világot, kiége minden érzetem, és én benne boldog valék. Megláttam Virginiát, s a szolga szívében egy t z keletkezett, mely az istenek orzott tulajdonok. A tiszta égen mosolya sugárza felém, mosolya e föld rózsahajnalán, a gyöngé zefír fülembé csak nevét sűgá, nevét ordítá a rémes fergeteg, s hol vala, ott az ég is létezett, t álmodám, az álom elrepült, s keservem vala. volt a csillag, mely vezérelte rózsás utamat, volt a csillag, mely ége viharos éjeken törött hajóm felett. volt az isten, mely mindenütt él, hol semmi más, mint szmben a keserv. S ha templomok rideg márványokon könnyt hullajtva térdeltem én, s imám Virginia vala, ki oly mérhetetlen, mint a mindenség, és szolgain én t sose bírhatom, mert úgy adá a sors, hogy az legyek. *(Egy k darabrad 1, Commodus jön a ferd folyosóin, két gyilkos reátör.)*

ELS GYILKOS

Ezt Lucilla küldi, itt üdvözlete.

193 MÁSODIK GYILKOS

Halj meg, vérengz zsarnok, vétkeid mér je már betelt!

(Commodus megsebesítve leesik.)

COMMODUS

Hah, átkozottak! Segélyt! Segélyt! Meghalok, Lucilla, ah, nem tehette ezt! *(Perennis j néhány fegyveressel, a gyilkosokkal víva; az egyik megsebesítve elillant, a másik megfogatik.)*

195 RABLÓ

Mi átkozott eset, óh, bocsánat!

COMMODUS

rangyalom vagy. De mi hozott e vidékre ily órába tégedet?

PERENNIS

Én Virginiáért jövék, s az istenek így összehoztanak, de hogy vagy, jó uram?

46

- 198 COMMODUS
Érzem, sebem nem halálos, hazamenni még er m vagyon, emel-
jettek fel. Úgy, már nem vérezek. Járj boldogul, s te áruló, a sas-
nak körme közt vagy. El re, férfiak. *(Néhány fegyveressel s a fo-
gollyal el, Perennis az ajtón zörög.)*
PERENNIS
Commodus nevében, ajtót nyissatok. *(Be.)*
- 200 MATERNUS *(el lépve)*
Hah, mi lesz ebb l? Bent zaj vagyon, asszonysikoltás, és Com-
modus nevében a császár rzni jött-e gyermekét? *(A bezárt ajtót
feszíti.)* Istenek, ha vagytok az egekben, segítsetek. Ah, Virgini-
ám, segély! Segély! De szóm elhal a távol lég között. Hah, nem
lehet bemennem, és ezt kell hallanom élve. Segélyt, az istenekre,
itt is tehát az er sb ügye gy zni, a gyenge mindenütt csak elti-
port, a fondor ér célt vértak felett. Virginiám, megígérem
neked, a szolga tartja töretlenül szavát, habár megszegi
büntetlenül a hatalmas azt. *(Betör.)* Hah, átkozottak! *(Kisvártatva
Perennis Virginiát kicipelve el, poroszlói Condiánussal és
Maternussal víva ki, végre Julia.)*
JULIA
Hah, ti szolgálak! Gyermekem nekem, Virginiám, vagy átkom az
egekbe hat. Nincs már reménye tehát az anyának, mert ti nyomor
bérért zúztok szíveket. Nem halljátok a természet szavát; bezáró-
dott-e már örökre annak a zsarnoki kebel? Én gyöngye hölgy va-
gyok, tenni nem tudok, s imám egyetlen, mivel még bírok,
némán elrezeg. *(Maternus megsebesítve leesik, a poroszlók
elvonulnak, Condiánustól követve.)*
MATERNUS
Hah, átkozottak! Ez jól talált.
- 203 JULIA
Vigyétek t, szelíd galambomat, rejtsétek el vad tornyok alá; az
anya szíve ott is megtalálja, kiordítva: zsarnok! – gyermekét. Fel
hát, szavam, trónodnak fényéhez, és hangomtól trónod rengni fog.

- MATERNUS
Virginiám! Teérted meghalok, érted szívem megtörik, jutalmam
úgyis itt egy jégkebel; amott megfagyva nyugalmat lelek. Az
éltet a természet adá, te tanítál élni éltet, ha odadom érted azt,
tulajdonodat pótlom vissza csak. *(Condiánus visszatér.)*
- 205 CONDIANUS
Elvitték t a csúf zsoldosok, de ne hidd, Commodus, hogy nyug-
ton bírod t, édened mámorában ordítom füledbe vétkeidet; oly
ember vagy, mint embertársaid, a nép az, mely fejévé t n, s a nép
lesújtja hajójáról a rossz kormányozót, mert fogadta fel,
vezetni tengerén.
MATERNUS
Te úr valál bölcs dbe, átkozott, büntetlenül tépdelve a nép vérei-
nek sz szakállukat s akkor láttam, mi nyomorult az ember sorsa;
de mit beszélek, rab én? Mert atyám is igába görbede, s véres ar-
cával szerzte kincseit urának, melyeket ledérül elpazarla az.
JULIA
Óh, azért bír-e hát az ember csak eget, hogy veszte keservet hoz-
zon nékie?
- 208 CONDIANUS
Anyám, vár t röm, vigasztalódj, páncélja nem oly er s, hogy raj-
ta át ne hasson. S majd akkor, ha fénye lehull, s meglátja szörny
önmagát, borzadand, s ez lesz pokla, ha önszíve magától fölijed,
s szavát lelkének nem tompítja el már a kába zene.
JULIA
Mi haszna, ha már az szi szél lesorvasztá a rózsa lombjait, nem
ébreszti föl a zsarnok vére azt.
(Lucius kilép.)
- 210 LUCIUS
Mi lárma ez? Elorzták kedvesteket, elorzták élttek csillagát, lát-
tam, igen, mid n a sas elrepült galambtokkal, és mondtam a sas-
nak, hogy repüljön, mert utána a nyíl repül. Elvitték? Ha, ha! El-
vitték enyémet is, de szólnom nem szabad, mert császárom tette,
s néki mind szabad. a törvényt kezében tartja, maga a törvény
felett vagyon, s nem köti a törvény súlya így. Bámuljátok hosszú

kardomat? Lássátok, nekem ily hosszú kell ám, mert magasan ül azon sas, melyet le akarok szűrni, és én pedig oly porkicsiny vagyok.

CONDIANUS

rült, szegény. Lucius, ismérsz-e engemet?

LUCIUS

Ismertelek, de már ez oly régen volt, még Saturnus aranykora alatt, és tudod, azóta minden elveszett; emlékszem reád, de akkor honfi voltál, most siess tehát, és öld meg a hydrát, mely nézd, nézd, mindjárt lenyel. Lenyel, mondom egy egész hazával, és temet nekünk átkos gyomra lesz. Öld meg t!

213 CONDIANUS

Így kell egymást viszontlátnunk? Ez kegyetlen, s mert kegyetlen, éppen oly való. Ha édes lenne, átálmodnók egy rövid perc alatt.

LUCIUS

Sötét van, Condianus, elborult a nap, s ki nem derül már rózsahajnal. Azért eltérhet a tél, mert méhében már a tavasz ragyog, de nekem nincs reményem, ez megöl. Gondold meg, keblemből kitépte szívemet és gonosz lehelete az égig felhatott, és elborult az ég, sötét vagyok, és ez sötétben eltemetve én.

215 CONDIANUS

Nem jössz be hozzám nyugodni egy kevéssé, s közös keservünk egymást ölje el.

LUCIUS

Nem, nekem nem lehet, kell sietnem a rémet megölni. Ah, oly keserv, ha csak kacagni láttatunk, s nincsen ember, felosztani bánatunk.

CONDIANUS

Az ég legyen irgalmas hát velünk.

218 LUCIUS

Ah, de az ég oly kemény, barátom, ahhoz a pór keserve fel nem ér, elhangzik hangja a messze látkörön, s a szirt csak az, mely könyörül rajta, visszaadva bánatszózatát. *(Együtt el.)*

MATERNUS

S én nem mozdulhatok helyemről, átkozott eset, de jó, igen jó, a

reggel itt talál, s innen ordítom fel gyalázatát, itt lássa Róma, császárja mily dicső, és halálom az a halála lesz. Mi élvezet. *(Perennis j katonákkal.)*

220 PERENNIS

Az egyik gyilkos megsebesítve távozott el, itt kell feküdnie közel. Hej, ki fekszik itt?

MATERNUS

Én.

PERENNIS

Úgy-e, jó madár, megfogánk! Te gyáva, éji lator, te csúf lázadó.

223 MATERNUS

Semmi azok közül, mit mondasz, nem vagyok.

PERENNIS

Itt van jele, te vakmerő hazug.

225 MATERNUS

Orgyilkos, mondom, nem vagyok, a vád hazug, nem én, becsületesemre.

PERENNIS

Azt megmutatja később a pallos.

MATERNUS

Meglehet. Elég erősem vagy hozzá, s gazember is elég nagy. Ezt mondja szám, ha fejem lábad porába gördül, s ott sem cserélnék véled, gaz kölkök, min t minden szabó szab magának.

(Elvitetik.)

HARMADIK JELENET

(Terem Pertinaxnál, Pertinax, Claudius, Arrius.)

228 PERTINAX

Nékünk tenni kell, ez így nem maradhat.

ARRIUS

Én kimondtam, mi szívemen vala; most Rómán az istenek könyörüljenek.

230 CLAUDIUS

Igazad van, Arrius, de haj, mégsem lehet elhagyni az udvart, mert

50

féketlenül a b n uralkodik ott, ha t lünk félelem nem tartja vissza már.

ARRIUS

Boldog, ki így ki tudja számítani lépteit, de az nem érzi a szent ügy egészét. Én kimondtam, mi szívemen vala, és azért egy hont veszejttem el! De kis ár ez nekem, melyet meggy z désemnek szentelék.

PERTINAX

Az istenek vezérljenek tehát, remény a csillag, mely minket vezet, és a hajnal már közel vagyon. *(Pompeius, Arrius el. Cleander j.)* Miért vagy oly komoly, Cleander ?

233 CLEANDER

Ah, atyám, egy nehéz bánat sorvasztja szívem érzetét. Maternus – de nem, ez nem lehet. Miért is búsítanálak, csak egy badar ötlet ez.

PERTINAX

Maternus, mit akartál róla szólani? Kérlek, kívánom, mondd csak el, fiam.

235 CLEANDER

Nem, nem, atyám! reményed vala, úgy szerettük t, és oly erényesnek mutatta magát, és erényes is bizonyjal, egy szót se többet, szívem súgja, bár minden ellene mutat.

PERTINAX

Az istenekre, szólj hát, Cleander!

CLEANDER

Ládd, tedd, atyám, meg gyermekednek els kérését, és ne kívánj többet szólanom; bizonyjal nem oly gonosz, min nek mondja az egész világ.

238 PERTINAX

Én, mint atyád, kérem és kívánom, szólj mindent, én készen vagyok hallani, bár legmélyebb poklomat, de így a kétség sorvasztóbb, mint a napvilágon hullott es .

CLEANDER

Vajmi nehéz kötelesség egy testvérnek szólni vére ellen. De kívánod, ám legyen, csak hirtelen ne ítélj.

240 PERTINAX

Szólj, szólj, hamar!

51

CLEANDER

Emlékszel, úgy-e, mid n Maternus azt mondá, hogy maga fog fejére díszet szerezni? Szép cél, de eszközét rosszul választá meg. Egy jó atyának megveti kegyét, szavának állva, de ah, szívem törrik. – A szenátus és Lucilla nevében, kinek béreltje volt, orozva kívánta megölni Commodust, ezt mondja a világ s ezernyi küljel. Én nem mondom ezt.

PERTINAX

Hallgass, hallgass, ne szólj, valóban. nem tevé ezt, becsülete nem engedé neki. Cleander, óh, te vélem egy kegyetlen tréfát zesz. De mondd, hogy tréfálsz és megbocsájt atyád. Az istenekre, Cleander, szólj hamar.

243 CLEANDER

Kívánom, tréfa lenne, jó atyám, hisz oly jó volt, oly szerény, és mérhetetlen dicsvágya másik mérlegében erényivel föl nem ért talán.

PERTINAX

Dicsvágya! Óh, valóban e Charybdis mily számtalan áldozatot nyelt le már. Cleander, s tudod valóban, hogy e hír igaz? Óh, ne szólj, a nyelv hízelgve nézné az atyát, arcod mutatja, te eleget tudsz. Átkozott hát a gonosztev , örökre és visszavonhatlanul, kisújtva vesszen embertársitól; ne vesszen, éljen nyomorok között, hogy egy barátja volna a halál, s ez egy barátja is elhagyja t. Oly mértékben legyen megátkozott, min mértékben irántam rossz vala. Most, Cleander, te vagy csak egy fiam. Két fia volt a boldog atyának, mint két nemt leküldve a mennyekb l, vigasztalásul zordon utakon. Két hajtás az agg csernek odvas gyökerén, s az egy lefoszla t lem, egyik mankóm a mélybe hulla be. Ah, ily keservet elélni! Éle hát át ez agg szív súlyos éveket, hogy görbülve alattuk megtörjön végs napja borújain. *(El.)*

245 CLEANDER

Bátyám, Isten veled, már jó úton vagy, és te, atyám, majd véled számolunk.

(A kárpit lefordul.)

52

HARMADIK FELVONÁS

NÉPÁTOK

ELS JELENET

(Commodus terme el tt, a keresztények csoportozatokban vonulnak el, egyes akkordokat énekelve, – a nép a kapukat ostromolja és zajg.)

NÉP

Kenyeret, Commodus! Kenyeret nekünk!

NÉHÁNY

Itt vannak az istentelenek, a döghalál reájuk.

248 KERESZTÉNYEK

Átok, átok!

NÉP

k hozták ránk a vést, öljétek le mind. Nem halljátok, hogy átkozódnak?

250 KERESZTÉNYEK

Átok, átok! *(Elvonulnak, kövekkel hajigálva.)*

NÉP

Kenyeret, Commodus! Vért, vért, halált!

(A keresztények ismét jönnek.)

ELS KERESZTÉNY

Öljétek le és megmenekszünk igátok alól. Egy hosszú útról csak édes honunkba térünk vissza. Nem érzitek-e az átkot, mely várostokon fekszik? Az égnek átka ez. Nem látjátok-e, az emberek mint kerülnek egymást, vérengz vadakként, benne a döghalál csírája van. Nem látjátok-e véretekét éhhez elhalni, és megmentésére nem adhattok neki egy darab száraz kenyeret, míg ott fent a kék és gyönyörb sége ural. Átok, átok!

253 NÉHÁNY

Valót beszél a hitetlen.

NÉP

Commodus, vért véért! – Commodus, kenyeret! *(A nép dühe pontról-pontra n l.)*

255 ELS KERESZTÉNY

Nem látjátok-e az elpusztult templomok csarnokait, melyekben a halál illatozik felétek, s ki sem megy beléjük, imádni istenét, mert mindki jobb szereti életét. Mi nekünk nincsenek elpusztítva templomink, mert templomunk a természet kebele, mely sosem hal ki. Nem félünk meghalni, mert életünk a halál; nem esünk kétségbe, mert reményünk végtelen, mint a nagy istenség. – Emberek! Lehúny a nap, hogy dics bb fényben ragyoghasson újra; legyetek egyetért testvérekké, és a szabadság szent napja deríti fel borús lelkeiteket. – Átok, átok! *(A keresztények el.)*

LUCIUS *(el lépve)*

Mi ez? Aha! Meg akarnak dics munkámban el zni, de abból nem lesz semmi, semmi, mondom. Én ölöm meg t. Emberek, mit tett néktek, hogy meg akarjátok fojtani t? Nem feleltek. Vagy szégyenlítek megvallani, látva engemet, kit l egy üdvöt orza el, és fejedelemt l ezt is békén viselem. *(A nép legnagyobb dühvel ordít, a zene még vidámabban hangzik a terem b l.)* Mi ez? Vagy úgy? Igen, a nép keservének visszhangja ez – – –. De mit keserg a nép? Hej, apák! Azért kesergtek-e, hogy fiatok nyomorultan kileheli lelkét, hogy n tők elraboltatott a fejedelemt l, és testvérték vére mindennap veresre festi az áldozó napot, mely elfordul gyálatatottól? Kacagjatok inkább, gyermektek nem lesz rab, magatok öljétek le ket. Nejeitekkel kedveskedtek uratoknak, ti jó jobbágyok vagytok. S ha pedig testvéretek meghal, nagyobb lesz osztályrészetek. Ha, ha, ha! Commodus vigadj, néped csinál csak éjjeli zenét. *(A nép betör a kapun, Julia el rohan.)*

257 JULIA

Zsarnok! Gyermekem! Szerette gyermekem! Elérkezett a bosszú napja, most üvöltöm füledbe vétkedet, s a koldus anya el tt a porba hullj! *(Lerogy.)*

LUCIUS

Hallod! Hallod, jó anya, az ég üvölti, hogy szavad igaz. Jer hát velem a vérlakomára! *(Felemeli.)*

FADILLA *(fellépve)*

Eltaszítád testvéredet magadtól, Commodus, élted szebb koránnyán, s a testvér eltávozott, mert nem vala szükséged reá; de most, mid n üvölt a fergeteg fejed felett, s elhagyatva hasztalan fordulsz ál-barátid felé, kik gyöngö f szálak gyanánt elenyésztek az els fagyos éjen, el lép az eltaszított testvér, megmentni, vagy elesni veled. Most tenni kell, a szó csak d re hang, és elrepül, mint álbarátjaid. – Ah ég! Fiam, fiam, és ezt is tevé! – és segítsen t – –

260 LUCIUS

Anyám valál, tudom, jó, dics anyám! Kebled oly édes nyugvó helyet adott, hogy homlokom a fergetegb l hányt sajkán megiz-zada, de már ez elmúlt. Ezen asszony gyermekét keresi, én anyámat, gyermeke leszek, – szeretni fog, mert tudja, mit tesz szerencsétlenné lenni. Te menj csak, intsd a cethalat, hogy kiszárad a tenger, én meg nem fúlok, próbáltam könnyeimmel.

FADILLA

Óh, ég, mi nehéz ítéleted! Óh, szakadj meg, szív, vedd, Isten, el elmém világát, – én nem tudom, mitév legyek? *(A nép zajgása hallik.)* Bátyám, fiam, az ég rizzen titeket! *(Elrohan.)*

262 LUCIUS

Menjünk mi is, mert kés n jövünk a lakomához. *(Juliát elhurcolja.)*

MÁSODIK JELENET

(Díszterem, lakoma, zene, olykor a zendülés és ostrom hallatik Arrius, Commodus, Claudius, Marcia, vendégek.)

COMMODUS

Ide, kedves Marciám! Ide, tölts bort nekem, kezeidb l kétszer oly édes lesz az. *(Perennis j .)*

MARCIA

S te ihatsz, míg kint a nép dühöng, átkokat bocsájtva feléd?

265 COMMODUS

Dühöngjék! A brit ebek kezdék a lázadást, de elhalnak hangjaik a csarnokokon, míg hozzám beérnek. *(Lucilla j .)* Kedves, Lucilám, ugyebár szeretsz? Sajnálsz, hogy megsebesítették?

LUCILLA

S te kérdezheted ezt? Mid n tudod, hogy éltem benned él!

COMMODUS

Úgy? Hiszem, igen, hiszem, Lucilla! És hinni van okom. De mit sápuulsz el így? Mi bajod?

268 LUCILLA

Búsít, hogy szeretetemen bár egy percig is kétkeled. Lenne csak alkalmam, bizonyítani azt!

COMMODUS

Lesz. Tán ma még lesz alkalmad, édesem. Nem kétlem a tündök- l sikert. De ne többet err l. – Marciám, önts többet, el kell hajtanom emlékimet. Oly komoly álmaim és ötletim vannak hosszú éveken. Perennis, mit jelent ez? Azt álmodám, hogy koronám nagyra n lt, mint egy világ, én pedig gyöngö ember maradtam, és súlya elnyomott, segélyt kiálttam, körülnéztem s láttam, hogy a barátimnak vélt alakok csak ennen árnyaim valának, melyek napommal elenyésztek. – S oly sötéten mosolyga rám atyám vérszelleme, és én felébredék. Oly komolyan, oly reszketve. – Bort!

270 PERENNIS

Álom, d re agyrém, boldog leszesz, uram.

COMMODUS

Azt tartod? És te, Marciám?

MARCIA

Ez álom egy nagy fejedelmet jelent, kit elkábít az t környez fény, s kit agyonnyom koronája súlya, ha nem Hercules –

273 COMMODUS

Mától Herculesnek nevez ki mindki, ha nem pártüt !

MIND

Éljen Hercules, az Isten! *(Fadilla berohan.)*

275 FADILLA

Hah, s ti még vigadtok? Átkozott mámor és d re fény között, míg

kint felétek üvölt a nép áldása! Lakomátok zenéjével akarjátok-e előlni azt? Fel, Commodus, ébredjen jobb részed! Hajtsd el ez álnok barátokat! Térj meg! S az árva nép újra atyának fogad. Most tenni kell, férfiak; kik osztják meg velünk a vést? *(E szókra mind hátravonulnak, kivéve Arríust és Claudiust, Marcia az asztalnál marad.)* Pfüj, háromszoros szégyen fejetekre, rút ebek, még gyomrotokban Commodus bora, még ajkatokon a néki kiáltott éljen, vállatokon a t le nyert palást, s így elhagyjátok t, átkozott pártüt k! Így elveszénk.

COMMODUS

Fadilla, az istenekre, ne mondjad ezt, halálotat kívánja hát a nép? Szörny ! Én meghalok, meghalok és nincsen segéd. Én rossz valék, igen rossz, nem hittem az Isten- és emberekbe. Bánom mindezt, megjavulok, megjavulok, csak most ez egyszer mentsetek meg, istenim! Lucilla! Perennis! Ti vezettetek mindezekre, segítetek! – El, el, szemem el l, mondom, nem láthatlak, csúf ördögök. *(Az udvaroncokat karddal kergeti.)* Perennis! Lucilla! Adj tanácsot! Az istenekre, el ne hagyjátok! Halljátok a népet? J már! Megöl, én meghalok, – segély! segély!

PERENNIS

Ha! ha! ha! Vessz, átkozott, napod hanyatlik, és enyém derül – Mind kés már ez, ti mind elvesztetek. *(Az ablakon ki.)* Hallunk, Róma! És az ajtó fölnyílik el tted. Vigyétek! Öljétek le az áruló császárt, mi kezetekbe adjuk t. *(Az ajtó felé megy többekkel.)*

278 LUCILLA

Kövesd, Commodus, Perennis tanácsát elszendüléskor, és mind megmenekvénk!

COMMODUS *(Perennist leszúrva)*

Akaratunk eszközét küldjük a pokolba, és a nép megelégszik, úgy-e? Ha, ha, ha! Magadra mondtad az ítéletet. Vessétek le tetejét a népek. *(Megtörténik, a nép lecsendesül.)* Éhes farkasok, itt, lakjatok jól!

280 FADILLA

Lecsendesült a vést, az ég veled! És újra jönnöm már ne kelljen!

COMMODUS

Maradj, Fadilla! Lásd, én neked oly sokkal tartozom. És ti, ebek, gaz kölykök! Semmire való fattyak! El szemem el l, el, mondom, vagy egymás után mind megfojtalak, s kiteszlek mutatványul az emberiség dacára, hogy emberek valátok. *(Mind elsietnek.)*

LUCILLA

Most ketten leszünk, Commodus, kik a gondos anyaként szeretve rzeni fogunk!

283 COMMODUS

Ketten, Lucilla? Ketten! S ezért sápuult el arcod? Héj, rök, rök, be a vádlottakkal. Hah, átkozott, sima vipera, tagadd tetedet; hisz gyalázatos arcod nem pirul! *(Maternus, rség; Lucilla egy székre d l.)*

ELS R

Az egyik gyilkos szörny fájdalomak között kiadta lelkét, mérgezés jeleit adá, és végszava Lucillát átkozá.

285 COMMODUS

Elég! Akkor akartalak eltiporni, kígyó, mid n legjobban hízelgész. El véle, a halálra! Néki veszni kell.

LUCILLA

Ah, istenek, ha vagytok az egekben! Könyrület, csak ezt ne, óh, csak ezt ne! Meghalni és enyészni, örökre elenyészni, iszonyú! Átok reátok, pestis szálljon kebletekbe. *(Elhurcoltatik.)* Férjem a b nös, beszélt rá!

COMMODUS

El, el, férjével is! A férj egyetérte nejével, el, mondom, a felség-sért díja halál! És borzadjon Róma, ha fohászira a néma sír fel.

288 CLAUDIUS

Ártatlanul! De bátran várom a halált. Hazám, én osztom sírodát; dics e nagy temetkezés. Marciám, el, el nyakam közül. Szebb viziontlátra! Hol porba hull a zsarnok ékszere, a por s te, gy zembe dics ülni fogsz. Marciám – az istenek veled! *(Elvitetik.)*

MARCIA

Bátyám, követlek nemsokára, szívem keservén megtörik. Com

modus, a testvér is tudott ám a cselszövényr l, vitess tömlöcbe,
ölj meg engem is.
290 COMMODUS
Te maradsz, önts bort, szép Marciám!
MARCIA
Hah! Hát már annyi könnyület sincs szívedbe, hogy egy kegyes
halálcsapást adj törött szívemre? Halált, kárhozatot szívj magad-
ba, és mindazon átkokat, melyeket kiszórtál gyermekid között e
borból, fejdelem!
COMMODUS
Szépséged n l haragodban, még így nem láttalak!
293 MARCIA
Alávaló! Hogy szépnek kelle lennem! *(El.)*
FADILLA
Látom, hogy itt felesleges vagyok! Nincs semmim hátra, mint
könnyezni a vészek napjain. *(El.)*
295 ARRIUS
Commodus! Engedj néhány szót szólanom, s ez végszavam lesz.
Te gyöngye vagy a pillanat benyomásának ellenállni. Te nem
vagy oly rossz, mint tetteid, de nem látod azon kör cudarságát,
mely vezet; nem látjuk a léget, melyet beszívunk, de látja az, ki
távol áll. Tudom én, hogy k kegyetlenségidet rideg
jogszeretnek, pazarlásodat b kez ségnek, büszkeségedet nemes
önérzetnek nevezik. Óh, hol is lenne b n, melyre nem lehetne
némi erénymázat kenni? Hajlékony vala szíved, és k avval egy
hon szent reményét a vétek posványába ölék, hegy k húzhasák
a hasznot; míg a gyalázat rajtad marad. És a haza java néhány
sem mire való játzó labdája l n. Ezt kötelességem volt mondani,
e szent kötelességet az istenek adák, mely rajtad, te gyáva
kényúr, megtörik! De én ezért túl nem számolok.
COMMODUS
Hah! Ne tovább, cudar. Elmúltak az id k, hol mesterem valál! El
a lázadóval! Fogjátok be száját, el, el!
MATERNUS
Meddig várjam még kegyes halálítéletedet?

298 COMMODUS
Vigyétek t el. A tett bizonyos, a seb elég tanú, el, el vele!
MATERNUS
Köszönöm, hogy tovább várni nem hagysz. *(El.)*
300 COMMODUS
Be a többivel, Lucilla, Fadilla, Arrius, Claudius, mind elhagya-
tok, kisújtva állok, dühöngve önmagamban, ha már kiirtám si
fészketem. De jól van, megmutatom, hogy önállólag is dacolok
az egész világnak. Dacolnom kell, ölnöm, vérengzenem, hogy
holtommal ne enyésszen el nevem is, mely egyetlen szeret ke-
belben nem fog visszhangra találni. Vérrrel kell öntöznöm sírvirá-
gimat, melyeket nem éleszt egyetlen könny se. Én semmivel se
tartozom a világnak, minden mosolyt, minden ölelést megfizetek,
s a vásárlott leány-szerelem oly hideg, oly kéj nélküli. S hát én
szeressem a világot, mely utál és én szeressek, ha mindki gy löl?
Nem, nékem átkozott sorsom dühöngni – és végre –enyészni.
CLEANDER *(belépve)*
Bocsáss meg, Isten, Hercules, hogy egy pór mer színed elébe
lépni, de nagy felfedezend titkaim vannak, melyekt l egy hon
java függ.
COMMODUS
Beszélj!
303 CLEANDER
Pertinax, felséges úr, kinek rabszolgája vagyok, több társival él-
ted ellen összeesküdött, nékem hallgatnom kellett volna. Ah, de
fejdelmem és hazám javát, uramnál többre becsültem. Elvége-
zém.
COMMODUS
Szolga, ha nem beszélsz valót!
305 CLEANDER
Úgy örökre verjenek meg Róma isteni, jutalmam uramtól most
úgyis a halál lesz, de ám legyen, a te javadért, nagy császár, ezt
is elszenvedem.
COMMODUS
Öszeesküvének k is tehát, jó! Esküdjetek csak mind! Egész vi-

lág esküdjön, én kacaglak! *(Zaj.)* Mi ez? Consult kívántok! Ám legyen, Cleander, a pór lett consul. – Most, rök el, Pertinaxot kötözve hozzátok élémbe, esküdjön össze akkor és csörgesse láncait, míg én trónomról lenézek és kacagom, ha ha! – Menj, Cleander, egy szót se többet, kés bb jöjj újra. *(Cleander el, Condi- nus, Virginia, rségj .)*

CONDIANUS

Azt merték, uram, hazudni bérszolgáid, hogy parancsodra tépeté- nek ki a békés polgárok fészkeikb l. De én azt nem hívém, s amint látom, meg is büntetéd már a vakmer rablót, Perennist.

308 COMMODUS

Igen, igen, de hogyan mertél kardot vonni te is embereim ellen, ez büntetést érdemel! – S te szép Virginia, mert így kezemre ját- sza sorsom, nálam maradsz. Hisz mi már ismerjük egymást, ne oly visszatartólag, kedvesem.

CONDIANUS

Nem, császár, nálad nem marad! Az istenekre, e szégyenfoltot magán nem szenvedí Quintiliána! Vagy ennyi történhetik már, nagy istenek! És ti nem sújtjátok e világra villámjaitokat!

310 COMMODUS

S ha mégis történnék? Ha a jog az er sbhöz hajlana?

CONDIANUS

Akkor átkom felijesztené népedet álmából, és addig ordítanék, míg dermedve lerázná vállairól trónod súlyát.

COMMODUS

S ha átkod pusztá falak közt halna el, és nem hallaná azt, csak a sziszeg kígyó és a lapos béka? Mit akkor?

313 CONDIANUS

Akkor szívedben ébredne fel egy szózat, halálos ágyadon, mely poklot gyújtana kebled éjjelén, s ha akkor magadra hagynálak, véres bosszúm be lenne telve.

COMMODUS

Fölségesen beszélsz. És te, szelíd, kis gerlicém, te sírsz? Harag- szol, hogy imádlak? Haragszik-e a nap, ha ezernyi virág t le nyer életet? – Vagy nem ismérsz?

315 VIRGINIA

Átkom reád, áruló! Óh, ismérlek! Adták volna az istenek, hogy nem ismertelek volna. – Házunkba csúsztál, s az elhagyott bajno- kon könyörültek szíveink, te édes szavakkal akarád a gyöngé hölgyeket elkábítani, kik nem ismerve a külvilág álnok fény ör- vényeit, mindenik szívben önérzetiket keresék, kiknek érzetek nyitva állt, gyanútlanul mindkinek, mert a rózsabokor alatt nem tudák a kígyót tenyészni. – S mindezért lerontva Laresink oltárait, melyeket együtt libáltunk isteninknek, kivonsz boldog családi körünkbe l. Óh, szégyeneld magad, nagy császár! Alattvaló asszonyiddal viselsz háborút, míg hazád ellenségi békén nyugosznak!

COMMODUS

Hah, vakmer ! Vigyétek t a legmélyebb tömlöcbe, honnan a könyörül zefír se viszi sóhajit a külvilág felé! El, el vele! *(Marcia belép.)* Mi ez újra? Jer, jó leányka! J j keblemhez, innen csak a halál ragadjon el.

MARCIA

Istenimre, Commodus! Ne merd t bántani! Szégyeneld magad, még nem elég hullt-e áldozatul lábaidnál? Ne remegj, leányka, én védelek!

318 CONDIANUS

Óh, Virginiám! Így meghalnom kétszeres halál! Én kész vagyok arra – nekem élnem vagy halnom egy! De te! De te! Védetlen galamb a sas körmei között!

VIRGINIA

Óh, bátya, én er s vagyok! Találtam a fergetegben is egy szívet, mely osztja sorsomat. És adott a természet a gyöngé hölgynek is fegyvereket, er t, védeni magát. Elorzhatja mindenünket a durva er szak, és még akkor is megmarad egyetlen h barátunk, a nyugtadó halál.

NEGYEDIK FELVONÁS

ISTENÍTÉLET

ELS JELENET

(Cirkusz. Gladiátorok).

- 320 ELS GLADIÁTOR
Szép volt nézni, társ, mid n Claudiusra rohant az éhes oroszlán, hogy felállt hajaszála annak, ki látta, nyugodtan várta Claudius, s kitépte nyelvét a porba dobva a szörnynek, hogy felhabzott a föld.
MÁSODIK GLADIÁTOR
S a nép nem volt megelégedve, kérte halálát?
ELS GLADIÁTOR
A nép néma volt, s aggódva Commodusra mereszté szemeit.
- 323 MÁSODIK GLADIÁTOR
És Commodus?
ELS GLADIÁTOR
Halált inte – és morgott a nép; már pedig ez ritka, hogy a nép morogjon, ha multságára legjobb barátjának kéne veszni bár. Egy tigris eresztének reája.
- 325 HARMADIK GLADIÁTOR
S a tigris nem bír az oroszlán nagy lelkével, az oldalról vérez, nem el l támad meg.
ELS GLADIÁTOR
És ennek körmei között kiadta nagy lelkét a jó Claudius, még halva is fogai közt tartva er sen a szörnynek lábát, hogy az nehezen tudta lerázni magáról.
MÁSODIK GLADIÁTOR
És Commodus?
- 328 ELS GLADIÁTOR
Kacagott. – Ma újra fog vívni.

HARMADIK GLADIÁTOR

Vajon kit néz ki áldozatjaul? Mert ellenének ólomfegyvert ad védeni magát. Gyakran ólomfegyvert ad a b nös ellenének, ha hatalmas, és gy zelme mégis gy zelem. Így tesznek a népekkel is, ólomfegyvert adnak kezekbe.

330 MÁSODIK GLADIÁTOR

Jószív ségb l adja, csakhogy annál bizonyosabban részesítse kegyes döfésében.

HARMADIK GLADIÁTOR

És mikor a két Condianusnak csapatott le feje –

ELS GLADIÁTOR

Az a tömlöcbe történt, nem merete világosan tétetni ezt a császár, mert félt, hogy meg találná látni, tette mily rút.

333 MÁSODIK GLADIÁTOR

A nép szerette ket, azt félte .

HARMADIK GLADIÁTOR

Már 734-szer vívott Commodus, mint secutor, s az elvérzett retiator ólomfegyverével háladatból csókolta a lába porát, mid n szíve vére folyt.

335 ELS GLADIÁTOR

Minden retiariusnak különös kegyelem, ha egy császár keze alatt esik el.

MÁSODIK GLADIÁTOR

Dics kegyelem egy fejdelemt l, de nem igen vágyom reája.

HARMADIK GLADIÁTOR

S emlékeire mégis mindenütt Herculest irat, úgy neveztetni magát.

338 MÁSODIK GLADIÁTOR

Azt teheti, a császár. Ki mond ellen neki, ki nem akarja megzavartatni a f s nyak egyezését.

ELS GLADIÁTOR

Igaz, hisz re az igazságnak, s így nincs alatta.

340 MÁSODIK GLADIÁTOR

Néki ólomfegyver ellent is legy zni rény, – mert a császár!!
(Lucius j .)

LUCIUS

Emberek, emberek! – Ha emberek vagytok!

ELS GLADIÁTOR

Miféle jómadár ez? Ugyan furcsán néz ki.

343 LUCIUS

Commodus vívni fog, hej, igen – vagy igen – feleljetek hát, és kérlek benneteket, ha van bennetek emberi érzet – vegyetek be társnak. Én Commodussal vívni akarok – nékem véle kell vívnom, emberek! Lássátok, könnyörüljete rajtam, szegényen – én nem kívánok semmi díjt, díjam a tiétek legyen. – Csak egyszer vívnom hagyjatok.

MÁSODIK GLADIÁTOR

Te nékem nem tetszel, ember. Te jobban kitalálnád t kérdezni, mint néki felelni kedve van reá. Te nem vívhatsz vele.

345 LUCIUS

Ah, emberek, lássátok, én kerestem könnyületet a fénytermekben, hatalmas urak között. Mindenütt kitaszítának, mint az ebet. Kikölktek, én könnyületet sehol sem lelek. Most a gladiátorok közé jöttem, keresni embert, – és embert itt sem lelek.

ELS GLADIÁTOR

Szegény, én szánom t. Hagyjuk vívni, mit tehet ólomfegyverével?

LUCIUS

Én vívni fogok. Óh, üdv, óh, élelemény, óh! De hát már ily alacsony alakba költözött a rény? Igen, emlékezem, mid n még Luciusnak hívtak, és atyám a rény volt, és anyám is az vala és mutaták magokat az embereknek, felkiáltottak azok, le a fényruhával, kolduskabátot nyakatokra, rény – és a vétek kacagott trónján, és én, én nem tudom, mit tevék. Csak azt tudom, hogy leestem az égb l, és egy nehéz szirten, melyt az emberiség szívének nevezett az ördög, betörtem fejemet, – azóta szüntelen fáj, jó emberek, nekem!! *(Kürt.)*

348 ELS GLADIÁTOR

Csitt, j a nép. Helyre, helyre mind. *(Eltávoznak, Lucius földre a sorompók mellé áll, a nép elfoglalja helyét, Pertinax j .)*

65

PERTINAX

El kelle tagadnom elmém világát, el azt, mi az embert emberré teszi, – nyomor éltem feltartásáért. Eltitkolám éltem tüzét, melyet az ég gyújtja elménkbe. Óh, Commodus, te hoztál ennyire. Egy éltet vásároltam meg avval, egy nyomor éltet, mi éltünknek egyetlen célja csak. De ne legyen hasztalan ily áron kiváltva életem, meg kell mutatnom, hogy megérdemlé éltem, hogy élet legyen. De föl álarcommal, rejtezz el az undok arc megett emberi érzet, hogy ember ne lássa létedet. – Nem vagyok magam. Jó napot, te felfordított villa, mit jársz itt, hol nincsen sült számodra az emberek között?

350 LUCIUS

Hogy érted azt? Ha marhahúst akarnék felszúrni, nem kellene messze mennem! De hát, te jóllakott filozófus, te világ csodája, te szélzsák, ki úgy adod vissza a kint, mint füledbe fúják, mit keressz itt e sok ember között, hol oly büdösen párolog a pestis. Megsárgul a levél, mert egy ember a másikában ellenségét látja csak, és féli, keblére öntni érzeteit, mert minden kebel oly szélzsák, mint te.

PERTINAX

Ah, itt egy esztelenre lelék. Óh, ég, vedd nekem is így elmémet, hogy ne fogjam fel kínom egészét, és én boldog vagyok. De, barátom, hogy hínak tégedet? Mi bú ért, óh, szegény fiú, mely ily hatalommal nyomja le kebledet?

LUCIUS *(föltre)*

Szegény esztelen, menekednem kell t le. – *[Fenn.]* Barátod vagyok, mondd? Csalódom, én ellenséged vagyok, igen, ellenséged, te vén filozófus, te eb, te ember. Engem igen megcsaltak az emberek, s oly sima képek volt! De te vagy az, ki azt hitetéd el az emberekkel, hogy a fájdalom nem fájdalom, hogy a rossz s a jó egy, ki érzéketlenné teszed véghetlenségeiddel a véges nyomor eránt társaimat. Ösmerlek, hydra, s te tudatlan eb vagy, nem ismered kínomat, mely oly végetlen, mint a semmiség, ha, ha, ha! *(Kürt, Commodus, Marcia, Cleander megjelen a néz helyen, a nép zajg. Lucius Marciaira mutat.)* Nézd, nézd, látod azon égi

66

nemt t? Ne higgy neki, démon van benne, vigyázz, ne nézz oda, öl tekintete. Én is egykor ránéztem és nézte kiégeté agyamat. Jó reggelt, szép Marciám. Te Jupiter Iphigéniája vagy?

353 MARCIA

Ah, ne törj szív meg! E próba oly nehéz. S oly lassan halad az id , mely nemezist rejti éjjelébe. *(Maternus és Virginia kihozatnak, egy-egy oltárhoz kötözve. Julia jön.)*

COMMODUS

Mit mondasz, Marcia?

355 MARCIA

Fölséges úr, – többé már ki nem állhatom. Ah, kérlek, szégyeneld magad egy n el tt, s bocsáss meg Virginiának. Ládd, ne legyen türelmesb, mint te enged , és ne féld, hogy az emberek gyávának fognak mondani. Óh, nem, k feledni fogják e tettedben sötét vétkidet. Commodus! Szeretni foglak, becsülni foglak, bátyámnak, kedvesemnek gyilkosát. De szörny! Így hogy nézhetek reád, hogy ölelhetsz n vérrrel mocskolt kezeddél? Gyáva vérszopó.

COMMODUS

Badar beszéd. Tudod, hogy szeretlek, visszaélsz vele. A dologhoz csak.

JULIA

S te, Virginiám, oly néma vagy, nyugodt elszánás egész léteden, megszegyenítéd gyászoló anyádat, ki majd kisírja élte csillagait. Azt hittem, hogy elég er s leszek. Én gyenge hölgy, magamban oly sokat bízek! És ím, lesújtva, szótlán állok itt. Ah, leányom, te nálam boldogabb vagy.

358 LUCIUS

Nézd, nézd, te b rzsák. Ezt szép lesz nézni, mint fogja mutatni Commodus jogát, oly okokkal, min kre senki sem felel.

PERTINAX

Szegény, jó fiam. Így kell-e látnom t, a kajánság áldozatát! Commodus, könyrülj, oly ártatlan, oly jó, mint a felkel napsugár.

360 LUCIUS

Mint a felkel napsugár? Úgy nem oly igen ártatlan, minden szépnek ablakán benéz.

MATERNUS

Hah, bátyám, te ott nézed öcséd halálküzdését, ott nézed, mint az ugráló banka csevegve díszedet, míg a nyílsebezte sas kibocsájtja lelkét az égbe, s homályos tekintete rajta megtörik! Csak vigyázz, bátyám, hogy végkínja le ne csapjon tégedet. Nem azért szidlak, hogy éltem elvevéd, hogy beárulál, fekete színekkel festve a zsarnoknak, hogy atyámnak fia helyett egy rémet festél, és atyám keservbe eltaszíta. Óh, nem ezért, ezért mind felel önérzetem, és bosszulóim álmaid. De atyám éltét kérem t led, és szóm az egekre hat, melyen az atyavér piroslik reád.

PERTINAX

Óh, jó fiú. Van-e oly végtelen kegy az egekben, mely megbocsájtja ezt nekem? Én magamnak megbocsájtani nem tudom.

363 COMMODUS

Ne ügyelj, Cleander, a nyomorú rab ugatására. Elrepül, bár utolsó lehelte is méreg.

MARCIA

Commodus, az istenekre, mentsd meg Virginiát.

365 COMMODUS

Hallgass, te n vagy, nem értesz ehhez. Mesterséged a csók, semmi több.

MARCIA

Hah, iszonyú! Úgy hát az ég legyen segélyetek. De büntetlenül ne folyjon ennyi vér.

LUCIUS

Látod, látod, mint beszél a nemt . Ah, jaj, a kígyó nyelve oly si-ma, és oly tündökl színbe, ha napon van.

368 MATERNUS

Commodus, még soká késsz adni a halál jelét? Hosszabbítani kívánod kínomat? Vigyázz magadra, császár, hogy kínunkkal ne toldd magadét! Törvényt alkotsz és a törvény szolgája te vagy. Óh, mi boldog lenne az elnyomott törvényid nélkül, mert egyesülve védhetné jogát; letaszíthatna, eltiporhatna téged, szörnyeteg. De parancsolja a törvény, és alá kell vetni magát. Mert a törvény te vagy.

68

COMMODUS

Hallgass, rabszolga, készülj inkább a halálra!

370 MATERNUS

Készülhetek-e jobban arra, mint ha még a poklot átkozom fejedre végszavakkal. Nyomhatod a népet, cudar, előlhated benne azt, mi teszi a népet azzá, ami, de nyomásod sikere ellen nyomás lesz és borzasztó leend a bosszuló felkel sugár. Ah Virginiám, csak érted öldököl a kín, érted kívánnék élni, és üvölni vétkét akkor fülibe, mid n sötét lesz, és a fény többé el nem földi rémalakját. Hah, Virginiám, nekünk halni kell, és vérünk összekeveredve esd bosszúért, bosszúért, bosszúért!

MARCIA

Commodus, hogy tetszik ez? Az istenekre, bocsáss meg Virginiának! Commodus, légy emberi!

LUCIUS

Szép tréfa! Ha, ha, ha! E világon mindig egynek keserve mulattatja társait.

373 PERTINAX

Hah, e szegénynek kiége minden érzete, s akkor kacaghat, mid n könnyezne a szirt.

LUCIUS

Mit beszélsz te, filozófus? Hej, látszik, hogy gyomrod tele. Hát nem tudod, hogy vígnak tartja az a világot, ki boldog, szomorúnak az, ki boldogtalan? S mivel az mondja, hogy nem víg, ez hogy nem komoly, tehát semmin , és mink semmik vagyunk, semmik, semmik. Ha, ha, semmi úr, istenek veled!

375 VIRGINIA

Álmodom, de nem. Minden való. Isten veled, te egykor szép, oly szép, dics világ. Marcia, látom, könnyezel. Ne tedd, ismerem jó szívedet és ez nekem elég. – Commodus! Köszönöm néked, jó Hilár, hogy így megjutalmazod vendégszeretetünket, visszaadva nekem azon hazát, hol újra zavaratlanul bírandom mindenem, mit szereték. – De ah, nem, anyám még itt kesereg e világon, még néki nem telt meg keserve mér je.

JULIA

Gyermekem, ah ég, jó gyermekem, többé már ezt ki nem állhatom. (*Pertinax karjai közé hull.*)

VIRGINIA

Anyám! Isten, – és én meghalok, ki sem leszen szeretni már, anyám! árva lész, mert én meghalok. Ah, Commodus, nézd, én könnyörgöm éltémért, mert anyám is él.

378 MARCIA

Commodus, utolszor kérlek, bocsáss meg nekik.

COMMODUS

Rajta, a vadakat reájok!!

380 JULIA (*eszmélve*)

Mi ez? El, el t lem, gyilkosok! Hol van leányom? Ég, add meg t nekem! Leányomat, Jupiter, ha, ha, ha! Üvöltsetek szelek! – El, el t lem, mert mondom, megfojtalak! Er snek véltem szívemet dacolni egy fergetegnek, mely kimozdítja a földnek sarkait. De poklot nem reméltem én. – Hol a császár? tet ide nekem, hadd fojtsa meg t a gyermekét vesztett anya!

COMMODUS

Vigyétek el, vigyétek t hamar, megbódult. (*A nép zajong, Julia elvitetik.*) Hah, énnekem szól, és szívem feldobog, de nem gy z, nem gy z le ez! Ha, ha! Dologhoz hamar!

VIRGINIA

Anyám, drága jó anyám! S te, Commodus, szerelemre akarsz kényszeríteni, te gyilkosom, véghetlen a szerelem, mint az Isten és az istenszerelem; a szerelem e világnak lelkén a pánt, mely összetartja e világ hatalmait, a szerelem az, mely minden sugárban, minden életben felénk mosolyg, s mely fáklya vészben, csillog a tévedt hajónak, mely mindenható és hatalmán minden meghajol, isteni származásunk szikrája és reményünk a jöv sötétében. – Te erre akarsz-e kényszeríteni, te por, te semmi! Óh, hatalmad a gyöngye hölgyön megtörik, halni megy, s a bárd alatt csak tégedet nevet.

383 COMMODUS

Szörny , utolszor mondom, gaz, ki kérni mer.

MATERNUS

Hah, Virginia! Commodus! Istenek, nincs er m! Nékem halni kell, kell látnom élve halni éltemet. Óh, segélj ég! K , szirt, emberi érzet, segélyt nekem! *(J nek a lictorok, Lucius beugrik.)*

385 LUCIUS

Már sokra megy a tréfa! El, zsoldosok, átkozott kutyák, vadak után, itt, itt egy ember élt, vágyón messze szabadság[ot]! Semmi több, élj vele. Itt egy varázsbot, mely alatt a világ nyög, mely jogot hoz, siess! Ha, ha! Örülsz a semminek? *(Maternust és Virginiát leoldja, kardot adva neki, a nép zajg, felugranak a lictorok. Commodus bámul, Marcia tapsol, Maternus Virginiát felfogva elrohan víva.)*

COMMODUS

Hah, átkozott eset; ez rajtam történe. Utána, emberek! S annyi arany a díj, mennyit nyom feje, s e vakmer t daraboljátok fel. Még se teljesült parancsom! Gazok, pártüt , ki nem vág!!!

LUCIUS

Mit bámultok rám? Éhes kutyák, ne, faljatok fel! Fattyúk, én az állatok királya vagyok. *(Marciaira mutat.)* S ez itt a b regér, mely kijátsza!!!! No, s még késtek, nem halljátok-e, hogy Commodus mondta: Dörög az ég s a vak villáminak sújtni kell.

388 MARCIA

Commodus, vedd vissza parancsodat, egy rültön csak nem veszesz bosszút! Emberek, hagyjátok t, hisz rült!

LUCIUS

Juhij, a démon is kezd érzni. A vízben láng buzog fel. A k sír könnyeket, s ti emberek nem érztek, elvesz a világ, elvesz a világ. Mondtam már régen azt néktek, és nem hívétek, hogy üdvöm elveszett. *(Egy koporsót hoznak be, benne Arriust.)* Itt is hoznak neki tál étket, a halálnak fényes asztalára, férgek örüljétek, ha hízott hassal megy hozzátok, ne bánjátok, ha koldult is itt. Jobb, mint a lelkiismeret mardolásától kiszáradt zsarnok, mert az itt vagy ott koldulni fog kegyelmet t letek.

390 ELS GLADIÁTOR

Fölséges úr, tömlöcébe mentünk Arriusnak, mint parancsolád,

megfojtni t, felemelte láncterhelt kezeit és nehéz bilincsel beverte fejét. Végszava volt: mondjátok meg Commodusnak, hogy láncival egyszersmind a módot is kezembe adá, azoktól menekedni. Utolsó lehelte pedig ez volt: Róma, véled sírba szállok! S egy mosollyal más létre költözött. *(Nép morog.)*

COMMODUS

Kikerülte igazságos bosszúmat, de nem egészen.

LUCIUS *(rád I)*

Atyám, ah, te drága jó atyám! Igen, atyám valál. És mostan semmi, semmi, semmi e világon. Te szeretted engemet, atyám, és most oly hideg e szív, nincs abban élet, nincs fiad s Róma emléke benne. Minden, minden kiége már. S ti nézhetitek, emberek, nézhetitek, hogy atyátok, pártfogótok, ily nyomorún veszett el láncban, és láncai még hideg tetemét nyomják, nincs azokban élet, hogy felemelhesse azokat ellened, te zsarnok, te semmirevaló, és mégis bilincsbe! Óh, ég, szakadj le, föld, menny, pokol, Isten, démon, kígyó, mind, mind vesszetek, és tegyetek egy borzasztó kegyet. Te erényes hölgy, légy kerít , légy semmirevaló, oszd csókjaidat bérért.

393 MARCIA

Ah, Isten! Mi nehéz ítéleted.

LUCIUS

Te honfi, add el hazádat. Te gyermek, öld meg atyádat, hogy örökölhess!

395 CLEANDER

Ismét! Ez iszonyat! Sehol sem menekedhetem!

LUCIUS

Mind, mind, mind, öljétek egymást, emberek! A barmok élnek csak békében, mind, mind, mind! Mert nincs semmi, semmi jutalom, istenbüntetés. – Ah, jó atyám, te meghaltál fiaddal, és nincs, ki megbosszulja ket. K az ember, melyl fájdalom visszapat-tan, kétszer esve magadra. *(Fölemeli atyját körülmutatva.)* Né-zétek, emberek, ezüst fürtjei véresek. Mi szép, jó atyám volt, és elveszett. szerete benneteket, értetek veszett el, és ti egy csepp vért érte nem sírtok. Utánam! Az égbe rontunk, kizsaroljuk

t, utánam! *(Elrohan, ezalatt a nép fellázadt, nagy zavar, Commodus elfut már a beszéd alatt, mind el.)*

MÁSODIK JELENET

(Commodus terme el tt, a nép legnagyobb zavarban van. Pertinax el l fél s alá jár; Lucius komolyan jön s némán egy k re ül, olykor egyes nevetéseket, vagy Marciát, vagy atyám, kedves jó atyám-at ejtve ki, Maternust a légbe emelve örömkáltások közt hozzák.)

NÉP

Arriust nekünk! A két Quintilián életét! Zsarnok! Claudius vére rád kiált! Gyermeinket! Testvérünket! Anyánkat nekünk! Átkozott zsarnok! Lement már élted napja, veszve vagy! Most számon kérünk!

398 MATERNUS

Polgárok! Ha félbe hagyjuk munkánkat, mind elveszünk! *(Nagyobb zaj.)*

PERTINAX

Kinyíltak a sírok, a holtak szólanak, és akkor félj, Commodus – ha hátra nézni félsz. Fiam szól, dics és megvetett fiam; elébe lépni atyja szégyenel. Isten veled, fiam, az ég megáldja minden léptedet. *(El. Commodus megjelen az ablakon.)*

400 NÉP

Vessetek követ reá! Le az ebbel! Nem kell nekünk császár! Már nem szükséges a helyettes, megért a nép eléggé.

MATERNUS

Halljuk t is! Az ellenfelet is ki kell hallgatni a bírónak; és bíró itt a nép. Csend! Halljuk t!

NÉP

Védd magad, eb! Le vele, halljuk t!

403 COMMODUS

Vétkezék, elismerem.

NÉP

Halj tehát!

405 COMMODUS

Vétkezék, de szívem nem volt elromolva. Én akartam boldogítani Rómát, csak módját nem tudám. Kezetekbe adom azt, ki mindezekre vitt, büntessétek meg azt, és én ígérem az istenekre, hogy céloom mátul boldogságtok leend, s minden megtér nek kegyelem! Maternus, néked is, minden híveiddel. *(Cleander kítaszítatik, a nép körülveszi és kínozza.)*

NÉP

Éljen Commodus! Éljen a császár, vesszen az áruló!

MATERNUS

El, polgárok! Ne kínozzátok t, ne mondják, hogy vak marhaként a düh vezérle bosszúnkban. Vezérünk az ész legyen és isteni szava.

408 NÉP

Néked adjuk t át, Maternus, íteld el t, bosszulj meg benne minket is, igen, igen, íteld el t.

MATERNUS

Ah, testvérem, álnok, gonosz árulója egy szent hazának, és mégis testvérem, én t így el nem ítélném. – De mint honfi, miért ne? Miért? A testvér is siket lehet a honfi bíró el tt. Cleander, el !

410 CLEANDER

Bátyám, tudom, bosszúd véres lesz, igaz lesz bosszúd. Én is szenvedni láttalak, és nem segítettetek. De, bátyám, gondold meg, ah, testvérem, könyörülj, kérlek, istenidre!

MATERNUS

Istenim a rény, a jog; a bíró siket, mint a bérc, nem hallja az Maternust is.

CLEANDER

Ah istenek, hol leljek hát könyrületet, ha testvérem halni hágy? Hát még a többi emberek!

413 MATERNUS

Keress szívedben könyrületet, nyomorú eszköz, ki már azonnal személy, ember lenni megsz nél. Védséged –

CLEANDER

Védségem, óh, védségem, csak a testvéri sz . Bátyám, – könyrülj, könyrülj rajtam. Ah, ezt ki nem állom, oly rémes a setét, és én meghaljak, hah! Még magammal számot sem veték. Borzadok, bátyám, könyrület, légy nemes!

415 MATERNUS

Most mondtad ki ítéleted! Könyrület a honnal – nemes, feláldozva véremet a közügyért. Néked halnod kell.

CLEANDER

Lehet tehát? Én meghalok! Reményim, éltem, minden! Átok reátok! Átok, átok! *(Sok dőlések alatt leesik.)*

LUCIUS

Nézz le, jog istene, itt testvér ölte le a testvért, néked áldzatul, ha, ha!

418 MATERNUS

Nyugodj békével, testvéri kebel! Akkor szerettelek legjobban, mid n t römet rántottam élted rejtekébe. De polgárok, elesett a vak szerszám, most vérzzen a zsarnok. Én feláldozám nektek testvéremet, most ti áldozatok a honnak egy zsarnokot fel.

NÉP

megjavul, ígéretét adá, felesleges lenne, ez okozza minden rosszat. Mi megelégszünk. *(Mind.)* Éljen Commodus! *(Elvonulnak.)*

420 MATERNUS

Gyáva nép, megvetlek, átkozott! Szégyen fejedre. Te igának születél, igába görbede fejed, mid n láttad el ször a napvilágot; én véled többé semmit sem akarok. Elhagyva állok, híveim sehol. Óh, hogy bíztam is beléjek? A zsarnok rám vigyorog, Róma elvakult a d re csillogáson. És Virginiám, egy életem, karjaim között esd segélyért. Bátyám, nyugosztaljanak istenim, követlek, de még addig tennem, t rnöm kell. Te már boldog vagy a semmiben, én önérzetem sugallati között. *(El.)*

PERTINAX

Itt fekszik egy holttetem, egy halotti fekély; nincs élet benne, nincs egy csepre már, és ez fiam volt.

LUCIUS

Nem igaz, kedvesem volt, reményem romja ez.

423 PERTINAX

Fiam volt, pártos, áruló fiam, az ég büntetése hullt reája; az istenek tudják, nem átkom által. De azon szent törvény után, melynél fogva végre gy z a jó.

LUCIUS

Egy ország vére hízlalá t, most illik, is hizlalja a nemes vendégeket, melyek nem adóznak senkinek, és a sánta igazságnak mégis sebes szolgálói.

425 PERTINAX

Nem f z ki agyad többé terveket, nem szíved ezernyi cselszövényt, te oly nyugodtan szenvedsz minden viszonyt, minden igaztalanságot. És mi volt vesztéd oka? Az, hogy a legkisebb rész is magát tartja az egésznek, a véghatárnak. Ezt tartja a zsarnok, a bölcs, a költ , a vigadó, a pap, minden, és a társt csak mellékesnek tekinti. Hagyjatok zavaratlan helyet minden embertársaitoknak, akarjatok lenni azok, amik vagytok, s az égi béke száll szívetekre. Ne kívánjatok arra jogot, mire jogotok nincs. Minden ember a magáé, s az Isten teremtményei az istenek, nem embertárs adta élteket, nem neki van reá joga, s ha ezt követitek, az emberiség emberi leend, s a jöv századok borzalmmal nézendik vérrel festett éveinket, mert koruk szép, tiszta fény lesz, melynél az emberek embereknek ismerendik mind egymást, testvérileg. *(El. Marcia j .)*

MARCIA

Lucius!

LUCIUS

Aha, halni hívsz, jó lélek, vagy sírodból ijesztzni, kínozni jöttél-e fel csak? Ládd, engedd meg, ládd, már eleget kínlódtam.

428 MARCIA

Ah, elméje szép világa ily elsötétült! Lucius, én Marciád vagyok, nem ismérsz?

LUCIUS

Ismérlek. Egy szebb, jobb gyermekkorban ismértelek. De ez már

elmúlt, most vér van csak mindenütt. Te Marciám valál, most kedvesem a halál.

430 MARCIA

Lucius, óh, ne taszíts el magadtól. Én szeretlek, szeretlek most is, Lucius! Mint ember embert szeretni tud, élte minden erejével. Én az er szak áldozatja lettem, egy kemény sors áldozatja én, de van még egy élet, és abban zavartalanul örökre bírjuk egymást. Lucius, higgy nekem, szeress, és remélj a jövőben.

LUCIUS

Mit beszélsz nekem a jövő életről? De ne por, ah, reményem a síron megtörik. Nézd, nézd, Marciám, a puszta utcákat, a halál lehellét mindenütt, a fejelel koponyákat vedd fel és szagold és nézd, mint zsigog, és beszélj a reményről, mely síron túl vár reánk. Ez nem való nekem. Te megcsaltál, kegyetlenül, megcsaltál engemet.

MARCIA

Én szeretlek, mindég, örökké szerettelek, Lucius, higgy szavamnak, Luciusom, édes mindenem.

433 LUCIUS

Te tréfálsz, te meg akarsz csalni, de tudom, hogy Commodus Iphigeniája vagy. Ne hidd, hogy tán én elmémben zavarodott vagyok, mint mondják a buta emberek. Jól tudom én, jól látom én, hogy engem senki sem szeret, még maga a természet sem, mert megtagadja egy imámat, mely a halál.

MARCIA

Ah, ég, el ne hagyj! Jaj, Luciusom, itt egy bizonyos helyen beszéljünk! Én szeretlek, én megbosszullak, megbosszul a gyenge hölgy, és jutalma szerelmed leend. Lucius, ne nézz oly komolyan reám, én régi szeret Marciád vagyok. Jössz, édesem?

435 LUCIUS

Ha jutalomért akarsz tenni valamit, hagyd el, nekem semmim sincs. Semmi e világon, mint keservem, mert az oly nagy, mint a mindenség. Szerelmem sincs. Kéje keblem, és keblem sötéte oly üres, oly öldöklő, mint a semmiség. *(Karöltve el.)*

HARMADIK JELENET

(Tömlöc, Condiánus.)

CONDIANUS

Rideg falak körömben, néma csend! S bezárva én szívem t z érzivel, melyek a hon oltárin égtenek, s a szent hazával is veszének el. – A hon sírokban és átéltem én! Átéltém kisírni éltem csillagot, üvöltöni a hon sírja felett csúf zsarnokának átkait. De nem veszél el, óh, hazám, érzem azt, élsz szívemben; e sz ben fentvirulsz s ha majd az elvakult ember-nem éjiből felébredend hajnalra egykoron, s bosszút kiált a felkel nap is vérszin sugarain, hazám, sírodra szentelend, ki érz, és érzni fog a korban mindki már, az ész lesz lámpa borzas éjeken, nem félelem, bilincs zöreje csak. S ha a rozsdás lakat lehull, csörög a lánc, s kirohan a rabnép tömlöciből, szablyát ragad, mutatja sebhelyét, és fölívölt az égi bolt felé, megrázkódik az, reátok hull, s alatta porként összezúzva ti. Remegjete a néptől, mely szabad magából n, ha hajnallik, éjt varázsolni nincsen már er. – Él az istenek parancsuk, azt elfojtani néktek lehet ugyan a tömlöc éjivel, de előlni nincs hatalmatok. – De hátha földi életünkben múlt már lételünk, s a sír enyészte öl, ha kiragadtatunk kedveseink közül, és veszve minden remény a viszontláttra, akkor, akkor miért adám éltem, üdvöm, boldogságomat, egy d re füstért, mely a hon? Miért áldozám magam e d re képzetnek, mely az erény? – Igen, de hát ez oly félelmes lenne, attól nem borzadunk, hogy semmik valánk, s attól remegjünk, hogy újra semmivé leszünk? Nem érzük-e így is el a célt, mely minden földi keservtől felold? Nem érzük-e el a célt, mely mindnyájunkat egyenlővé tesz? Nem oly iszonyat nem lenni, mint vélik az emberek. S vajh, mi d rék lennének így fényes emlékeink, ha alattok a sz enyészne! Ízelve ez életet, hogy vesztét érzi csak. Mi d re lenne, ha honomnak adva mindent, utam virágit, éltemet, ha sorsomat összekötve az ügyével együtt az enyészetbe hágnánk. Ha nem lenne az ember más, mint egy váz halál után, egy büdös csont, mely vigalmink közepette ordítná; nem lesz ez mindég így! Mely kedvesünk ölelésében nyomna csókot homlo-

kunkra. S e földi kínjaink csak véünk vesznének el, s az erényes ember s a borzasztó szörnyeteg egy sírba hevernének, egy plántának adva élteket, mely plánta tán kés bb mérget öntne a rénynek ürömpoharába. – Nem, ez nem lehet, mi élni fogunk, nekünk élni kell. (*Maximus bej .*)

MAXIMUS

Bátyám!

438 CONDIANUS

Öcsém, mi hozott e szörny helyre, hol társaim csak a sziszeg kígyók? Vagy tán ezt is Commodus tevé, az átkozott eb, hogy nehezebben váljak el éltemt ! Csalódik, engem készen talál.

MAXIMUS

Nem, óh, ezt Marcia eszközlé ki nekem. Bátyám, én egy kéréssel jövék, és ne tagadd meg szeret öcséd végkérését. Ígérd meg!

440 CONDIANUS

Mi még hatalmamban áll, ez egy néhány élet-perc alatt, azt szívesen néked szentelem.

MAXIMUS

Ím, én ismeretlenül jöttem beburkolva át az röknél. Én maradok, te menj, az istenekre, menj, Condianus, szabadítsd meg magadat! Én érted meghalok.

CONDIANUS

Ah, öcsém, ezt t led várhatám! De nem, engem mondanak b - nösnek, én halok meg. Te élj! Néked még oly kevés napod derül, már én izlelém e földi örömöket, minden keservivel. Most nekem a halál csak megváltást hoz.

443 MAXIMUS

Bátyám! Gondold meg, hogyha én hon lettem volna, nem tettem volna-e azt, mit te tevé! Gondolj anyánkra, Virginiára, bátyám, az istenért, siess! Hagyj meghalnom engemet!

CONDIANUS

Ah öcsém, és felteszed-e rólam, hogy tervedet elfogadom? Nem, nem, ezt rólad, ezt szerelmedr l föl nem teszem. Mi élet lenne az, melyt testvérünk vérével vásárolánk meg? Mí lenne azon nyugalom, melyet testvérünk a bárd alatt engede át nekünk? Hogy

küldhetnék imát az égbe, míg öcsénk szelleme vigyorgana reánk? Ládd, sokszor meg lehet tartni e poréltet, ha gyalázattal elhajítjuk a fegyvert.

445 MAXIMUS

Bátyám, hallgass meg engem! Repül az óra, és majd kés n lesz.

CONDIANUS

Hát azt hiszed talán, hogy félem a halált? Óh, ne hidd! Nem ítélte már a születés halálra? S akkor még sem borzadánk; és most a küszöb el tt, mely választja e világot a túltól, hol ki sem tudja, mi rejtezik a homályban, most remegjek gyáva asszonyként? Condianus hajolni nem tanult.

MAXIMUS

Te egy kebellet bírsz, melyben a hon reménye van. És kerüld ki e szörny mord helyet, mely halált lehel. Élj boldogul, de kérlek, siess! Fuss, menj hamar!

448 CONDIANUS

Boldog élet! Mi ez? Mi a jó és rossz? Nincsen e közt különbség, óh, öcsém. Jó a tömlöc a becstelenséghez képest, a dísztermekhez képest rossz. Rossz a halál azoknak, kik remegnek önmaguktól, és félik a jöv borúit. Jó azoknak, kik ráunva láncok között e földi nyomorra, szellemek a magas egekbe tör. Mi nekem e tömlöc, melybe zsarnokom bezárja testemet? Lelkem szabad, s az egekbe száll. És fájnak a bilincsek helyei, de kellemesek azok a bilincsek súlyokhoz képest.

MAXIMUS

Képzeld hát anyánkat, ha már magadért mit sem teszesz! Szegény anyánkat, ki kétségbe esne, ha hallaná, hogy meghaltál, a hóhérbárd alatt. Hogy állatként igába sebhedél vad tornyok alatt. Óh, megtörne szíve kínodon.

450 CONDIANUS

Nincs-e hatalmamban kínaimnak véget vetni? De nem, én nem remegem azokat. Én bátran elveszem, j jön bármi is. Kétszer hal a félénk, mert nem maga a halál oly borzasztó, mint az el készület. Én csak a halálban is egy teljesül reményt látok, s nekem kí-

vánatos az is. Nézd, öcsém, a féreg beköt dik, elvesz féreg lenni, és dics n repül romjából a lepke fel. S ti siratátok, – gyöngeség! Én er s vagyok és maradok. Isten veled! Er sít m a drága öntudat.

MAXIMUS

Te maradsz? És én átéljelek? Nem, bátyám, én véled meghalok!

(Julia bej .)

JULIA

Óh, dics gyermekim! Gyermekim, mondom, és ha fejeitek még véresen csókolandják egymást, ezt mondani büszke leszek.

453 CONDIANUS, MAXIMUS

Anyám, drága jó anyám!

JULIA

Bírtam két gyermeket, oly szép, oly jó, oly dics gyermeket, hogy irigyelve néze az ég s világ. És én újra éltem gyermekimben, és üdvöm, reményem mindenem szemekben volt. Úgy rztem ket, mint egy reményfelt világot és karjaim között oly dics re n ltek. S az agg geréb nyugodtan néze sírja felé, mert helyette itt két szép virág vala.

455 CONDIANUS

Ne gondolj erre, jó anyám. Veszett a szép kor visszavonhatlanul. Másoknak még az adatott.

JULIA

Mid n legszebben virultak reményem bimbai, akkor, ah, akkor tépdélé le ket szívemr l a fergeteg. Nem, mid n gyermeki keblekben még aludt a gyermekindulat, mid n még reményem csak szép álom vala, s szívem mégsem törött meg, mégsem húnyt alá a viharak. Mert h s gyermekimre anyjok büszke l n.

CONDIANUS

Anyám, ne szánj! Mert keserved megpuhítana.

458 JULIA

Nem, gyermekim, hisz én er s vagyok. De lássátok, élt egykor egy nagy ember, élt, szétszórandó a sötétet, mely e földön terjede szét, s az emberek szívekbe önté az égi malasztot. Tanítá az embereket, élteket úgy élni, hogy halni emlékezzenek, s úgy halni,

hogy élni még reményeljenek. Tanítá dacolni er s szívvel a vésznek, és alázatosan élni a fényben. tanítá arra, hogy testvérek az emberek, egy atyának, egy Istennek szerette gyermeki, melyeknek úgy kell egymást szeretni, mint ti szeretitek. És mindenütt áldás követé t a népek között, mert hite isteni vala. Még is a vak önkény dühe áldozatja l n. Elhúnya , el isteni nyelve, de közöttünk maradtak szavának magjai, melyek az örökkévalóságba növelik dics virágjokat. – Nem áldozandnak többé az emberek embertárst isteniknek, engesztelésül; nem hiendik, hogy barmokká alacsonyulhat az ember, néhány emberekért. S halálok oly mosolygó, nyugodt lesz, mint övé volt. Én hiszem tanításait, és szívetekbe öntöm malasztját. Ez er síte engem viharos éltem tengerén. Ez tartá fel hajómat a sülyedést l. Gyermekim! Az egy Isten malasztja véletek! *(Vízet önt fejekre és alá!)*

MAXIMUS

Anyám, dics anyám, ah, újra egy csapás!

460 CONDIANUS

Nagy lelked is meghajla kínodon. *(Marcia, Virginia.)*

VIRGINIA

Anyám, ah ég, – drága testvéreim!

CONDIANUS

Virginiám, hát minden összejön még ma, leverní férfiás dacom! Ezt látni, s halni menni, vajh, mi kín!

463 MAXIMUS

Anyánk csendes álomba merült. Felköltsem t?

CONDIANUS

Nyugodjék. Ébren úgyis oly kevés kelleme van. Alva legalább felejtí kínjait.

465 MAXIMUS

És te, jó Virginiám, hogy vagy te, édesem?

VIRGINIA

Sokat, igen nagyon sokat kiálltam azóta, mióta láttalak. És tanultam utálni éltemet. Kiállhatatlan terhem lenne az, ha hordanom a jó Marcia nem segítne.

CONDIANUS

Jó leány, vedd forró hálaérzetim a tett helyett. Mászt én most nem tudok.

468 MARCIA

Az tudja csak, hogy segítni mily kötelesség, ki maga elhagyatva vészbe kergetett.

VIRGINIA

De már én mind elfeledtem, mit szenvedék, mert körötökben itt az üdv vagy. *(Poroszlók jönnek.)*

470 CONDIANUS

Érttem jövétek? Jó, én készen állok. Anyám, Isten veled. Nyugodj békével, soká, soká nyugodj, mivel az ébredés keserv leend. Te jó, dicső anya, én szólni nem tudok, Marcia, te jó, nemes hölgy, tenéked adom által mindenem, vedd itt Virginiát kezemből, rzed t, rzd, mint a szelíd, tapasztalatlan kis galambot. Az ég fogja fizetni tettetted. Néked kell köszönnünk e néhány percet is, mely még egyszer hozta szívünkbe éltünk mézeit. – Virginiám, most halni, menni kell. Az Isten áldja meg lépésidet. Ne sírj, dicső hazát cserélek én csak, s új honban is a régi Condiánus megmarad. Lesújtom itt e földi láncokat, kacagni a földnek mord zsarnokit. Minden csepp vér az ég felé repül, pirítani hazámnak hajnalát. Vidulj, el re megy csak bátyád, drága hölgy. Utána jössz te is majd egykoron. S akkor zavaratlanul bírjuk egymást a fénysugárokon.

JULIA *(álmódva)*

Jó gyermekem, hát elhágysz engemet? Kisújtva állok itt, s oly elhagyott!

MAXIMUS

Még álma is mi vagyunk neki, még alva sincs nyugalma, jó anyám!

473 CONDIANUS

Az ég tehát tivéletek! De hisz az ügyis már tenszívetekben van. S ha azon órákat, melyeket ti élém varázsoltatok, nekem az ég kipótolandja, úgy egy üdv kevés. Virginiám, anyám, Isten veled! Honom! Fel új honba most! *(Maximus Condiánussal el.)*

VIRGINIA

Az istenek, – lehet tehát! *(Alél.)*

475 MARCIA

Ti h s fiúk! Így halni üdv lehet.

NEGYEDIK JELENET

(Keresztény gyülekezet a földalatti boltban. Julia rülten ott ül, szemel egészen majdnem kifutva. Egy ideig mély csend.)

JULIA

Elvitték, elragadták a gerlicét keblemről, elorzta azt a kánya, le-téptétek a virágot bimbájában és a tar kertecske oly elhagyott, oly komoly. De jó, csak jenek rablói, megfojtom, megölöm ket, Istenemre! Átkozottak, j jenek! Hogyha az ég oly magosan áll, hogy oda a pór bosszúimája nem ért, itt az elkeseredett, mindenét megfosztott anya töltse be bosszúját.

AGG

Barátim, testvérim, embertársaim, imádjátok az Istent, hogy könnyüljön az e boldogtalanon, elvevé az Úr elméje világát, betölt már keserve mér je, adjon néki a kegyelmes ég már nyugalmat.

478 JULIA

Sötét éj van szemem előtt, sötét, sötét, mint szívemben, kisírtam szemem csillagait, már nincs könnyem, s keservem annyi még! Nem láthatom a nap jótékony fényét, melyet az Úr minden teremtményinek adott. Nem látom e hajdan dicső világot, mely annyi bajt, keserveket adott. Óh, Isten! – de köszönöm, köszönöm, égi egy atyánk, ki el nem hagysz, hogy elvevé szemem világát. Nem látom legalább a rémeket, a zsarnokot, a szörnyeket, melyek kiszívták szívem véréit. *(Maternus berohan, Virginiát hozva.)*

MATERNUS

Emberk, emberek, k keresnek, k meg akarnak ölni. k el akarják orozni szép Virginiámat, az átkozott szótörök. Mi nékik a

szótörés, nincs senki is felette róvni b nöket? – Hallottam, hogy ti, könnyrül jó emberek vagytok, kik segítitek az embertárst azért, mert embertárs. rizzétek e lánykát, adjátok t vissza anyjának. Lássátok, mint elsápultak arca rózsái, mint a halál lepele... Istenetekre kérek, arra végre, mi szent el tteket, rzzétek t, én legnagyobb kincsemet néktek átadom, mindenem ez, rzzétek t, nékem halni nem lesz veszteség. Nyugodj, szép, égi nemt , nyugodj a sok veszély után.

480 AGG

Szólj hát b vebben! Ki vagy? Mi történt? Nem azért; mintha segedelmünk adása végett kellene tudnunk, ehhez eleget tudunk, hogy szerencsétlen ember vagy. Mivel mink oly keveset tudunk a külvilági viszonyunkról, a mi világunk csak a túlvilág. Szólj!

MATERNUS

Én egy gyáva valék, ki elég d re képzeteket nevelt keblében a népr l, én beléje bíztam, becsületébe, keservébe bíztam, mindenemet, mindent, egész hazánk javát. Óh, de kinek reménye a nép, mind csalódik az, reménye, egy forgószélt l felkapott gallyrakás, mely ha megsz nik a szél, suttogja csak a múlt veszélyeket. Nem maradt semmim, mint önérzetem, és a nép ítélete. A nép ítélete mondom, ah, és min ez ítélet, honfi Isten! Vezére még boldog, ha boldogtalan, pártos lázadó. Oly örömmel nézi a nép fölrepülni babérfüzérekkel, mint vérzeni a hóhérbárd alatt, mert neki mulatságot szerez. Még nem tért vissza isteni szemeibe az élet tüze, és , mégis oly szép, oly dics , oly magas, mint a kiholt természet, mely halálában is emeli, és megrázza az érzetet.

(Poroszlók berohannak és a keresztényeket védelem nélkül megfogják.) Hah, s nekem egy nyomorult t röm sincs. Virginiám, hogy könnyörüljek rajtad? A föld alól is kiástok, nyomorúk! Ah, ég, ah, Virginiám! *(Elvitetnek.)*

85

ÖTÖDIK VÉGJELENET

(Fényterem, lakoma, éj. Commodus, Marcia és úgy tovább.)

COMMODUS

J j, Marciám, j j, önts be bort nekem! A nép egészségére, ha, ha, ha! Kinek vérében szeretnék gázolni, hogy felfrecsegne veleje az égre, hogy ily nyughatatlan. De semmi, kiölöm bel lük az éltet és majd a holttetemen könnyen uralkodhatom.

483 MARCIA

Commodus, és dics ség lesz-e ez, ha trónod egy nép sírjának ormain leend? Behorpad a sír, a halál hazája, és trónod összed l.

COMMODUS

N beszéd! Ne zavarjon ez. Te halálmadár vagy, ki mindig rosszt jósolsz, s szép magadnak köszönd, hogy érte nem lakolsz. Mi felséges gondolat, urak, és ti nem nevettek jó hasonlításomon? Én a császár vagyok. *(Mind nevetnek.)*

485 ELS UDVARONC

Felséges gondolat.

MÁSODIK UDVARONC

Jelesbet gondolni sem lehet.

HARMADIK UDVARONC

Err l holnap az egész város beszéljen.

488 NEGYEDIK UDVARONC

És ki nem nevet, az vagy bolond, vagy lázadó.

ELS UDVARONC

Egy darab fának kellene lenni, ki nem lenne egészen elragadtatva. *(Nevetnek.)*

490 COMMODUS

Mégis szeretném tudni, halljátok-e, hogy ki nagyobb közöttünk, te-e, Nigrícus, vagy én? Mérk zzünk. Te légy a bíró, Micilius. *(Mérk znek, de az udvaronc hol kinyújtózik, hol összehúzódik.)* Micilius, ki nagyobb hát?

MÁSODIK UDVARONC

Uram, felséges uram, igen nehéz elhatározni.

86

COMMODUS
Sebesen.

493 NIGRICIUS
Mit gondol, fölséged, melyikünk nagyobb?
COMMODUS
Azt hiszem, te – nincs még – *(Nigricius egészen kényűlik.)*

495 MICILIUS
Kérdést se szenved! Mennyivel! Egy jó araszt, fölséges uram.
Nigricius nagyobb.
COMMODUS
Átkozott, hogy valaki császárjánál nagyobb. Jól mértél, Micilius?
Vagy isteneimre, még ezért lakolj!
MICILIUS
Bocsánat, magas császár, ha újra méltóztatnál mérkőzni, mert akaratom ellen, Nigricius magasb helyen állt, mint te, Augustus, – itt, ezen eltépett népjog volt lábai alatt. *(Egy darab iratot vesz fel.)*

498 COMMODUS
Sebesen tehát, és jól vigyázzatok! *(Nigricius egészen összehúzódik.)*

MICILIUS
Kérdés nélkül, mily iszonyú különbség. Óh, vak emberi szem, hogy ezt régen észre nem vevéd; fölséged sokkal magasb!

500 HARMADIK UDVARONC
Természetesen.
NEGYEDIK UDVARONC
Kétség kívül.
MARCIA
Óh, nyomorult gazok, alávalók, ti áruljátok t el és a hont!

503 COMMODUS
De csakugyan legjobb vívó gladiátorjaink között Paulus? – Ezután Paulusnak hívatom. Adassék tudtára a népnek, és emlékoszlopimra írássék fel ez is, az egész szenátus 626-szor kiáltsa: Éljen Paulus, a dicső császár. Ki egy kiáltást elmulaszt, pártos, lázadó.
MIND
Éljen Paulus, a dicső császár!

505 COMMODUS
De mivel a népet is oly kegyes vagyok részesíteni császári viadalmaim nézésében, egy új adó vettessék reá, mely jövedelme enyém leend, mint gladiatoré.
MARCIA
Commodus! Remélem, nem beszélsz igazán komolyan, vagy már ennyire ment, hogy a császár adót vet ki azért, hogy a fejedelem- b l komédiás l n?
COMMODUS
Készíts te csak nekem egy pohár h t italt, ne gondold az adóval.

508 MARCIA *(elől egy asztalon készíti)*
[Félre.] Készítem, zsarnok, hogy h t se meg végképp tüzed. Szívd be véle a halál orvosolhatatlan mételyét. Elmúljanak t le gondolatjaid, melyeket úgy el akarsz hajtani, és a sötét rémek t l oly üres legyen, mert az a semmiség sötéte lesz. – Levetk zöm minden n i érzetet, egy szörnyé leszek az emberek között, s a n bosszútól irtózzon mindki, kinek még az irtózatra érzte van. De meg kell lenni, tudjátok istenim, hogy meg kell lenni, én csak hatalmatok m szere vagyok itt. *[Fenn.]* Commodus, igyál!
COMMODUS
Úgy, Marciám. Ha szerelmedben is ily b ven osztanád az édeséget, mint az italban, úgy boldog lennék. De remélem, már minden engedetlenségnek vége lesz.
(Szolga j .)

510 MARCIA
Remélem én is, hogy már igen kevés kérésedet tagadandom meg, uram. *(El.)*
SZOLGA
A foglyok. *(El. Maternus, Virginia.)*
COMMODUS
J nek csak. Az anya kint maradjon, nem szeretem hallani a rényt vénasszonyoktól. A keresztények is, átadom ket, ítélje el az állatok királya. Szép Virginiám, mint érzi magát, itt nálunk!? Szokj ide édesem, itt honod leend.

- 513 VIRGINIA
Nékem honom a sír, én dacolok néked, zsarnok, én meg is vetem hatalmad, megszegényítlek, hogy pirulj egy gyöngre n el tt, kit nem tudtál legy zni. Nincs egy szög, egy t , egy kemény fal és lánc, mellyel véget vethetek éltednek. És én nyugodtan meghalok, mert én csak hon megyek, míg néked itt hagyom, véres kísértetemet, megkínózzon éjen, napon, lakomán, szerelemben, mindenütt.
COMMODUS
Ej, szép leányka, mi h s levél! Oly könnyen idehagynád-e éltedet? Nem igen hiszem.
- 515 VIRGINIA
Nem hiszed, Commodus, mert te féled a halált, mert néked az csak borzalom. Én is szerettem egykor éltedem, mert mindenem ezen életben volt, de most már, mid n elutáltattad azt velem, mid n mindenem elköltözött a túlvilágra, ott lerázni földi láncait, hol te, zsarnok, ket nem zavarhatod, azóta én se tartom a halált oly szörny nek, s t, esdve várom a szabadító napot.– Te nem fogod fel, úgy-e ezt, s nem is hiszed. Mert boldogtalan sosem valál, s nem ismered a leléphetés áldásait. És mert vétkeid rémekként lesznek a határon.
COMMODUS
D re, badar beszéd. De majd megpuhítlak még ma, örömmel hullj nyakam körül. Távozz csak, vigyétek t el, hol helyettem kígyók társai.
VIRGINIA
És azt hiszed, nem kedvesb társok azok nálad nekem, hogy szíszegések nem kellemesb, mint hazug nyelved karjai? Háládatlan skorpió. – Maternus, te véd nemt m, jó ember, Istenem veled. Nincs hálám, én oly szegény vagyok. Vedd mindenem, mim van, s ez a szánakozás könnye, ha örökre válunk, elválás helyett legyen, ha viszontlátjuk egymást, letöröljük bánatkönnyeinket. *(EL)*
- 518 MATERNUS
Ah Virginiám, érzem, hogy végszer láttalak. *(A félig kiürített méregpoharat kiíssa.)* Ím, zsarnok, iszom átkodat e pohárból, át-

kodat fejedre, az embernem nevében. Néktek áldozom e poharat, Orcus isteni. Küldjétek fejére átkotoknak oly mértékét, min ben küldé átkát társai fejeikre. A pestis aszalja ki keblét, égjen ki koponyájából a vel , nyomorultan, esztelenül, ordítsa e világon végig b neit, míg fájdalomtól önhusát rágja majd, s úgy könnyű-jenek rajta az emberek, mint könnyűre rajtok.

COMMODUS

El, el véle hamar, az istenekre, nem hallhatom t. *(Kivitetik.)*

520 MATERNUS

Halálad órája, kívánom oly hosszú legyen, mint egy örökség és kínod véle ölje kebledet. *(EL)*

COMMODUS

Menjete, barátim, nékem nyugalom kell. *(Az udvaroncok el.)*

Úgy égeti agyam, úgy rágja beleim, mintha teljesülne az átok. De hisz mi az átok? Az átok szó, és a szó elrepül. – Oly gyöngre vagyok, szemem sötét, sötét, – segély, Marciám, – ha, ha, sötét.

(Egy párnára d l.)

(Lucius j rülten, egy zsinórral.)

LUCIUS

Csakugyan szerencsésen beértem az oroszlánlyukba, most rajta, rajta. Hol ? Itt, itt hever a császár. Valóban nem fog-e haragudni, ha ily közönséges zsinórral fojtom meg t, s nem aranyossal? Megpróbáljuk. Igen, csak hamar. – Nézd ég és föld, megvan, megtörtént, elhunyt a világ ura, és nem sötétül el a nap, nem hullanak le a csillagok, s t még nyomorult planéta se szárad el kedveért. S oly nyugodtan tartá nyakát a kenderzsinórnak, mint ez el tt az aranyláncnak. Ha, ha, ha, nézzétek emberek, meghalt, meg, mondom. Nincs benne már egy csepp élet is, és azt egy ember tevé, egy hasztalan nyomorult eb. Ha, ha, emberek! Emberek, kutyák, kövek, szirtek, emberek!!! *(Marcia belép.)* Aha, a szép Marcia meghallotta már, vagy megszagolta a holtat. Ha elvész a ló, mindjárt fölötte kárognak a hollók.

523 MARCIA

Lucius, óh, kedves, szeretett Lucius, nézd, elvégezém, megtörtént, a hon szabad és Marcia szíve is.

LUCIUS

De enyém nem szabad ám. Atyámmal a sírba tették. Köszönöm, leányka, szívedet. Én érte szívet nem adhatok, ami ezen összetört fővényórát illeti, azt nekem kell leginkább tudnom, hogy minden szem lepercegett, ha, ha, ha. Még most is nyakán az ékszer, s oly szelíd, oly keveset nagyravágyó, hogy megszenved magán, s azt hiszed, hogy megcsókolna, ha odamennél vagy engem megölné? Óh, nem, most ártatlan.

525 MARCIA

Isten, mi kevés volt néked egy halál, ha ennyi szív még t ri átkiadat. *(Az ablaknál.)* Római polgárok, Commodus meghalt. megfizette b nei árát. Pertinax éljen, a császár! *(Kint örömszaj.)*

LUCIUS

Mit beszélsz, te szép démon? Megfizette vétkeit? S ha egy jó meghal, megszabadult a földi gonosztól, szép gyógyszer minden ellen. Tán megorvosolná nékem is szívem üregét? Ah, úgy adj halált nekem is, szeretni, áldni foglak én. *(Virginia egy koporsón behozatik.)* Mit látok? Virginiám, szavadnak álltál, a zsarnok nem gy zedelmeskedett feletted. Két helyen véres márványhomlokod. Ne higgy neki, téteti magát, megmar, ha közelmégy –

MATERNUS *(berohan)*

Való tehát, óh, ég, ajkai becsukvák, ajkai, melyek egykor egy világba tudtak volna éltet lehelni, most kihalva, szemei becsukva, az ég bezárva benne. Most hiszek istenekbe, mert lelke átköltözött, t imádom, t szeretem egybe most. Keble néma, egy csepp mozgás sincs abba, semmi, semmi. holt egészen és még én élek.

528 MARCIA

Néked is, te boldog, csak néhány perc van még életedb l. Te Commodus borából ivál. Csak én vagyok, kinek sorsa halni nem adá s kivel él örök keserve is.

MATERNUS

Érzem, érzem már keblem belsején, és örülök benne a semmiségnek. Virginiám, világ, én mindezeket l örökre távozom. Virginiám, a rab lábánál leheli ki életét. szeretett tégedet, köszönöm

– a mérget, – atyámnak – megbocsájtok. – Hazám! Boldog – Virgi – –

530 MARCIA

Nyugodj, te nagy lélek. Levetted láncidat. Ti boldogok vagytok a viszontlátba, én boldog lehetek a reményben.

LUCIUS

Különös ember volt ez, ugyebár? Megbocsájta atyjának. Atyjának bocsájta meg, ha, ha, ezen világban, megbocsájta. Én is megbocsájtok hát a szép Marciának, ki t lem is csak egy örökéltet rabla el.

JULIA *(j)*

Meghalt a zsarnok és én újra bírom leányomat! Kinyílt a tömlőc és besütött, mint mondják, a szabadság napja. Én nem láthatok, mert kisírtam szemem világát. Én bírandom jó leányomat.

533 MARCIA

Szegény anya, leányod nem földi már.

JULIA

Vezessetek hozzá, jól tudom én, hogy itt van . Ne zsaroljatok, emberek, hisz csak leányomért hagytam oda a halál hazáját.

535 MARCIA

Jó asszony, leányod meghalt. Itten fekszik .

JULIA *(ráborulva)*

Virginiám, leányom, édes mindenem! Azért rántottak-e fel a halálból, hogy másodszor is érzem a halált? Ah, ti oly szívtelenek vagytok, emberek; leányom, csak egyszer mondjad még: Anyám! Aztán együtt nyugton elhalunk. – – Szóm elhal. Keservemet kiöntni nem tudom. Keblembe fül az, és keblem oly nehéz. –

LUCIUS

Várhatsz, jó asszony, míg felel neked. E teremben mindki oly büszke, hogy szólni a világer se tud.

538 MARCIA

Ily jelenetben az érc is megtörik.

(Pertinax j Fadillával.)

539 PERTINAX

Ily halál hazája l n a fényterem, és a zsarnok benne áldozat. Kö-

rébe tetteinek véres tanúi, kint a hon, mely vérengzve segílyt kíván. Fiam, dics nagy fiam te, itt heversz porban, égi terveiddel, és egy kicsinyke sír elég lesz téged befogadni, kizárva minden szent reményt. Te az árulás áldozata lettél. Óh, bocsáss meg atyádnak, hogyha tudsz. – Hány szív lett az elismerés és félreértés áldozatja. A tiéd már kiszzenvedett. Áldva legyenek hamvaid és könny a föld csontjaidnak. Még nekem nincsen itt id m, még nekem borús éltém útjain ezer vihar között egy nemes kötelesség is sugárz le az egekr l, és ez: a szent haza sebeit begyógyítani. – Nemes hölgyek, ti mindketten a hon java áldozati vagytok. Nagyobb jutalmatok nem lehet, mint a szent önérzet, mely sebeitek-re írt fog szerezni id vel. Most a hon oltárihoz! Ez legyen els lépésem, a hon java tettimnek elseje. És borzadva nézze e jelenetet a jobb utókor, hol ily önkény áldozati nem leendnek.

Vége

JEGYZETEK

Rövidítések:

K	kézirat. OSzK kéziratára.
K ¹	Kézirat, 1. változat. A negyedik felvonás első jelenete a kéziratban egy korábbi változattal is szerepel. Az itt szereplő szöveget K ¹ jelzéssel közöljük a szövegváltozatok közt.
HG	A dráma első kiadásának szövege. (<i>Madách Imre összes művei</i> I–II. k., Bp. Révai, 1942. – Első k. 819–914. l. Szerk. Halász Gábor.)
M jav.	Madách Imre javítása a kéziraton.
MIKL	<i>Madách Imre kéziratai és levelezése /katalógus/</i> , összeállította: Andor Csaba és Leblancné Kelemen Mária – Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 1992
sh	sajtóhiba.
áth.	áthúzott, áthúzva.
fsz	f szöveg (a dráma általunk gondozott, létrehozott új szövege).
<nem>	Ha a kéziratban a szerző áthúzott, vagy átírt szövege olvasható, a szavakat d lt betűvel ékzárójelben közöljük.
<.....>	Az olvashatatlan áthúzást, átírást pontokkal jelöljük.
<<eb>>	Áth. szöveg a kihúzott szövegrészen belül.
[ ]	A szövegváltozatok gondozójának [Bene Kálmánnak] megjegyzései.
2, 5, 25 stb.	A kiadásban a szereplők megszólalásait sorszámoztuk, a példa tehát a 2., az 5. és a 25. megszólalásra vonatkozik.
....	Kihagyás az idézett szövegben.

Források

A drámát először Halász Gábor rendezte sajtó alá, s az általa szerkesztett *Madách Imre összes művei* (I–II. k., Bp. Révai, 1942) első kötetében adta ki (819–914. l.). Jelenlegi szövegünk ennek a kiadásnak a kézirat alapján újra ellenőrzött, több helyen javított, kiigazított változata. Kiadásunkban modernizáltuk a dráma helyesírását (különösen a központozás, a mondat- és tagmondathatárok jelölésében, valamint az összetett szavak különírásában nem követtük a szerzőt). Javítottuk a nyelvhelyességi hibákat (*-ba*, *-be* helyén *-ban*, *-ben* pl.) is. Természetesen nem javítottuk át a dráma archaizmusait, az *-a*, *-á*, *-e*, *-é* jeles múlt és az *-and*, *-end* jeles jövőidket, a *tétetni*, *felosztni*, *hosszleszesz*-féle igealakokat, s természetesen a fiatal Madáchra jellemző, gyakran mássalhangzó-torlódásos egyéni szóalakokat sem, mint a *búsg* (=búsong), *érezni*, *sugárzni*, *védéségedre* (=védelmedre), *rény*, *korány*, *reb*, *lehetlen*, *létel*, *sz* (=szív) stb. Itt is tettünk azonban, Halász Gábor megoldásait egységesítve, egy-két modernizáló változtatást, pl. a *reménylve* helyett *remélve*, az *ólta* helyén *óta*, az *üü* helyén *id* áll minden esetben.

Halász Gábor jegyzete az 1942-es első Commodus-kiadásról a következő volt:

A *Commodus* kézírata az OSzK kéziratárában található, jelzete: 709 Oct. Hung. 64 levél. Prózában írt dráma. A kézirat másolat, a negyedik felvonástól kezdve saját kézírás, címlap hiányzik. Madách a jelenetek sorrendjén bizonyos változtatásokat akart a rávezetett megjegyzések szerint, így az I. felv. 3. színt a II. felv. 3. színével megcserélni, a két katakombajelenetet talán összevonni, az átdolgozást azonban nem hajtotta végre. A harmadik felvonás végét és a negyedik elejét kétszer írta meg; szövegünkben csupán a végleges változatot közöljük, amelyet folytatott. [HG téved, a két változatban is szereplő jelenet a negyedik felvonás eleje! Ezt az első variációt K¹ megjelöléssel a szövegváltozatok között, míg a második variánst – mi is – a fsz-ben adjuk közre.] A tervezett változtatásra vonatkozik a következő megjegyzés is: “Egész Hilár kimarad.” Egyes részeknek másutt felhasználására a

következ két mondat: “Az első testvéri szeretet párbeszéd *Jolán*ba.” “Lucius a könnyelmű *Rákóczi*ba.” (Valamennyi az első lapon.) A III. felvonás 2. jelenetében ezt találjuk: “Az utolsó kihallgatás ide.”

Halász Gábor kiadása a cím alatt ötfelvonásos drámát jelez, holott a mű csupán 4 felvonásból áll. Elképzelhetjük, hogy Madách is öt felvonást akart, hiszen a negyedik felvonás nagyon hosszúra nyúlt: szövege kiadásunkban 29 lapnyi, míg az első 3 felvonásé 19, 13 ill. 10 lap csupán.

Madách Imre *feljegyzései* között a *Commodus* c. drámára vonatkozóan a következő vázlatokat, ötleteket, fogalmazványokat találták (első megjelenés: MÖM II. kötet, 713–718. l., szerk. Halász Gábor):

COMMODUS

[A jegyzeteket a K és a *Madách Imre kézíratai és levelezése /katalógus/* c. kiadvány – Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 1992; összeállította: Andor Csaba és Leblancné Kelemen Mária – alapján ellenőriztük és kiegészítettük. A kiadványra az MIKL rövidítéssel a katalógus sorszámával utalunk.]

Comodus *Jellemek*

Comodus. B n által j trónra, kéjmámorba akarja magát mártani, de már semmi nem ingerli, a csók hideg, a kacajok gyérek. A rossz tett örök nyitja lelkének. Éltét szereti, haláltól fél.

Testvére. B ntárs és nagyravágyó; egymásban sem hisznek, cselet gyámtva tartózkodnak, eleven b njelt látva egymásban. Csak gazságra egyesülnek. Káromkodva, hidegen hal meg, szánva, hogy többet nem vétett. [Lucilláról van szó!]

Marcia. Commodus kényszerült szeret je, ki n i méltóságát megtartja s csókol, hogy öljön.

Szeret je. Hogy figyelmet kerüljön, korhelyt játszik és szeret je ellopaván – bolondot. Kés bb császár. [Lucius.]

Matermus. Er s, szilárd, férfias, ateista, elnyomatását érzi, szabadságot imád. Szent hálát érez Virginia iránt s nem tudja, mit köszönjön. Mint kutya, híven védi.

Virginia. Szelíd, kedélyes, tiszta és élni szerető. Ki iszonyodva fordul el, midőn Commodus testvére magyarázza, hogy semmi szent a nembecsület, s haszon, ha ágyasa kérését teljesíti.

Cleander. Pór származását felejtetni akarja s hatalmát éreztetni. Vadon szerelmet kér, sértett önzése szörny. Ez az én hálám, – szólt áldozatainak. Minden átok csak kicsit fut át hátán, Commodust is sülyeszti úgy el, kormányvágóból. Púpos <*Lovagi, könny, csábos*> szónok. Hideg, Lucia tétetett szeretete. <.....> Uralkodásra vágyik s így mindég jószínt magára hárít. Kenyeret ígér a népnek, é. u. t. [MIKL 972.]

Pertinax térdén kéri fiát – bocsánatért. Lucius elvezeti. [MIKL 958.]

Ki népek sírhalmiból készítenek lépcsőt fényegéhez. Mert az emberek ügye nekik mint jövevény oda, de imádják azt, ki fényben áll, mert elvakul szemek sugáritól. A sugár megérintezik a rényt, s ha az lehull, csak akkor lép el. [MIKL 959.]

<Csak véremen keresztül juss hozzá, átkozott.

Virg.: Most értes leszek bátyám, ne félts, mert találtam a fergegében is egy szívet, mely osztja kínomat. – Bátyám, Isten veled!

Cond.: *Virginiám! (Virginia, Marcia el.)* [Ezt a rektón lévén áth. szöveget HG nem publikálta.]

S a hosszú, fáradsalmas nap után nem kívánjuk-e úgy az álmot. S mi az álom, egy földi enyészet, melyben minden vesz, minden elenyész, de vannak álmunk. Ez az, mi visszatartja a zsarnokot, a gonoszát, nem az ember ítélet, vagy a rény, vagy az örökkévalóság. De ez álmok, melyek virradnak, keble éjjel.

De vigaszt a tömlő a szabadsághoz, és nekem minden kedves, mi ahhoz vezet. [A verzón. MIKL 960.]

Lucius: Mondd, jó fiú, most férgeidnek, hogy ki vagy, s a derék férgek nem bánanak talán, nem azért, mintha félnek tőn nagy s dicső neved, de mert ily alávaló döngő férgeknek sem való. Egy porban hever a jó és a rossz, de éppen ez határozza el a való érdemet, mert míg él a zsarnok,

tisztelni kell, ha nem, vannak kézzel fogható módok, melyek lábához térítnek, fény nélkül, – de ha megholt – – [MIKL 961.]

Cleander (bejön): Eltávozzál, szörny, mert szemem előtt látásodon elsápad fényem, és szörnyek kápráznak szemem előtt. [MIKL 962.]

Marcia: Ah, hogy oly soká kell néznie a borzalmat és tőrőm! Istenek! – Hol láttatok, hol teremtettetek még egy ily boldogtalan nőt, ki nek tanulni kelle levetkőzni minden nőrétet. Én borzadok magamtól, de csak a bosszúra keményedik meg e kebel, s a bosszú nagy leend. [A rektón.]

Pertinax: De mit szidlak, zsarnok, nem esik-e szívemre ez átok! Nem taszítja-e el atyja a jó gyermeket, mert egy gonosz kígyó súgta fülébe. – Csak én vagyok a bűnös, én nyomorú. – Óh, fiam, nem bocsánatot, de büntetést esdek az istenektől, hogy nyugodt lehessen újra. [A verzón. MIKL 963.]

Cleander: Nem, nem, én nem maradhatok. Rosszul vagyok, uram. (El.)

Maternus: Cleander! bátyám! miért távozol, testvérednek féled-e szavát? Jaj, neked, ha véredtől remegsz. [MIKL 964.]

Végezet.

Marót bán vége.

Verréna.

<Com>

<A halál ellensége voltam, most egy barát>

Testvér dülta fel a csendes lakot.

Jutalmunk könny, nem önzés ez?

Téged egy jobb mester teremté.

Lázadás.

Isten arca vagy, testvér vagy-e.

Cleander: Téged átkozlak, világ!

<Ez hát a cél, az élet?>

<jutalmuk közös>

Marcia Lucius: Nem reményl a gyöngö n a jöv ben. Egy szerette hölgy valék.

4 × 4 : 4 – 4:

4 (4) 4 = 4:

Átkínzana az örökkévalóságon.

Egy h kutyát sajnálunk.

Asszony rény.

Megváltozott hitem.

Luccius, Pertinax: Egy több, mint kett . [MIKL értelmezése: 2°, azaz: *ketted*. HG olvasata a *kett* a jó, hisz a K-ban 2 áll, s ez a forma megszokott M kézírataiban!]

<*Fadilla: A jóbarát nem hízolg, de vészbe követ.*> [A rektón.]

<*A némák sírnak*

Ölében a halál,

Néma t z sorvasztta sz m

Enyhet csak ott talál.> [A verzón. MIKL 965.]

Az út fülét l szívéhez ben tt. [A rektón.]

<*küldj véaszt*>

Másik: Csak egy órai éltet, valami cselet vagy véletlent, Isten!

Commodus. [A verzón. MIKL 967.]

Maternus: Mindenki ebnek hitt, te szépen szólítál, s tudja Isten, mért, én érted meghalnék.

Ha úgy tudnánk felejteni, mint hallgatni, – de a t z nem emészti el a közvéleményt.

Lucius azért tetteti így magát, hogy fájdalmát ne nevéssék.

<*Lucillának ahol jár, ott otthona, honát is elárulná.*>

[MIKL tévesen olvasta az áth. szöveget!]

<*A szolgálja Másnak van*>

Hah, mi az! Az állat b g (a nép), semmi, – meg kell verni.

Érdemlett bosszú hideg kéje, te szörny vagy, n ! – S mond Marcia:

Egy éltet rontott el, én nem leszek tiéd, nem érdemellek, bár b ntelen.

Cleander: Én ugyan nem hiszek Istent, de te hiszesz, ígérj, tudom megtartod, becsületébe is hisz.

A dühös kér .

<*Nagyúr szolg*> Kényúr szolgálja is az. [Mindez a rektón, a 46. fólia verzóján a *Brutusok*-ból találhatunk vázlatokat. MIKL 968.]

Mi az, tudom, nincs erény, csak haszon, nincs Isten, csak botor emberek remélkednek, hogy olykor nyomort adok, s a jó jól esik. – Hisz én nem akarok jót senkit l. Commodus, Lucia haragja.

Kéjt, óh, spectáculumot a népnek, igen, de az ev közepette van egy gondolkozó ország is. – Fejeiket le.

Maternus, Cleander természetes öccse.

A kéjelg t ábrázoló. <*Olyan, mint az angolok visszatartók ....tól, de ha valakit kiösmernek, attól [?] jó barátok, kiket vissza nem ínt a külszín.*> [MIKL tévesen olvasta az áth. szöveget!]

<*Hogy hazudnak egymásnak, hogy csalják egymást álom s elbujással.*

->

Az istenek is kímélik a kér t, – te ket sem kímélted.

Maga égeti le szakállát félelemb l.

Veres haja Commodusnak, mint láng.

Soha sem mondtam igazat, csak ha csalni akartam általa.

Sírsz! – sírtam én is, s kacagtál –

Akárhogy módosít – mindig echói is úgy fordítanak s bizonyítanak.

Tudom, nem könyörölsz, én sem tettem soha.

<*Míg Marc Aurél él – úgy ölik meg – kipusztítják az udvart.*>

<*Lucius ifjúsága korhely társait kormányra jövén megveti.* ->

Lucillának Cleanderrel némi szerelmi forma viszonya van, ez Cleandert viszi fel, – a szükség napjain Lucilla biztosítva érzi magát; de csalódik, Cleander megtagadja. –

<*Commod*> Lucius s Maternus jó barátok, egymásban pihennek ki a filisztervilágból, örülnek, hogy van ember, ki oly exagerált ideákkal bír, mit nevet a világ.

Virginia Lucius testvére.

<*A barátságban nem hiúnnének embereink* ->

<*Ó, hiszmi jó barátok vagyunk – a gaz emberek* ->

<*Mert e lánytúl megvettéél, kin.....*>

Hatalmas vagy erény, hogy a rossz is erényes akar lenni; más névre keresztelik <*a trón erényé lesz*> a b nt.

Szövegváltozatok

A f szöveg változatai,

a K és az 1942-es els Commodus-kiadás alapján

Cleander púpos, rút, é. u. t. <talán>

Valahányszor valami gonoszságot elkövetett, mindég sir nyilvánosan.

A felbérlett gyilkosokat megöleti é. u. t. tisztán marad.

Marcia: Ti olyannak teszitek a szerelmet, mint szükség-végzés, pedig az élv.

Neked, tudom, mind egy külföldi Cleander! <de mi itt lakunk – Te mondtad ezt, vesszen> a nép, csak én nyerjek nevet. [MIKL 969.]

<rájok, kiken m..... [1. sor] ...ralnak valamit, inti a békére, de m..... [2. sor] benne vannak, szigorú és szeret is, és [3. sor] .....rejtí, a minden eset. [4. sor]> [A 49. fölió rektóján lév áth. töredéket el ször MIKL közölte.]

Mikor egymást akarják csalni, hogy ravaszkodnak, hogy nem hisznek egymásnak, hogy lepetnek meg egymás okossága s belátása által – s hogy feketítik be egymást. [A verzón. MIKL 971.]

Jelenetek

Jól esik a szenvedés, mert töritek. Nem a zsarnok alávaló, de népe. (Mese formában az rjög t l.)

A zsarnoknak kell magát nagyra tartani, mert pigmens had környezi s még jobban összehúzódik.

Mark Aurélt Commodus ölte meg.

A kéj a n legszentebb sajátja, jaj, ki szentségtör n rabolja. (Marcia)

Mi gondunk, hogy hernyóból lett a lepke, kevésbé szép azért? [MIKL 970.]

ELS FELVONÁS

[K-on a felvonás címe megel zi az 'Els felvonás' feliratot.]

K: 1 Jelenet. HG, fsz: ELS JELENET

[A szövegváltozatokban a továbbiakban nem jelezzük az ilyen, csupán helyesírási korszer sítést jelent variációkat, csak azokat, melyeket már HG szövegéhez képest is megváltoztattunk.]

K: [Az Els jelenet felett balra:] Az els testvéri szeretet párbeszéd *Jolánba*.

K: [Az Els jelenet felett jobbra:] Lucius a *könyelm Rákóczba*. [Magyarázataát ld. a jegyzetek kezdetén! HG is utal rá, hogy Madách egyes jeleneteket több drámájában tervezett felhasználni, ill. fel is használt. A tintaírást megjegyzés alatt ceruzával írva: *Egész hilár kimarad. Maternusz csufja [?] ..... – A többi olvashatatlan!*]

K, els jelenet szerepl i: *Virgília*. [A szerepl megnevezése a K-ban az 50. megszólalásig Virgíla a Virgínia helyett.]

5 HG: gátá K, fsz: gátot

6 K, HG: bú felleg .... honba,

fsz: búfelleg ... honban

[Helyesírási, nyelvhelyességi korszer sítés.]

K: Mi ota HG, fsz: Mióta

7 K, HG: reá, mozdulatlan

fsz: reá. mozdulatlan

HG: szemá K, fsz: szemét

HG, fsz: kövülve K: köv áve

9 K, HG: Btya fsz: bátya [Helyesírási korszer sítés.]

10 K, HG: igen is fsz: igenis

15 K, HG: ismér, szólj fsz: ismér. Szólj,

- 20** K, HG: *magam, s ha* fsz: magam. S ha
23 K: mélyázott HG, fsz: mélyázott
 K, fsz: magokhoz HG: magukhoz
26 K: nem jobb-e? *ha* ..... más<t> [M jav.]
 HG: nem jobb-e, *ha* fsz: nem jobb-e? Ha
40 K, HG: *szolga öltözetnek .... rebem, bár ezt te érted*
 fsz: szolgálóöltözetnek .... rebem – bár ezt te érted [Helyesí-
 rási korszer sítés.]
 K: beszéde*t* HG, fsz: beszéded
43 K: való*ba* HG, fsz: valóban
44 K: adt*ak* .... semm*ie bilincse*? kívül .... *tüzzel*
 HG, fsz: adták .... semmije bilincsein kívül .... Tüzel
 [A K alapján elképzelhet , hogy a tüzel ige helyén a *t zze*l*f* -
 név állt Madách szövegében!]
45 K: két roko*nt sz t* HG, fsz: két *rokon sz t*
47 K, fsz: most ez divat. HG: most ez *a* divat.
48 K, fsz: téteted HG: *teteted*
49 K, HG: *rabjai, kit* fsz: rabjai. Kit
50 K után a szerz i utasítás: *Senatus*
 HG: *Senátus*
 fsz: szenátus [Helyesírási korszer sítés.]
52 K, fsz: mit l HG: *amit l*
53 K: *Senatus*, és *Roma* <és *Senatus*> [M jav.] a hazának
 HG, fsz: a hazának –
54 K: A vég *halál düfést*. HG, fsz: haláldöfést.
55 megszólalás után a K-on: *Arrius még áll*. [Ld. az els jelenet
 jegyzetét!]
59 K: *Senátorok .... Fejedelmét*.
 HG: szenátorok ... *Fejedelmét*.
 fsz: szenátorok .. fejedelmét.
61 K: hozha *dsz* védségedre
 HG: hozhatsz vé*lé*gedre,
 fsz: hozhatsz védségedre, [=védelmedre!]
63 K, fsz: védségedet
 HG: vé*lé*gedet [Ld. az el z magyarázatot!]

- 69** K: els *napodba* már! melyben .... a t r rabl *ok* kez *ükbe*,
 HG: napodban már! melyben .... a t r rabl *o* kez *ükben*,
 fsz: napodban már, melyben .... a t r rablók kezében;
 [Nyelvhelyességi korszer sítés. Valószínűleg a fenti a szerz
 szándéka szerinti szöveg, a 'rablók kezükbe' egyeztetési hiba.]
70 K, fsz: magok, HG: mag *uk*,
72 K: *éteit* HG, fsz: ékeit [átkait??]
 K, HG: *soha se ..... igen is .... rózsakor*
 fsz: sohase .... igenis .... rózsabokor [Helyesírási korszer sítés.
 A 'rózsakor' szóalkotás valószínűleg a másoló tollhibája.]
 K: *viszonyok* el tt HG: *viszonyok* el tt
 fsz: asszonyok el tt, [Az értelemzavaró 'viszonyok' szó a
 K-ban valószínűleg a másoló tollhibája.]
 K, HG: *mind ezek* .... eged *be*
 fsz: mindezek ..... egedben,
 [Helyesírási, nyelvhelyességi korszer sítés.]
 MÁSODIK JELENET szerz i utasítása után a K-on: *Arrius*
még áll. [Ld. az els jelenet jegyzetét!]
75 K, HG: *ólta* fsz: óta
 K: *sírodik* ..... *Roma Senatusa* ....
 HG: sírodig .... Róma *szenátusa* [sh.]
 fsz: sírodig .... Róma szenátusa
76 K, fsz: esett, de HG: *esett de*
77 K, HG: *te néked* fsz: tenéked
 K: *óla* HG, fsz: óta
79 és
82 K, fsz: uram ..... uram ..... uram
 HG: *Uram* ..... *Uram* ..... *Uram*
84 K: *ezszó* HG, fsz: e szó
85 K: *senator ütlete* felére sz*í*ved szent suga*ll*tval.
 HG: szenátor felére sz*í*ved szent suga*ll*tval.
 fsz: szenátor ütlete felére szíved szent sugalltival.
 [*ütlete*: ütése, ütlege.]
93 K, fsz: hozsz. HG: hoz*asz*.
95 K, HG: *id t* hagyok, fsz: id t hagyok,

- 96** K: szólni mersz. HG, fsz: szólni mersz –
97 K, HG: *én velem* fsz: énvelem
 [Helyesírási korszer sítés.]
 K: remé*ny*hetjük-e HG, fsz: remélhetjük-e
99 K, HG: ily tömlöc*be*rabbá
 fsz: ily tömlöcben rabbá [Nyelvhelyességi korszer sítés.]
103 K: k*ív*ánunk lenni, testvéreim ti ketten itt maradtok. .... Virgi-
*l*a .... *á*ránta .... képes lenne az égbe ragadva e pór megvetni
 mindent felejtani mindent mi nem az ég maga, s e leányról ....
és úgyvan úgy van! én t
 HG: k*ív*ánunk lenni, *é*stvéreim. *T*ketten itt maradtok. .... Vir-
 ginia .... iránta .... képes lenne az égbe ragadva e pór megvetni,
 mindent felejtani, mindent, mi nem az ég maga. S e leányról ....
 És úgy van, úgy van, *én t*
 fsz: kívánunk lenni. Testvéreim, ti ketten itt maradtok. .... Vir-
 ginia .... iránta .... képes lenne az égbe ragadva e pór megvetni
 mindent, felejtani mindent, mi nem az ég maga. S e leányról ....
 És úgy van, úgy van! *Én t*
104 K, HG: *beszél*sz, *nem .... zergét, hol*
 fsz: beszélsz? Nem .... zergét? Hol
105 K, HG: *a rény, a rény, mondom*
 fsz: a rény. A rény, mondom
 K: k*á* .... szeszé*l*m HG, fsz: ket .... szeszélyim
106 K, fsz: villámjokat HG: villámj*z*kat
107 K, fsz: korány HG: *korán*
109 K: sugar*z*kat HG, fsz: sugarakat
 K, HG: *Ó*ceán fsz: óceán [Helyesírási korszer sítés.]
111 K: *b*egbocsa*z*atok [Tollhiba.]
 HG, fsz: megbocsátok
 K, HG: *nem tev*ést
 fsz: nemtevést [Helyesírási korszer sítés.]
114 HG: *Fort*ine [?]/hát,
 [A K-ban nehezen olvasható szót HG rosszul értelmezte.]
 K, fsz: Történe hát,
 [A 115. megszólalástól a 124. els mondatának végéig a K-ban

- egy oldal áthúzza. A kihagyott résznek logikusan vagy folyta-
 tódni kellett volna a következ oldalon mintegy 3 mondatban
 még, vagy tévedés volt az áthúzás. HG felvette a szövegbe, s
 mi is emellett döntöttünk a fsz összeállításánál.]
115 K: s*z*kerét, HG, fsz: sikerét,
124 K. síma beszéde*t* HG, fsz: síma beszéded!
125 el tt K-on ceruza-írásos megjegyzés:
(Való lenne, hogy nincs jöv e ott?)
131 K: s ön *at*afj*z*kat [Valószínű leg tollhiba.]
 HG: s ön akaratjukat
 fsz: s önakaratjukat [Helyesírási korszer sítés.]
 K-on a HARMADIK JELENET felirat után ceruzaírással: *2 fel.*
3 jel.be
132 [A 132. megszólalás, Pertinax szövege a kihúzott mondatokig a
 lapszálon bejelölve. Valószínű leg ennek a szövegnek áthelye-
 zésére vonatkozott a fenti ceruzaírással megjegyzés.]
 K, HG: *ál*maid, *egy*emberen
 fsz: álmait! Egy emberen
 K: ezernyi szé*l*y. HG, fsz: ezernyi szél
 K, fsz: küldjétek le .... vezér*l*je
 HG: küldjétek *el*... vezér*z*je
 K: <*De mit beszél*ek? *Nyomja szívemet is egy b n, s e b nt fe-*
*lejt*ni *nem tudom, nem küldhetem fel hozzátok, istenek, e b n-*
*terhelte szív*nek *érzetit*>
 HG: [Az áth. mondatok is szerepelnek e kiadás szövegében!]
 K, fsz: ezent l [Értsd: ett l fogva, mostantól.]
 HG: ezent*z*
135 K: <*kív*éve *azt, mely a hazáért ég, s csak a hontól vett porral*
*eny*észik *el, mely annál inkább rögzik meg keble*m *belseiben,*
*mentül kevesb van, mit szerethet*ek>
 HG: [Az áth. mondatok is szerepelnek e kiadás szövegében!]
 K, HG: *köny*örg, *ah de* fsz: könyörg. Ah, de
138 K, fsz: “atyám”, HG: “*A*tyám”
 [Helyesírási korszer sítés.]
145 K: *szólj!* *miért* HG: *szólj, miért*
 fsz: szólj! Miért

150 K, fsz: jószágait, HG: jószágai *d*

MÁSODIK FELVONÁS

[K-on a felvonás címe megel zi a 'Második felvonás' feliratot.]

K [A felvonás címe]: *A KÉNYŰR ÉS <KÖRNYEZET> UDVA-
RA*

ELS JELENET után szerz i utasítás K: <*Fényterem*> Csar-
nok. ... maguk *a*.

ELS JELENET után szerz i utasítás HG, fsz: Csarnok. ....
magukat.

ELS JELENET szerz i utasítása után a K-on: *Arrius áll és
bukik.*

[Ld. az els felvonás 1. jelenet jegyzetét!]

155 K, fsz: behúnyátok .... egy erény nevet.

HG: behúnyátok .... egy *rény* nevet.

K: *szűny* [Tollhiba.] HG, fsz: szörny

157 K mellett oldalt ceruzairással: *oh hogy megneveltelek*

158 K felett ceruzairással a *Lelkiismeret* szó áll.

164 K: viszo *ny*znod – HG, fsz: viszonznod? –

165 K: Virgi *Á*a HG, fsz: Virginia

166 K, HG: köröm *be* fsz: körömben

K: viszo *ny*zás HG, fsz: viszonzás

170 K el tt ceruzairással: *szerényen, elnem hagylak*

[Ld. az els felvonás 1. jelenet jegyzetét!]

171 K után utasítás: (*Szogák el.*) [Bet kihagyás – 'szolgák'.]

178 K, fsz: végezek HG: *végzék*

180 K, fsz: Hah, újra HG: *Hát*újra

181 K: Vezes *d*tehat el, ... HG, fsz: Vezess tehát el,

K, HG: éltemet, és élet *em kívül* nincs

fsz: éltemet és éltemen kívül nincs [A másoló értelemzavaró
hibájának javítása.]

182 K, HG: *forgó szél*hez fsz: forgószélhez

184 K, HG: *üdvözetem, és* végre is

fsz: üdvözetem. És végre is

185 K, HG: a n t *n é* fsz: a n t n vé

186 K, fsz: Bezárkózál HG: Bezárkóz *ol*

K: *szadj*le ég [Tollhiba.]

HG, fsz: szakadj le ég

188 K: remé *ny*lve HG, fsz: remélve

189 K, HG: remény *hián*, fsz: remény híján,

197 K: Virgi *Á*áért HG, fsz: Virginiáért

200 K: asszonysiko *f*ás .... *g*ermekét

[Utóbbi bet kihagyás tollhiba.]

HG, fsz: asszonysikoltás .... gyermekét

K, fsz: Virginiám, segély! Segély!

HG: Virginiám, segély! *eg*ély! *seg*ély!

204 K, HG: *Te érted* ..... érted *szivesen* megtörik

fsz: Teérted ..... érted szívem megtörik

[A 'szivesen' valószínűleg a másoló értelemzavaró tollhibája le-
hetett.]

205 K, fsz: kormányzót, HG: kormányzó *r*; [Sh.]

206 K: ledér l HG, fsz: ledérül

209 K: nem *éreszt*í föl HG: nem *ébred*ztí föl

fsz: nem éleszti föl

[A K-ban a másoló értelmetlen szavát HG 'ébredzti'-nek értel-
mezte, szerintünk a "lesorvadt" rózsát legfeljebb felélesztheti,
de nem ébredztheti fel a zsarnok vére.]

210 K, HG: kezé *be* fsz: kezében

[Nyelvhelyességi korszer sítés.]

212 K, HG: azó *Á*a fsz: azóta

213 K: viszo *ny*t látnunk? HG: viszont látnunk?

fsz: viszontlátnunk?

218 K, HG: ahhoz a *por* keserve .... *bánat szózatát*.

fsz: ahhoz a pór keserve .... bánatszózátát.

[A másoló félreértésen alapuló tollhibája lehetett a '*por*' a 'pór'
helyett. Az utolsó szó helyesírási korszer sítés.]

227 K, fsz: gaz kölok, HG: *gazkölok*

[A HARMADIK JELENET párbeszédének eleje, 4 megszólá-
lás a K-ban kihúzva. F szövegünk, HG kiadásával szemben ezt

kihagyta, s csak itt közli:]

K, HG 227 után:

<ARRIUS A b n már legfens bb lépcs ire hágott, még egy lépés és néki esni kell.

CLAUDIUS Mire jutánk Rómában! Az kapja a tisztségeket, ki érték legtöbbet fizet, a boldogtalan hazán az kormányoz, s csak az fizet egy hivatalért, ki a hazától tudja kizsarolni kamatostól újra veszteségét.

PERTINAX Rossz el jelekkel a föld, és az ég tele; nem szokott pedig figyelni egyik sem arra, ha egy nagyobb por, mint a többi társ cserél ez élttel egy enyészetet, ez csak hazáknak veszteket jelentheti. Borzas éj volt tegnap, fenyítve, hogy a gonosztev ket elnyeli; holtak keltek fel a tárt sír öléb l, körülbegeve a Capitoliumot. És egy sas varjaktól üldözötten, lelketlenül rogyott le városunkba.

ARRIUS Borzas volt az ég a gonoszoknak, és b gése a jókat elaltatá.>

[A HARMADIK JELENET helyszínmegjelölése után a K-on ceruzairásos megjegyzés: *Arrius elfogatott*. Majd a következő K-oldalon a szöveg felett: *1 felv. Hármad. Jel. eleje*, majd a kihúzott szöveg után: *Marczia igazlása*. Majd az ezt követő szereplő neve a K-on áth.: <Pertú>, s helyére ceruzairással a *Marczia* név került. Mivel M. a jelenetben nem is szerepel, HG-hez hasonlóan szövegünkben a Pertinax név maradt.]

231 után K, HG két megszólalás (Claudius, Arrius) kihúzva:

<CLAUDIUS Távozzunk, mert ha együtt lelnék, itt mind elveszünk, és vélünk a haza.

ARRIUS Vajh mi nyomor, ha egyes emberekt l függ egy hazának veszte, létele.>

[Fsz-ünk is kihagyta ezért a fenti párbeszédet.]

232 K, HG: *vezérljenek* fsz: *vezérljenek*

[Valószínű tollhiba. A helyes szó: *vezérljenek*, a Madáchra jellemző mássalhangzó-torlódással.]

K, *'Pompeius, Arrius el'* szerzői utasítás után:

<Igen, remény a csillag, mely annál inkább fönt sugárzik, men-

től borús egünk; remény az élet, és nélküle enyészet mindennünk. A jelen csak egy gyöngye fúvalom, mely a múlt s jövő csókjából ered. Csak addig édes minden, míg esdjük azt s a percig tartó csillagfutás után csak síremléke: gyászos élvezet.>

[Az áth. szöveget mi is kihagytuk fsz-ünkben l, szemben HG kiadásával.]

K 232 [a K 26. oldalán fenn ceruzairással]: *Arrius elfogatik*.

242 K, HG: *űesz* fsz: *zesz*

244 HG: *hulla le* K, fsz: *hulla be*

K: *keservet – el élni éle hát*

HG: *keservet elélni éle hát*

fsz: *keservet elélni! Éle hát*

245 K: [A K-on ceruzairással: *A másik földalatti jelenethez j*. Ezután a következő NEGYEDIK JELENET a K-ban teljes egészében áth. Ezért fsz-ünk is csak itt, a szövegváltozatok közt közli, szemben HG kiadásával.]

<NEGYEDIK JELENET

(Egy földalatti bolt, keresztény gyülekezet. Julia. Egy ének véghangjai zengnek el.)

JULIA Most érzem er snek újra magam, s az égi ír enyhíti kínomat. Most újra dacolhatok sorsom viharfedezte tengere halált üvölt mord zajgásinak. Mit elveszték, az földi kincs vala, csak kába fény, mely visszasugárzik az égi kegyb l szívárvány gyanánt ez emberlakta föld borúróól; de megmaradt szívemben a remény, meglátni ket, kikért szívem dobog ott, hol nem perceg már mulékonyul e pornak élte, és magasra száll. Ott, hol nem tépi már a zsarnok el a gyöngye hölgynek egyetlen birtokát. AGG Hála tehát az égi szent atyának, ki ha minden utunkba elhagyott, ha elhagyatva keserg kijátszott érzetünk, mely csalatkozott embertársiban, s a pusztaságok zarándokaként enyhet nem talál a forró ég alatt, csak egyedül vesz fel karjaiba, s felejtjük az atyai házban utunk keservét, mely kívül zsarolt. JULIA Óh, és mégis engedheti atyánk a zsarnokot fényes körében hazák sírjok felett izlelni a b n szerezte kéjeket.

AGG Ne vakítson el a d re fény, leányom, szerencsésnek hágy lenni az égi isten; de nem ki szerencsés, boldog is azért. Az lehet csak boldog, ki szívében hordja az üdvöt, s másoktól nem lesi; vakít a fény, ámde megette a szív setéte még fel nem virrad. Egy kígyó mardossa a páncélos keblet is, s e kígyót megölni, gyöngé még a por. Kopasz falak környeznek és körönkben csak a nyomor vigyorgja szent imánkat, és sz nkbe mégis az égnek üdvé van, holott ezernyi fény virraszta termet, melyben a purpur vérrel festetett, a kajánság zord réme dühöng, s ürömpohárrá változtatja az istenek ambrosiájokat.

JULIA Dics n beszélsz, agg. Volt nekem egy leányom, dics leányom életem telén. Egy bimbója volt a vén gerébnék, volt az élet keblem érzetén, és én az éltet úgy szerettem benne; mert ez élet egyetlenem vala. Benne láttam újulni hajnalom, benne teljesülni legmerészebb reményeimnek reptit. És galambom a kánya elvivé; elorzta k éltem tavaszát, nekem a tél maradt, s a tél el tt lesorvad a virág. Én egyedül álltam kisújtva és letöröten, mint ég hajó a tenger habjain, csapkodva feléje nem oltják el tüzét, míg örökre örvényekben lelik. És felkiálttam a nehéz borúban, vigasztalom sehol se volt nekem, s visszarezegtek tompa kúnjaim, s örültem, ha senki sem zavart. De most az ég malasztja szállt le hozzám, és én remélni megtanultam egy jövőben, mit a jelen nem ad. Nem félelem taníta szeretni szent atyámat, mint si istenimnek véres oltárukat. kegy által ismerteté magát velem meg, kegy egészen és kegy parancsa is.

AGG Kegy parancsa s mi gyermeki vagyunk, egész világ egyforma gyermek. mindki szívében önté az üdvét; de kevés tudja észlelni azt. Holttestekb l alkotnak szent oltárokat, lépcs t az égre, halált orozva adnak életért, és az éltet nem k adák nekik. Ezek eltévedt eszetvesztettek, kikért könyörgni, átkozni nem lehet; nem tudják k, hogy élet az égi parancs, hogy embertárs az, kit leöltének. Hogy szeretni teremtvék minden emberek és szerelmek az isteni parancs. Nem tudják, hogy nem holttetemrakás visz az örökkévalóságba, mert már magában csak enyészet az. Nem tudják, hogy nem távol honokon, csatás mez kben kell keresnünk az eget, de önszívünkben. (Lucius j .)

113

LUCIUS Ti emberek, hej! Nincsen senki itt már, halandót hát sehol sem lelek, felfalták-e már egymást mind, hívva a rokon sz vérével? Sötét ború van itt, sötét, mint szívem gyászos érzete, de itt ebek, vadak tanyáznak, itt ember nem lehet? Hogy lenne ember lesüllyedve így? Miért bújna föld alá a nap sugáritól? Mi vén kopó vagy te, vagy embernek nevez az esztelen el-més állat? Szakállad sz, mutatja, még gyermek vagy, még meg nem értél a véghatárnak, mely a sír.

AGG Szerencsétlen, mi emberek vagyunk.

LUCIUS Mit mondasz, szerencsétlen? Jól kitaláltad, mától te leszesz istenem. Te jobb isten leszesz, mint régi istenem volt, az még nem is tudá, hogy boldogtalan vagyok. Szép egekben lakott, s nem volt gondja e por föld picinke emberire. Miféle emberek vagytok tehát, hogy a föld alá bujtok? Nem elég tágas-e e világ? Vagy úgy, néktek sincsen e tágas világon egy sz k hazatok, melyben lejjetek egy oly hosszú földet, mint magatok, hogy abba sírt vésvé lejjetek meglégedést? Mindeneteket elrablá a zsarnok? Óh, itt is megtalál. Elorzá szíveteket kebletekb l, hogy ne legyetek nála jobbak, és azért oly sok szívtelen ember él. De csak bújhatok még mélyebben a földbe aztán, és ott se fog bántani, csak szolgálai csipdesendnek, a férgek. Hajtsátok ket el, hisz ott nem félhettek mesterek láncitól.

AGG Keresztények vagyunk, s az álmos nép utálja a korán felkel napot, és elbújánk a setétbe, hol világít az igazság napja, melyet hátrálni zsarnoknak lehet, elojtani a szívekbe soha.

LUCIUS Keresztények vagytok, úgy jól jövék; azt hallottam, hogy hitetekben enyhet talál minden tört kebel, én írt könyörgöm keblemre, mely kiholt, hogy ott teremjen egynehány virág; én hinni fogom istenteket, bárki legyen, csak adjatok szívemre írt nekem. Igen, sötétben minden oly üres, mint szívem, s az egykoron reménybe oly dús vala; de nappal látszik, hogy sötét vagyom. Nincs semmim, semmim, és hittem egykor az emberekbe, és istenembe akkor nem hívék, mert oly jó dolgom volt, hogy nem láttam az imádság gyászos mézeit; most az emberek mind megcsaltanak, nem akadt semmim, mint szent istenem, s az, kit el bb megveték, nem hallja most imádságomat.

114

AGG Szegény, mi sok vész hozhatott ennyire.

LUCIUS De nem panaszlom kínom az embereknek, az emberek nevetnek engemet. A k könyörületesebb, mert végighallgat és visszaadja keservem hangjait.

AGG Mennyi évnek súlyos átka rághat egy nemes termen, míg porokba d l, s egy toronynak romja gyászosabb, mint a kis gunyhó, melyet a kor bedült.

LUCIUS Sokat kiálltam, többet, mint kiállhat emberi kebel, s az ég elvette elmém világát; most sötét, nehéz sötét vagyok. Én elveszejttem mindent e világon, mit egy halandónak veszteni lehet, még többet is, elvesztem üdvömet. Egy lányt, egy deli hölgyet, kit szereték; oly lény volt, min t akkor adának nekünk az istenek, mid n e földr l az Elyseumot elvívék. S e kárpótlás oly dics volt. De hát, hitetek vigasztalását!

AGG Néked vigasztalás hitünkben nincs. Egyetlened a sírbolt h se csak

LUCIUS Úgy? Köszönöm. Nekem tehát reményem már sehol? Isten véletek. Halni, Lucius. Igen, igen, így hívtak egykor, de most már a régi nem vagyok. Nincs semmim is, csak a halál. (El.)>

HARMADIK FELVONÁS

[K-on a felvonás címe megel zi a 'Harmadik felvonás' feliratot.]

K az ELS JELENET cím alatt ceruzairással: *Keresztények ki-maradnak* [Utalás az el z , kihagyott jelenetre.]

255 K, fsz: ELS KERESZTÉNY

HG: *KERESZTÉNYEK*

K, HG: dics bb fény *be* ragyoghasson ..... legyetek egyetért testvére *ké*,

fsz: dics bb fényben ragyoghasson ..... legyetek egyetért testvérekké, [Nyelvhelyességi korszer sítés.]

256 HG: *nektek, ... keseregték-e*

K, fsz: néktek, ... kesergetek-e

260 K, HG: *elmúlt, ezen* asszony

fsz: elmúlt. Ezen asszony

HG: *próbáltan* K, fsz: próbáltam

277 után K, HG:

<*ARRIUS Föl, császárom. Javulásod új er t önt belénk. CLAUDIUS Mi a sírig érted harcolunk.*>

[A K-ban áth., így fsz-ünk b l is kihagytuk.]

279 K: Éhes farkasok! *itt* lakjatok jól!

HG: Éhes, farkasok, *itt* lakjatok jól!

fsz: Éhes farkasok, itt, lakjatok jól! [Helyesírási korszer sítés.]

286 K, fsz: Könyrület, HG: Köny *ű*ület,

287 K, HG: *egyét érte* fsz: egyetére

288 K: *köz l – szeb' visszön látra, hol*

HG: *közül. Szebb viszontlátna, hol*

fsz: közül. Szebb viszontlátra! Hol

291 K, fsz: könyrület HG: köny *ű*ület

296 K: *ű* k HG, fsz: id k

K, fsz 296 után a szerz i utasítás áth.: <*Arrius elcipeltetik.*>

[HG kiadása ezt nem vette figyelembe, felvette a szövegbe a szerz i utasítást.]

297 K: *kegyes halál itéletedet?*

HG: *kegyes halál, itéletedet?*

fsz: kegyes halálitéletedet?

301 K: Hercules! *h*ogy egy pór mer színed elébe lépni, de

HG: Hercules! *H*ogy egy pór mer színed *el*élelépni. *De*

fsz: Hercules, hogy egy pór mer színed elébe lépni, de

306 után K ceruza-írással: *Az utósó kiha/gatás ide.*

311 K, fsz: vállairól HG: vállai *d*ól

313 K, HG: Akkor szíved *be* ébredne

fsz: Akkor szívedben ébredne

[Nyelvhelyességi korszer sítés.]

319 K, fsz: mindenünket HG: minden *ű*ket

K 319 után, ceruzairással: *e daczot erény szülé-e*

NEGYEDIK FELVONÁS

[A felvonás els jelenetének nagy része két megfogalmazásban szerepel a K-ban. A régebbi, els szövegváltozatot K¹-nek je-

löljük. A párbeszédék mellé odaírjuk a fsz megszólalásainak megfelelő sorszámait. Azon szövegrészeket, melyeknek nem lett a végs változatban variánsa, a megszólalás mellett [x]-jellel jelezzük. E szövegváltozat esetében, hogy érzékeltessük Madách eredeti helyesírását, nem korszer sítettük azt.]

K¹: *A KÉNYŰR ÉS UDVARA.* [Ez a felvonás címe a K¹-ben!]

K, HG, fsz: ISTENITÉLET.

K¹: *ELS JELENET (Circus, kör 1 páholyok, el 1 sorompók, melyek el tt még vagyon hely. Középen a páholyok közt kiment a sorompók felé nincs. Gladiátorok járnak fel s le; kés bb Lucius.)*

K: *(Circus. Gladiátorok.)*

HG: *(Cirkusz, gladiátorok.)*

fsz: *(Cirkusz. Gladiátorok.)*

K¹: [320] *ELS GLADIÁTOR Szép, Herculesre mondom, dics jelenet volt, mid n az agg Claudius Pompejusra rohant az éhes oroslány, <nagy> síri csend <volt> az egész néz seregen, s a leg keményeb secutor szemében <egy> a sajnálat egy könyve lopódzott. – Nyugottan várta bé az agg bajnok, kitépte nyelvét a szörnynek, s a földre lökte, hogy fel habzott alatta, kör 1 tekintete – – –*

[321] *MÁSODIK GLADIÁTOR S a nép a halálát kérte?*

[322] *ELS GLADIÁTOR A nép néma volt, s aggódva Commodusra nézett.*

[323] *HARMADIK GLADIÁTOR És Commodus?*

[x] *ELS GLADIÁTOR Halált inte – és morgott a nép; már ez pedig sok, hogyha a nép morog, ha multságára leg job barátjának kellene bár elesni.*

[x] *MÁSODIK GLADIÁTOR Szegény jó Claudius! (fedten kör 1 néz) hála az isteneknek hogy kisésem hallot, mert többször nem küzdenék.*

[327] *HARMADIK GLADIÁTOR Mint tett Commodus, a h s halálakor?*

[328, 329 és 334] *ELS GLADIÁTOR Kacagott, ma újra fog 734^{dszer} vívni, valyon kit választ áldozatul ólom fegyverrel ellenének.*

[330] *MÁSODIK GLADIÁTOR Különös császári kegy, ha feleséges kezeivel egy pór alatvalóját a szeb világba küldi, felszabadítva t a földi szolgaságtól.*

[339] *HARMADIK GLADIÁTOR Halgassatok barátim, nem nekünk való beszéd, a törvény rje, alkotója, s önteremtmenyének legyen alávetve?*

[341] *LUCIUS (rjöngve) Emberek! emberek! ha emberek vagytok!*

[342] *ELS GLADIÁTOR Miféle jómadár ez?– ugyan furcsán néz ki!*

[343] *LUCIUS Commodus vívni fog? héj; igen vagy igen! feleljetek (esdve) kérlek benneteket, ha van kebletekben emberi érzet, hagyjatok vívnom Commodussal, nekem vívnom kell vele, vívnom, emberek, lássátok, könyr ljetek rajtam, szegényen, én nem kívánok semmit is, még egy köszönetem, egy nyomorúlt imám sincs. Óh hagyjatok egyszer; csak egyszer vívnom. –*

[344] *HARMADIK GLADIÁTOR Te nem vívhatsz véle barátom, te jobban kitalálnád kérdezni t, mint néki felelni kedve lenne.*

[345] *LUCIUS Ah emberek lássátok! én kerestem könyr letet a fénytermeket hatalmas uraknál, mindenütt kitesztának, mint az ebet, el tagadják a szerencse gyermekei emberlétemet, mert boldogatalan valék, és kitesztának. (leveretten) most leszáltam a gladiátor-barlangba, erényt keresni, és embereket itt sem lelek!*

[346] *ELS GLADIÁTOR Szegény! én szánom t, hagyjuk vívni, mit tehet ólomfegyverével. –*

[347] *LUCIUS Én vívni fogok tehát! Óh üdv! óh gyönyör (komolyan) de hát már ily alacsony alakba költözött a rény? Igen, emlékezem, mid n még Luciusnak hívtak, és atyám a rény volt, és anyám is az volt, és mutaták magokat az embereknék, felkiáltának azok: Le a fény ruhával! kolduskabátot nyakatokra,*

rény! és a vétek kacagott trónján, és én, és én – nem tudom, mit tevék, csak azt tudom hogy le estem az égb l, és egy nehéz szírtent, melyet az emberi szívnek neveznek betörttem fejem, azólta szüntelen fáj – fáj nékem emberek.

[348] *ELS GLADIÁTOR Helyre! helyre (kürt, a nép elfoglalja helyét, a páholyok eltelnék Lúcius a sorompókon kiv l meg ál.)*

[349] *PERTINAX (szinte ott hol Lucius van) Elkelle tagadnom elmém világát, el azt, mi az embert emberé tesz; egy éltet vásároltam meg avval minélk l céltalan az élet. feltartásáért. De ne legyen hasztalan ily áron kiváltva életem, meg kell mutatnom hogy meg érdemlé élttem, hogy élet legyen. De föl álarcomatl, rejtezz el ez undok arc megett emberi érzet, hogy ember ne gyanítsa létedet. – Jó napot, te felfordított villa, mit jársz itt, hol nincs számodra sült. –*

[350] *LUCIUS Ha marhahúst akarnék, nem kellene messze mennem! De hát, te jóllakott Philosophus, te világ csudája, te szélzsák, ki úgy adod vissza a kint, mint füledbe fújíták, mit keressz te itt az emberek közt hol oly büdösen párolog a dögvész, meg sárgúl a levél, mert ember emberben csak ellenséget keres, s ha baráti kebelbe önti érzetét, osztatlanul gúnyval zengi vissza azt az üres szív. –*

[351] *PERTINAX Ah itt egy esztelenre lelék! – óh ég vedd el nékem is így elmémet, hogy ne fogjam fel kínom egésszét. De hogy hívnak ifjú, mi bánat sújtotta így le létedet barátom!*

[352] *LUCIUS Barátod vagyok? tán van valami kérelmed? meny meny csak légy ellenségem nékem nincs semmim, semmim is. – Látod én mondom neked, hogy ne bizakodj rám, én ellenséged vagyok te vén Philosophus! engem az emberek anyiszor megcsalának, pedig oly sima, oly nyájias képetek, pedig te vagy oka, te vén eb, miért hitetted el az emberekkel, hogy fájdalom nem fájdalom, hogy a rossz egy a jóval, miért tevéd véghetelenségeiddel érzéketlené az embereket a véges nyomor iránt, ösmerlek hidra, s még is tudatlan eb vagy, nem ismered kínomat, mely végetlen, mint a semmiség, ha, ha! (kürt, Com-*

modus, Marcia, Cleander a páholyba j , Lucius Marciára mutat:) Nézd, nézd, látod azon égi nemt t, ne hidj neki, demon van benne, vigyázz, ne nézz oda, öl tekintete, rá néztem én is egykor, és nézte ki égeté agyam. – Jó reggelt, szép Marciám! te Jupiter Iphigéniája vagy!?

324 HG 324: .... *tigris*t eresztének reája. *S a tigris nem bír ....*

K, fsz: .... tigris

325 K, fsz 325: *HARMADIK GLADIÁTOR S a tigris nem bír ....*

[HG kiadása kihagyta a szerepl nevet, s e mondatokat is az els gladiátor szájába adta. Így az els gladiátor kétszer szólalt meg egymás után!]

329 K 329: [A HARMADIK GLADIÁTOR szövegének 3. és 4. mondata beszúrás a K 44. oldala el tt üres oldalán. Ugyanezen az oldalon egy dátum: 1839]

330 K, fsz: adja, csak hogy HG: adja, *hogy*

334 K: s az <*gyorsan mindég a vadat*> elvérzett .... szíve <*fort*> vére folyt < *gy zött*>

335 K: <*természetesen mert nem volt ellene*> Minden .... esik el. <*sze.... jól etalálja*>

336 K: [A K-on beszúrás, a lap alján.] *fejdelemt l <nem> de nem*
HG: *fejdelemt l* fsz: fejdelemt l

337 K: Herculest <*Comodust*>irat,

339 K: <*végzi el*> re az igazság<*ot*>nak s <*ú*>így

343 K, fsz: Commodus vívni fog, hej, igen – vagy igen – feleljetek hát,

HG: Commodus vívni fog, hej, *igen vagy igen? – Feleljetek* hát,

345 K, fsz: könyr letet .... könyr letet

HG: köny*ör*ületet .... köny*ör*ületet

K, fsz: könyrületet .... könyrületet

K: *fény* termekbe HG: *fény* érmekben

fsz: fénytérmeben [Helyesírási korszer sítés.]

346 K: tehet <*az ólom fegyver*<*rel*>ével

347 K, fsz: magokat HG: mag *ik*at

348 K: [A 2. mondat beszúrás a lap alján.]

- 350** K 350: csodája, ... <önték> fúják .... mert <fél> egy
HG: csodája .... fúják fsz: csodája .... fúják
- 351** K 351: kínom <me...t> egészét
- 352** K: mint <....> semmiség – ha ha ha! .... a nép <örömkialtása>
zajg .... égi nemt t <angyal>
- 353** K: űl HG, fsz: id
K, fsz: nemezist HG: *nemezis*
- 355** K: és ne féld.... vétkidet.
[A tagmondatok a lap aljára beszárvva.]
K, HG: ne féld e tetted *be*
fsz: ne féld e tettedben [Nyelvhelyességi korszer sítés.]
- 359** K: <....> *komádus* könyrülj <oly> oly .... napsugár <és te le
nem sújtod t
K, fsz: könyrülj HG: köny *ő*ülj
- 361** K: égbe, s <törött> homályos
- 362** K: jó fiú – <*benned mint csalódtam*> van e
- 370** K, fsz: fülibe HG: fül *ő*e
- 374** K, fsz: mink semmik .... Ha, ha, semmi úr, istenek veled!
HG: *mi semmik*.... Ha, ha, semmi *no*, istenek veled!
- 375** K: hogy <*már*> így megjutalmazod
- 379** K, fsz: reájok!! HG: reájuk!!
- 380** K: remé~~n~~tem ... hagy fojtsa meg t a <*bánatos*> gyermekét
veszt anya!
HG: reméltem .... *hogy* fojtsa
fsz: reméltem .... hadd fojtsa
- 381** HG: vigyétek *át*hamar fsz: vigyétek t
K, HG: *én nekem* szól fsz: énnekem szól
- 382** K, fsz: istenszerelem .... – Te erre
HG: *st*enszerelem ... – *D*e erre
- 384** K, fsz: Nekem halni HG: *N*ekem halni
K: (*jönnék <a gladiátorok és> a lictorok*
- 385** K: *itt. – Itt egyber élt vagy on messze szabadság – semmitőb*
HG: itt egy emberélet vagy on. *Nesze*, szabadság, *semmi* több,
[HG tévesen olvasta a K-ot, a szöveg ezért változott meg ilyen mértékben.]

- fsz: itt, itt egy ember élt, vágyón messze szabadság[ot]! Semmi
- 387** K, fsz: Fattyúk, én HG: Fattyúk, én
- 389** K, fsz: nem érztek, elvesz
HG: nem érz~~t~~ek, elvesz
K: buzog fel – <....> ... régen azt <*elko...m*> néktek .... üdvöm
elveszett <*De ha*> .... [Az utolsó két mondat betoldás a K-lap
alján.]
- 390** K, HG: *láncha* fsz: lánchban
[Nyelvhelyességi korszer sítés.]
- 392** K, HG: me~~n~~y, pokol
fsz: menny, pokol [Helyesírási korszer sítés.]
- 396** K: isten büntetés fsz: istenbüntetés
HG: *st*enbüntetés
K, HG MÁSODIK JELENET szerz i utasítása: vagy *Atyám*,
kedves
fsz, szerz i utasításban: vagy atyám, kedves
- 408** K: <*bosszú*> bosszulj meg .... itéld el <....> t.
- 411** K: a jog - <*és én*> a bíró siket, mint a <*terem*> bérc,
- 412,**
- 413** K: könyr letet HG: köny *ő*rületet
fsz: könyrületet
- 414** K, fsz: könyr lj, könyr lj .... könyr let,
HG: köny *ő*rülj, köny *ő*rülj .... köny *ő*rület,
fsz: könyrülj, könyrülj .... könyrület,
- 415** K: könyr let a honnal – nemes, feláldozva ..... közügyért. Né-
ked
HG: köny *ő*rület a honnal nemes. *st* Feláldozva ..... közügyér~~t~~
zed
fsz: könyrület a honnal – nemes, feláldozva ..... közügyért. Né-
ked
- 416** K, fsz: alatt leesik.) HG: alatt *e*lesik.)
- 417** K, fsz: áldzatul HG: áld *o*zatul
- 419** K, fsz: megelégszünk. (*Mind*) Éljen Commodus!
(*Elvonulnak*)
HG: megelégszünk.

*MIND*Éljen Commodus! (*Elvonulnak.*) [A K tanúsága szerint a 'Mind' nem szerepl név, hanem szerzői utasítás!]

423 K: fogva <egy> végre

430 K: [Az utolsó hosszú mondat, valamint a 431. és 432. megszólalás betoldás a kéziratlap második felén.] remény

HG, fsz: remélj

432 után K-on ceruzairással: *Caligula Messalinája*

K 432 után a K 52. lapján és az 53. lap első felében egy korábbi szövegváltozat olvasható, áthúzva. Ezek a megszólalások a harmadik felvonás végének szövegvariánsai, 310.-től a 317.-ig vannak számozva. A f szövegben nem szerepl megszólalásokat [x]-el jelöltük. A szöveg, Madách eredeti helyesírásával, a következő:

<[310] *COMMODUS* S ha még is – a jog az erősből hajlana mi akkor

[311] *CONDIANUS* Átkom fel ijesztené az egész világot, és az egész világnak fülébe ordítanám átkomat, míg az lerázná trónodat reszkette a borzalomtól.

[312] *COMMODUS* S ha átkod elhalna a puszta fal között, s nem hallaná azt csak a sziszegő társ, s a lapos béka – mit?

[313] *CONDIANUS* Úgy szívedbe ébredne fel uram azon szó legalább halálos ágyadon, mely poklot gyújtana kebled éjjelén. S én akkor ha magadra hagynálak, <meg> be lenne véres bosszúm telve már.

[314] *COMMODUS* Fölségesen beszélsz, meglátjuk néhány hét után –.

[x] *CONDIANUS* Ha össze zúzva rám rogy e világ, emelt felem nézem az ha rogy.

[x] *COMMODUS* És te szelíd kis gerlicém, te sírsz. Haragszol e szerencsédre talán. Nem ismeresz –

[315] *VIRGINIA* Óh igen ismérlek áruló, házukba fogadtunk tégedet, az elhagyott bajnokon könnyű letek szíveink – te <<...>> velünk libáltál házi isteninknek, s közösen szála fel áldozatunk füstje az istenekhez, és most a hála ez – le fosztod a láresekét sí padokról kivonsz, békés, s boldog körünkben ír-

gyelve boldogságunkat, mert neked szívedbe ez nem él. – <<óh>>

[x] *CONDIANUS* Vajh mi sok kígyót melegíté már fel az emberi kebel, s e kígyónak csipésse oly nehéz – hogy az alatt a gyöngeszakid I. (Marcia belép.)

[316] *COMMODUS* Hah vakmer vigyétek t a leg mélyeb tömlőcbe, hol <...> se köti t a külvilághoz – el az árulót.

[317] *MARCIA* Comodus! Mi ez újra? (Virgíniához) Jer jó leányka <<...>> jer <<...>>emhez, s meg látom ki <<...>> oly vakmer itten bántani <<...>> Comodus még nem elég e anyi <<...>> ott <<...>> be nem tölt vétked mérlege – Istennimre ne merd e rózsát bántani. <<elviteti Virgíniát>>

[x] *COMMODUS* Marcia, Marcia, kedvesem, mit teszsz (utána megy)

[x] *CONDIANUS* Virgíniám – ah <<...>> te egyetlenem el szakasztnak t led napjainknak vég óráin is, nem nyomhatom homlokodra a halál csókjait – nem halhatom keserveim között az égnek balsamát – – Virgíniám az ég legyen veled. – (elvitetik)>

433–

435 K, fsz: [A 433. megszólalás 2. mondatától a 435. megszólalásig a K-ban nem ezen az oldalon van a szöveg, hanem betoldásként a K 58. lapjának elején, a 'Harmadik jelenet' felirat előtt. HG nem érthette valószínűleg a Condiánus-jelenet után beszűrt, oda nem illő, nem "kompatibilis" szöveget, s az egészet kihagyta. Fsz-ünkben rekonstruáltuk a szerző eredeti szövegét. Az itt következő betoldott rész tehát többlet a HG-kiadáshoz képest.]

[**433**, 2. mondatától] Ne hidd, hogy tán én elmémbe zavarodott vagyok, mint mondják a buta emberek. Jól tudom én, jól látom én, hogy engem senki sem szeret, még maga a természet sem, mert megtagadja egy imámat, mely a halál.

[**434**] *MARCIA*

Ah, ég, el ne hagyj! J j, Luciusom, itt egy bizonyosb helyen beszéljünk! Én szeretlek, én megbosszullak, megbosszul a gyenge hölgy, és jutalma szerelmed leend. Lucius, ne nézz oly komolyan reám, én régi szeretet Marciád vagyok. Jössz, édesem?

[435] LUCIUS

Ha jutalomért akarsz tenni valamit, hagyd el, nékem semmim sincs. Semmi e világon, mint keservem, mert az oly nagy, mint a mindenség. Szerelmem sincs. Kéige keblem, és keblem sötéte oly üres, oly öldökl , mint a semmiség. (*Karöltve el.*)

HARMADIK JELENET

K: *3 Jelenés*

436 K, HG: köröm *be*, ...sz *be* .... kor *ba*

fsz: körömben, ... sz ben ... korban

[Nyelvhelyességi korszer sítés.]

K, fsz: elfojtni néktek <*lehet*> lehet ugyan a tömlöc éjivel, de

HG: azt elfojtni *léhet néktek* ugyan a tömlöc éjivel, de

K: attól <*féljünk*> remegjünk, ... az emberek. <*De lát e földön azért sanyargánk hogy a halálba vélünk vesznek el csak kinjaink – De nem Ez nem lehet mi nem veszhetünk minékünk élni kell.*> S vajh, ... enyészne! <.... *ha ....k .... mi.... nemrég szabad lehet a félénk kétszer hal végre*> Ízlelve ez .... ölelésében <*ordítva föl*> nyomna csókot homlokunkra <*remény a szövétnek ... De mi élni fogunk s így mind d re e töprenkedés*> S e földi ....

K, HG: *üröm poharába*

fsz: ürömpoharába [Helyesírási korszer sítés.]

441 K: *meny* <*Comodus*> Condianus szabadítsd

HG: istenek *re! Menj*, ... magada *t, én* érted

fsz: istenekre, menj, ... magadat! Én érted

444 K: égbe, <*melybe*> míg öcsénk .... gyalázattal *el hajtjuk*

HG: *elhajtjuk* fsz: elhajtjuk

447 K: birsz mely *be* .... helyet, <*hol*> mely halált

HG: mely *be* fsz: melyben [Nyelvhelyességi korszer sítés.]

448 K: sú *ly*ökhö HG: *súly*okhoz fsz: súlyokhoz

449 K: <*És*> Képzeld

454 K, fsz: reménytel világot

HG: reménytel *l*világot

458 K, fsz: Taníta dacolni ..... követé t, mert hite isteni vala. .... l n. Elhúnya , el isteni <*szi*>nyelve, ... nevelik .... <*több*> néhány emberekért. .... (Vizet önt fejekre

HG: Tanít *á* dacolni köve *tte* t, mert hite *Isten* vala. .... l n; *elhúnyt* , elhúnyt isteni nyelve, ... n *övelik* . ... (Vizet önt fej *ökre*

K: mint ti szeretitek <*egymást*>. És mindenütt áldás <*ö*-követé t

466 K: azó *la* HG, fsz: azóta

467 K: Jó <*asszony*> leány

470 K, HG: *te néked* fsz: tenéked

[Helyesírási korszer sítés.]

K, fsz: repül HG: *röpi*

472 K, fsz: nyugalmad HG: *nyugtod*

473 K, HG: *ti vételek* fsz: tivéletek

[Helyesírási korszer sítés.]

475 után a K 57. üres lapján címre emlékeztet felirat: *Carlos király-néja*. [A megjegyzés valószínűleg a *Don Carlos*-ra vonatkozhat.]

K 475 után, a K következő , 58. lapján betoldás. [A szöveg az el z jelenetbe tartozik, ld. a 433-435. megszólalás jegyzeteit!]

K 475 után, a betoldást követ en firkálások a K-on: *M ért* [?] *..sza szép ügye bár – azt meghiszem – fölséges A szolga megvalja szerelmét.*

NEGYEDIK JELENET

K-on eltévesztve: *Harmadik* jelenet

476 K: [Júlia szavai mellé a lapszélre egy létrát rajzolt a szerz .]

K, HG: a *por* bosszúimája nem ért,

fsz: a pór bosszúimája nem ért,

[Javítottuk az értelemzavaró hibát.]

478 K: <*nagy*>égi egy atyánk .... Virgi *lát* hozva

479 K: [*senki is felette*] szavak után Madách rajza a K-ban, egy emberfej.] .... <*én*>nékem halni

480 K: b vebbe *n, ki vagy – mi*

HG: b vebbe *n, ki* vagy? Mi

fsz: b vebben! Ki vagy? Mi

481 K: [*isteni szemekben*] szavak után Madách rajza a K-ban, talán egy emberfej.]

K 481 után a K-on ceruzáírással: *Fieskó Verrina*

Szómagyarázatok

[A szerző Schiller drámájának két h sére utal, a címszereplő Fiesco gróf az összeesküvés feje, az öreg Verrina összeesküvés republikánus.]

ÖTÖDIK VÉGJELENET

K-on eltévesztve: *4^{ik} és vég Jelenet.*

K helyszín szerző i utasítása: *Fény terem, lakoma, éj. Comodus, Marcia, <mások?> e. u. t.*

HG helyszín szerző i utasítása: Marcia *és a többi.*

fsz helyszín szerző i utasítása: Marcia és úgy tovább.

482 K: *<Jő barátom fogadok[?] ..... mindig[?] új.....>*

484 K: [Commodus szavai között Madách rajza a K-ban, egy ember mellképe.]

497 K: magas császár *<de észre nem vevénk újra kell mérk zni észre nem vevénk Nigricius magasb helyen állott>* ha újra

505 K a népet is oly *<jó>* kegyes vagyok

509 K: *<Tölcs>* Úgy, Marciám.

511 után K utasítás: *(el, Maternus, Virgília)*

HG 511 után utasítás: *(Eh Maternus, Virgília.)*

fsz 511 után utasítás: (El. Maternus, Virginia.)

515 K, fsz: szörny nek, s t,

HG: szörny nek, *mert*

518 K, fsz: küldé átkát társai .... könyörüljenek ... könyrüle

HG: *küldé társai .... könyörüljenek ... könyörüle*

[A beszúrt *átkát* szót HG kihagyta.]

525 K: szív *<borzad>* még t ri

529 K: Virginiám világ *<isten>* én

539 K: *üd m.... üd vel* HG: *üd m.... id vel*

fsz: *id m .... id vel*

K 539 után, a *Vége* felirat el tt: *Em k* [A szerző aláírása, Madách Imrét a családban ifjúkoráig Em k-nek becézték.]

[A következő K-lapon számok, majd egy ironikus “apróhirdetés”: *Hirdetés! urak szép látvány nézni való lesz – keresztényeket tépendnek el tigrisek!*]

[szám: a megszólalás sorszáma, melyben a magyarított szöveg, illetve szó el fordult.]

Capitolium [1 el tt, 190 után]: az ókori Róma egyik dombja, amelyen a fellegrvár és a templomok voltak.

Charybdis [244]: Szküllá és Kharübdisz a Messinai-szorosban a hajósokat végromlással fenyeget két szikla az ókori mitológiában. Átvitt értelemben a minden oldalról fenyeget veszedelmek jelképe.

Elyseum [99, 135, 137, 173]: Elízium, vagy az elíziumi mez k az ókori mitológiában az üdvözültek árnyainak tartózkodási helye.

geréb [454]: erdélyi szász eredet szó (gref, többes szám: greb'n), jelentése: gróf. A történeti-etimológiai szótár szerint csak Erdélyben ismert szó – ám úgy t nik, a Felvidéken is ismert.

Hercules [40, 54, 272–274, 301, 337]: a görög-latin mitológiából ismert rendkívüli erej mondai h s.

hydra [352]: sokfej vízi szörnyeteg az ójkori görög mitológiában.

hymen [75]: házasság, nász (görög).

Iphigénia [352, 433]: Iphigeneia Agamemnón és Klütaimnéztra lánya, akit apja Auliszban feláldozott a görög hajóhad Trójába indulása el tt. Artemisz istenn az áldozati szertartás alatt megmentette, s papn jének tette meg a tauruszok földjén.

korány [107, 259]: korai hajnali id pont, hajnal. A nyelvújítás kedvelt költ i szóalkotása.

Lares [69, 100, 132, 315]: a római mitológiában az elhunyt el dök lelkei, a családi t zhely védelmez i.

Lethe [48]: Léthé a görög mitológiában az alvilág egyik folyója. Akik ittak a vízéb l, elfelejtették földi szenvedéseiket.

libatio [69, 100, 315]: italáldozat /latin/. *Libálni* – italt áldozni, az el bbib l Madách által alkotott szó.

lictor [384, 385]: a liktorok az ókori Rómában a legf bb tisztvisel k díszkíséretét alkotó személyek, akik vessz nyalábba dugott bárdot (fascies) hordtak.

manesek [114, 185]: a régi rómaiaknál a meghaltak szellemei, akiket istenként tiszteltek.

mindki [113, 136, 169, 255, 273, 300, 315, 436, 509, 537]: mindenki.

Orcus [24, 518]: az alvilág, a halottak birodalma a római mitológiában.

rény [89, 105, 106, 114, 132, 135, 155, 340, 347, 411, 436, 512]: erény. Nyelvújítási szó, Szemere Pál alkotta. A romantikus költő a nyelv (ld. Kölcsey!) használta, de az élő nyelvbe nem került soha.

retiator (retiarius) [334, 335]: hálóval és szigonnyal küzdő gladiátor. Fejét nem védte sisak, lábszárvédje sem volt, csak karpáncélja. Ellenfele a secutor.

sápu [267, 273, 479]: sápad. Nyelvújítási szóalak (mögsápu).

Saturnus [212]: az idő és a termékenység istene az ókori Rómában, a görög Kronosz megfelelője.

secutor [334]: latin szó, jelentése: követő. A gladiátor-küzdelmeknél a retiarius ellenfele. Nagy, hosszú pajzsával védte magát a szigony ellen. Sisakja teljesen sima, hogy a háló ne akadhatson bele. Bal lábán páncél védte.

Septicollis [53]: latin Septicollis, azaz hét domb. Róma.

sz [45, 48, 136, 139, 155, 170, 191, 414, 436]: a szív régies és nyelvújítási alakja. Madách műveiben igen gyakori szó.

Tartarus [137]: Tartarosz az alvilág legmélye, a pokol a görög mitológiában.

tribunal [50]: felső fokú bíróság, bírói fórum.

ütle [85]: ütése, ütlege.

véd alatt [102]: védelem alatt

védsegedre stb. [61, 63, 413, 414]: védelmedre stb.

Zeno [113]: valószínűleg a sztoikus iskolát megalapító Zénón (i. e. 335–262) görög filozófusról van szó.

A dráma történelmi háttere

A Krisztus születése utáni évszázadokban nemcsak a kereszténység kialakulása vette kezdetét, hanem a Római Köztársaság is ebben az időszakban alakult át monarchiává – igaz, egy olyan monarchiává, amely a demokrácia számos vívmányát beépítette rendszerébe. Ez a különös államberendezkedés az oka annak, hogy Octavianus, akit Augustus néven az első római császárnak tartunk, magát soha nem nevezte királynak, csak első polgárnak. Maga a császár szó is nevelőapjának, Iulius Caesarnak a nevéből ered. Augustus és utódai, a Iulius–Claudius-dinasztia (Kr. e. 27 – Kr. u. 68) császárai – Caligula és Nero – „elhajlásaitól” eltekintve – magukat mindvégig az egyenlők között az elsőnek (primus inter pares) tartották, s innen ered rendszerük elnevezése is: principátus. Mi tartotta hát őket a birodalom élén? Nos, a principátus idején a császár hatalmának záloga egyrészt az, hogy a hadsereg fő parancsnoka, másrészt a fő papi rang, harmadrészt pedig az, hogy viseli a néptribunus címét, miáltal személye sérthetetlen, ugyanakkor ez a cím a nép akaratának ismerőjévé és végrehajtójává avatja.

Mikor Nero halálával kihalt a Iulius–Claudius-dinasztia, egy rövid, zavaros időszak után a Flaviusok kerültek hatalomra (Vespasianus, Titus és Domitianus, 69–96), majd 96-ban Nerva személyében az Antoninus-dinasztia, amelyet „a jó császárok” néven is szoktak emlegetni. Az időkorszakuk a Római Birodalom virágzása: Nerva utódja, Traianus uralkodott a leghatalmasabb területek fölött; az őt követő Hadrianus kiváló érzékkel építette ki a bürokráciát (alakította át a köztársasági hagyományokat részben hivatalokat császári adminisztrációvá); Antoninus Pius pedig bölcsen megtartotta eldei eredményeit. Az első négy Antoninus idején megszilárdult a császárság, a hivatalnokapparátus lett az államigazgatás első számú eszköze, s háttérbe szorultak a praefectus praetoriok (a császári testvérség parancsnokának címe), akik a Iulius–Claudius-dinasztia zavaros viszonyai között meghatározó politikai szerepet játszottak. A későbbiek során is valahányszor hanyatlott a központi hatalom, a praefectus praetoriok befolyása mindannyiszor növekedett...

Antoninus Piust fogadott fiai: Lucius Verus és Marcus Aurelius társcsászárok követték, k azonban már egy vészterhes korban kerültek a birodalom élére. 161-ben léptek trónra. Róma történetében elször fordult el , hogy egyszerre ketten viselték a legmagasabb méltóságot. Kettejük közül Marcus Aurelius volt az id sebb és a tehetségesebb, s Antoninus Pius ennek megfelelő en t tekintette utódjának – hogy a rendszer akkorra már bomlásnak indult, annak egyértelm jele, hogy a szenátus az elhunyt császár akarata ellenére rávette Marcus Antoniust: osztozzék a hatalomban Lucius Verusszal. (Ez a szokatlan eljárás talán azzal magyarázható, hogy az akkor már negyvenesztend s Marcus Aureliusnak még nem volt fiúgyermek, míg Lucius Verus csupán a harmincegyedik évét töltötte. Hozzá kell azonban tenni, hogy a beiktatás után egy hónappal világra jött Marcus Aurelius fia, Commodus, aki tehát – bizánci terminológiával élve – bíborban született, hiszen atyja uralkodott már, mikor a világra jött.)

Marcus Aurelius az európai és afrikai, fogadott testvére az ázsiai provinciák felett gyakorolta a hatalmat. 164 és 166 között Lucius Verus megvédte Parthia ellen Armeniát, ám a római diadalmenetre érkező légiók behurcolták Itáliába a pestist, amely az egész birodalomban, de els sorban a hadsereg soraiban iszonyú pusztítást végzett.

A pestisnek (és általa a hadsereg meggyöngülésének) hírére a germánok kvád és markomann nev törzsei 167-ben áttörték a dunai limest, elfoglalták a két Pannoniát és az Alpok vidékét, majd Itália földjére léptek (hosszú-hosszú id óta el ször veszélyeztette ellenség a birodalom szívét), ahol ostrom alá vették Aquileiát. Ekkor mindkét uralkodó felvonult a támadók ellen, de Lucius Verus inkább csak vadászott, mint harcolt, ám az ostromlott város így is felszabadult. Hazafelé tartva Lucius Verus agyvérzést kapott, s harmincnapos szenvedés után meghalt.

Így 169-ben Marcus Aurelius lett a rómaiak egyedüli császára. Uralkodásának hátralév idejében háborút háború után vívott: 174-re térdre kényszerítette a kvádokat és a markomannokat, majd 175-ben kiverte a szarmatákat Daciából. Ezután a római légiók ismét támadásba lendültek és a germánok képtelenek voltak ellenállni erejüknek. A császár már két új provincia létesítésén gondolkodott, mikor 180 au-

gusztusában, a Duna mellett, a vindobonai táborban (ma: Bécs) utolérte a halál.

Csaknem száz év óta el ször újra egy természetes és nem örökre fogadott fiú követte atyját a trónon: a légiók Vindobonában Commodust kiáltották ki császárukká. Az új császár nem vágyott a háborúra, csak a dics ségre, ezért rögvest békét kötött a germánokkal, hogy hazavonulhasson. – Valószínűleg ez az els megjelenése Commodus paranoiájának: úgy gondolta, hogy ha folytatja a hadjáratot (amellyel talán évtizedekkel is elodázhatta volna a Birodalom bukását), Rómában megfosztják a hatalomtól.

Commodus tehát hazatért, és egy-két év elteltével úgy t nt, visszatérnek Caligula, Nero és Domitianus napjai. Ebben (az ifjú tagadhatatlan terheltsége mellett) az is közrejátszhatott, hogy egyre nagyobb befolyást gyakorolt rá egy felszabadított rabszolga, Cleander, aki 184-ben cselszövésssel megbuktatta Perennist, a tehetséges, kipróbált praefectus praetoriot (aki egyébiránt, nem sokkal korábban hasonló módon szabadult meg hivatalbéli társától, Paternustól), és elfoglalta helyét a császári test rség élén. Ett l fogva a korrupció hihetetlen méreteket öltött Rómában, és a korrupció szálait Cleander tartotta a kezében. Ellenségei viszont csakhamar elégedetlenséget szítottak ellene oly módon, hogy visszatartották az Egyiptomból érkező és a magtárakban felhalmozott gabonát. A kezdődő éhínség, mint mindig, lázongásokhoz vezetett, és ahogy a lázadás réme fenyegetévé vált, a rémült Commodus azonnal megölette a b nbakat.

Ekkorra Commodus önmagát már a földre visszatért Herculesnek nyilvánította, aki közvetítég és föld között, és túltett még Neron is, hiszen nem csupán színházban lépett fel, de állatviadalokon és gladiátorjátékokon is.

A Birodalom pedig eközben forrongott: 184-ben Britanniában a caledoniai törzsek támadásai miatt délebbre kellett tolni a határt, aminek következtében fellázadtak a légiók, Mauretaniában a berber törzsek ellen kellett védelmi háborút folytatni, Dél-Galliában egy szökött katona, Maternus vezetésével bontakozott ki nagyarányú felkelés, amelyhez Hispániában és Észak-Itáliában is tömegesek csatlakoztak, végül 189-ben Egyiptomban kitört a pásztorok lázadása, ami azzal fe-

nyegezte Rómát, hogy elveszíti éléskamráját. A Marcus Aurelius hivatali apparátusából megmaradt, jól képzett tartományi vezetők nagy nehezen úrrá lettek a nehézségeken, de a központi vezetés tehetetlensége mindenki előtt nyilvánvalóvá vált.

Ilyen körülmények között lett merénylet áldozata Commodus. A 192. esztendő decemberében először méreggel próbálták meggyilkolni, ám rendkívül erős szervezete és a folyamatosan, nagy mennyiségben fogyasztott bor is gyengítette a méreg hatását, ezért ezt a merényletet még talán túlélte volna, ám december 31-én egy Narcissus nevű eremvész megfojtotta. Utódjává a szenátus és a praetorianusok M. Helvius Pertinaxot, a kiváló hadvezért választották, s vele kezdetét vette a katonacsászárok kora.

A dráma történelmi szereplői

CLAUDIUS POMPEIANUS – hadvezér, kétszeres konzul, helytartó, Marcus Aurelianus legbensőbb munkatársainak egyike. Császára feleségül kényszerítette hozzá lányát, Lucillát, Lucius Verus társcsászár özvegyét. Volt az, aki 180-ban, Marcus Aurelius halálakor óvta a frissen császárrá lett Commodust a Dunánál folyó hadjárat befejezéséig, a hazatéréstől (azzal érvelt: Róma ott van, ahol a császár, nem kell tehát államcsínytel tartania), de a császár nem hallgatott rá. Később felesége összeesküvésbe került (lásd: Lucilla), amely után, bár a gyanú árnyéka sem vetődött rá, falura vonult vissza. Igazi római jellem volt.

CLEANDER – Kis-Ázsiából behurcolt fogoly, szállítmányozási rab-szolga. Híresen nem értett semmihez, ezért tudták gazdáik csak rakodómunkásként használni. Marcus Aurelius idején került a palotába, ahol beférkőzött Commodus kegyeibe, mivel hatalmas testi ereje volt és virtuóz volt a szexben. Első számú udvari kegyenc lett, gyakorlatilag lett a praetoriánusok másika, bár nem hivatalosan kinevezett praefectusa Perennis mellett. A korrupció szálait tartotta a kezében. Ellenségei elégedetlenséget szítottak Rómában (visszatartották a gabonát), s a lázongások kitörtek a rémült Commodus azonnal megölette a bűnbakot: Cleandert.

COMMODUS (Lucius Aelius Aurelius Commodus) – (szül. 161. aug. 31.; megh. 192. dec. 31.) a hatodik Antinonius-császár, Marcus Aurelius és Faustina fia. 180-tól uralkodott. Később besorozták az istenek közé. Apja parthus-hadjáratát után a katonák behurcolták Rómába a pestist, bátyja ebben halt meg, így lépett előre örökösé. Maga is átesett a betegségen, de a híres görög orvos, Galénosz kigyógyította (a betegség és a csodálatos gyógyulás valószínűleg hozzájárulhatott jellemé torzulásához). A Duna mellett, a vindobonai (bécsi) katonai táborban kiáltották ki császárrá, ahol édesapja elhunyt, egy hadjárat kellős közepén. Első intézkedése volt – atyja végakaratóval szemben – békét kötni a germánokkal, azzal a paranoiára utaló indokkal, hogy: ha hadakozik a határvidéken, Rómában elveszejtik a hatalmát. Róma népe kitörő lelkesedéssel fogadta, mikor hazatért – s ez csak fokozta lelki

torzulását. Uralkodása kezdete méltó volt seihez, bölcsen és er s kézzel kormányzott, jóllehet már ebben az id ben is els sorban a sport és a szex érdekelte. Elméje azonban kés bb elborult, s hatalmát Nero és Caligula zsarnokságához hasonlóvá alakította. 192-ben merénylet áldozata lett: el ször méreggel próbálták meggyilkolni, ám szervezete olyan er s volt, hogy ezt még talán túlélte volna, ekkor azonban egy Narcissus nev er m vész megfojtotta.

FADILLA, ARRIUS – Marcus Aureliusnak két vagy három leánya érte meg a feln tt kort, tehát elképzelhet , hogy egyikük Fadilla volt, s az férje lehetett Arrius. Az Arrius név egyébként Antoninus Pius nevében is szerepel, akinek teljes neve: Titus Aurelius Fulvus Arrius Antoninus.

LUCILLA (Annia Lucilla) – Marcus Aurelius leánya, Commodus testvére. Atyjának hat fia és valószínűleg hét leánya született, e sok gyermek közül azonban csak egy fiú és két vagy három lánya nevelkedett föl. Lucilla Lucius Verus (Marcus Antonius társcsászára) özvegye és Pompeianus felesége volt. Sok megaláztatást szenvedett el Commodus felesége, Crispina miatt, ezért bátyja ellen fordult és összeesküvést sz tt ellene, amelybe bevonta egyik unokaöccsét és a vejét, Quintianust, aki állítólag a szeret je is volt. Neki kellett volna leszúrni a császárt, ám elrontotta a dolgot, s borzasztó kínhalált halt. (Ett l a merénylett l kezdve Commodus betegesen rettegett.) Az unokaöccsnek fejét vették, Lucillát pedig Capri szigetén végezték ki (mint nem sokkal kés bb ellenfelét, a császárnét, Crispinát). Agg férje, Pompeianus nem kapott büntetést, annyira nyilvánvaló volt, hogy az összeesküvés ellene is irányult.

LUCIUS nevét nem találtuk a források között, valószínűleg Lucilla első férje, Marcus Aurelius társcsászára, L. Verus lehetett a név ötletadója.

MARCIA – felszabadított rabszolgan , Commodus császár több száz ágyasának egyike. A császárra komoly befolyással bírt, ám 192-ben együtt m ködött a merénylet kkel: nyújtotta át urának a méregpotharat.

MATERNUS – katonaszökevény, afféle ókori Robin Hood. Galliában és Hispániában kisvárosokat foglalt el gyüleléssz hadai élén, igazi népi

h s. Miután seregét szétszórták, Rómába ment, ahol merényletet kísérelt meg a császár ellen. Praetoriánusnak öltözve férk zött volna Commodus közelébe, ám tervét elárulták, t magát kivégezték. Maternus és Cleander testvér-volta és az, hogy Pertinax szolgaként nevelt gyermekei lennének, Madách romantikus fikciója.

PERENNIS – jó iskolákat járt, kipróbált embere Marcus Aureliusnak, az egyik praefectus praetorio, Commodus tanácsadója és jobbkeze uralkodásának első, virágzó id szakában (ez a virágzás többek közt neki és tanácsadótársainak volt köszönhető). Jó államférfi, de kapzsiságra hajló ember, aki egész vagyonokat sajátított ki magának koholt vádak alapján. Fiai mind magasabb és magasabb pozíciókba jutottak. Kés bb, Cleander áskálódásainak következtében lett a britanniai nyugtalanságok okozója, amelyben számos római katona halt meg. Ezért Commodus családjával együtt kiszolgáltatta a britanniai légió Rómába érkez küldöttségének, akik felkoncolták.

PERTINAX, M. Helvius (Publius Helvius Pertinax) – (szül. 126. aug. 1.; megh. 193. márc. 28.) Marcus Aurelius egykori kiváló hadvezére, bátor katonai, valódi római jellem. A 192. esztendő consulja, akit az utolsó Antoninus-császár, Commodus halála után emeltek a császári trónra. az első katonacsászár (uralkodott 193. jan. 1. – 193. márc. 28. között). Rövid uralkodása végén meggyilkolták, és a praetoriánusok egy lánzsárára t zve hordozták végig a fejét Rómán. Az istenek közé besorolták.

QUINTILIANUSOK – nagy tiszteletben álló római patríciuscsalád, amelynek tagjai áldozatul estek Commodus önkényének, haláluk keltette a legnagyobb felháborodást. (Az adatot Madách Gibbon: *A római birodalom bukás*a c. m veb l vette.)

NÁPOLYI ENDRE

DRÁMA ÖT FELVONÁSBAN

[SZEREPLŐK:

BÖLCS RÓBERT, Nápoly királya, Johanna nagyatyja.

SANCHA – anyakirályné, Bölcs Róbert felesége

JOHANNA – nápolyi királyné, Bölcs Róbert unokája, Endre magyar herceg felesége

PHILIPPA, Johanna udvarmesternője

TARANTO Lajos herceg, Bölcs Róbert idősabbik öccsének fia

DURAZZO Károly herceg, Máriának, Johanna hűgának férje

PERIGORD ÁGNES, durazzo hercegné, János herceg felesége, Károly és Lajos hercegek anyja

ARTUS KÁROLY (Charles Artois), kamarás, Bölcs Róbert törvénytelen fia

RÓBERT BARÁT, Endre nevelője, akit Bölcs Róbert rendelt a herceg mellé, mikor az Nápolyba érkezett

MARSZÁN SQUILLACE gróf, francia nagybirtokos

CABASSOLE Fülöp püspök

SANQUINETTO

a nápolyi kormányzótanács tagjai

ARTÚR, nápolyi nemesúr

} gondnokok,

PETRARCHA, pápai követ, költő

CABANIS, udvari szolga

SANCHIA, leánya, Arszlán szerelme

ENDRE, Károly Róbert magyar király másodszülött fia.

ERSÉBET, magyar anyakirályné, I. Lajos király és Endre herceg anyja, Károly Róbert özvegye.

ARSZLÁN

GILLET

} magyar urak Endre kíséretéből.

[Olasz és magyar elköltők, udvaroncok, egyházi személyek, a nápolyi nép.]

ELS FELVONÁS

AZ UDVARI ÜNNEP

ELS JELENÉS

(Fényes királyi terem, a háttért oszlopszat képezi, magas boltozatú bemenettel, melyen keresztül rökkel s apródokkal ellátott csarnokba nyílik a kilátás. – Jobbra a néz két két ajtó, balra kettes trón, mellette két aranyozott karszék s több sorba helyezett ülések. – Az öltözetek mind ünnepélyesek, Endre s a magyar udvar nemzeti viseletben. – –

Durazzo komolyan jár fel s alá, Ágnes indulatos beszéd közt egyik ülésr l hirtelen fölkel s az el színre j .)

DURAZZO

Vesszen tehát a Durazzók ezer éven át viruló háza! – Hah! Dics álmaim, melyekben fiaim vállait bíborpalást borítá, s parancsira egy nemzet figyelt! Mind elhagyátok, mindennek vége. Szép álm volt, anyám! Kár, hogy az álmod ébredés szokta követni. *(Nem figyelve reá, a karszékhez közelít, s azoknak egyikét feldönti.)* Itt volna helyed! E hely az Isten, s igazság el tt tiéd, melyet most idegen bitorol. Ne irigyeld t, anyám, kényelmetlen ülés az ott, mely a világ gyönyörét l jégihletével elszakít. – Kényelmetlen ülés? S ha az volna, ha volna kínpad, – mid n díja halhatatlanság; van-é férfi, ki megvetné kívüled, – van-é oly pulya, ki fősvénykedve életével nem vetné azt oda egy percért, mely az öröklet koszorúját f zi homlokára. *(Megállva.)* Halhatatlanság? Illat, mely a lehullt virágot egy perccel éli át. Óh, súlyos, anyám, az érckorona, körét kerüli az álm, s fénye hevében lefoszlanak a boldogság virágoi. Emelje azt óriási karokkal, ki boldogítani tud anélkül, hogy boldog legyen, mert a fény magas csillogása közt minden színélhet , csak a föld legszebb leánya nem, a megelégedés.

ÁGNES *(mindég növekv indulattal)*

Óh, Ágnes, a Perigordok férfias fajából, miért levél Durazzo hitvese! Miért inkább nem ölted el magaddal a még születend nemzedékeket, minthogy gyermeked így meggyalázza családját, nemzetét. – De benned kiholt a férfi önértet, ki a nemzetiség.

3 DURAZZO

Egy tróneljátszással vádolsz anyám, mellyel nem bírtam. – Istenemre! Durazzo csak anyjától hallgatá ezt végig. Vagy hol van ember széles e hazán, ki mondani merje, hogy Durazzo korcs, hogy férfiatlan?

ÁGNES

ÉN, anyád mondom azt, egy gyöngö asszony! Vagy t rnéd-e, Martel rokona, hogy seid trónját egy földönfutó bitorolja? T rnéd-é e gyalázatot? Óh, lennék férfi, s te asszony a guzsaly nál! –

5 DURAZZO

Ne többet err l, elfelejthetném szitkaid felett, hogy anyám beszél. *(A karszékét fölállítja.)*

ÁGNES *(gúnyos)*

Úgy, úgy! Szeg dj hozzájuk szolgál is, míg k trónodon kacagnak. Örülj, ha szolgálatodat egy jóakaró mosoly jutalmazza meg.

DURAZZO

A Durazzók mindég nagyobb dics ségöknek tartották a roskadó trónt föltartani, mint ledönteni. – Hisz annak romjai is édes hazánkat sújtják.

8 ÁGNES *(elfojtott, de kés bb kitör haraggal)*

Jól van, én nem szólok, nem semmit többé. – De hogyha az ifjú idegent egy félvilág csodálja, meg intéseit l országok sorsa függ, s te sötét zugolyból lesed pillantásait, akkor eszedbe jutok, de kés lesz. Örülj, vigadj csak oktalan gyermekül az ünnepélynek, én sírhatok, mert tudom, az házam halotti dísze! *(Sebesen jobbra el, Durazzo némán utána néz.)*

DURAZZO

Szereteted ragad el, anyám! Mert azt hiszed, hogy boldog csak az irigyelt lehet.

MÁSODIK JELENÉS

(Kürtszó, a csarnokban mozgás és több szózat: "A király éljen! Éljen a király!" Róbert Endrét I s Johannától gyámoltíva belép, mellette Sancha, utánuk magyar s olasz f urak kísérettel. Róbert és Sancha a trónon, Endre s Johanna karszékeiken foglalnak helyet, a f urak a többi üléseken. A különvált magyar s olasz kíséret a jobb oldalt s háttért foglalja el.)

- 10 CABASSOLE *(a magyar kísérethez, mely az olasz el tt akar belépni)*

Hátra a magyar ebekkel, – olaszé az els ség! *(Az olasz kíséret kacag és tapsol, a hátravonuló magyarok közt zúgás.)*

RÓBERT

Most vigalmaink dörögjék az égnek, s az ég visszhangozza szerte a világon, hogy Nápoly trónján a korhadó gerébnék er teljes sarja virul fel. E mai nap legyen az öröm napja, legyen vörösre írva az ünnepek sorában. Nyíljon meg a tömlöcök jól elzárt ajtaja, a megbékélt ellenek testvéreileg osztozzanak öröminken, s a szalmavityilló sz k ablakán is tekintsen bé a szokatlan öröm. – Fel hát, urak! Szívesen látott vendégem minden, ki örülni tud. De ki komoly képpel j lakomámra, annak büntetésül borba fullasztjuk keservét.

ENDRE *(A csarnokig kísérve Johannát, elragadtatással)*

Isten veled Johanna, nem kések soká! Hogyan is késne az, kit ily kedves karok ölelése vár.

(A csarnok egy lees kárpit által eltakartatik.)

HARMADIK JELENÉS

(Endre, Durazzo, Taranto, Róbert barát.)

- 13 DURAZZO
Herceg, adja az ég, hogy mindazon remények, melyeket egy trón épít reá, teljesüljenek.

ENDRE

Kezét, herceg, – hiszek Istenben, hogy a szent akarathoz meg nem tagadandja malasztját. –

- 15 TARANTO

Ím, én legyek els , ki hódolatomat bemutatom. *(Féltérde ereszkedik.)*

ENDRE

Fel, herceg! Az Istenért, még azt hinné a reám bízott hon, hogy rabszolgákul kívánom népemet. Legyen barátom, herceg, a királynak igaz, h barátára van szüksége, ez az, mit fénye nem ad, miután a bíbor alatt a szolgák ezre közt hasztalan eped a szív. Itt helye keblemen.

TARANTO *(halkan)*

Hah, ördögi szégyen!

- 18 ENDRE *(kezőket tartva)*

Így barátim! Mi egy örök, egy szent szövetséget kötünk, rünk a barátság, célunk a közjó. Ily szent frigy örökös lesz, ugyebár, ki is merné azt szentségtelen kezekkel háborítani.

DURAZZO

Örök.

- 20 TARANTO

Örök! *(Félre)* Átok reá! –

BARÁT *(sötét nyugalommal)*

Az Isten szolgájának nem illik hódolni földi hatalom el tt; tartsd eszedben, fiam, tanításimat, melyeket gyöngé kebeledbe csepegteték, s légy boldog.

ENDRE

Meg fogsz elégedni vélem, atyám! – Óh, hisz tudom, te az emberek boldogoknak kívánod, boldogoknak, mint Isten akarta, mind n testvéri lakul e nagyszer házat adá nekik, a kékboltú világot. Tudom, te is szám zni vágyod az irigység fondor kígyóit, hogy legyen ismét édeni béke, s szeretet közöttök.

- 23 BARÁT

D re földi hangok, melyek rég elrezgének, míg rendületlen fennmarad az égi ség.

ENDRE

Épp ez, atyám! nekünk egy édent alkotott, szépet és dicsőt, hogy boldoggá legyünk. Képeire teremte kis istenül a világ közepette, szent szellemének szikráját oltva kebelünkbe, a gyzedelmes, a királyi elmét, hogy benne imádjuk végtelen és örök hatalmát. Az éden elveszett, a kajánság kígyója rontá el azt, mert hisz az ember volt társinak öröktől legnagyobb ördöge. Atyám! Egy országot bízott reám az ég, s nem legszentebb hivatásom-é, mit egy Isten akart, mint ember boldogítva teljesíteni.

25 BARÁT

Boldoggá csak az igaz hit tehet, ennek dicsőségét kell kivívnod, ha egy fél világ sírrá lesz is felette.

ENDRE

Atyám! Ugye, te nem gondolod ezt? Te nem hiszed, hogy az élet, a szeretet Istenének, ki élettel tölti el a sírfenéket, ki számtalan világok tengelyéül a szerelem szent érzetét vevé, ily áldozat kedves legyen.

BARÁT

Úgy, úgy! Te hálátlan gyermekül megtagadod az ég reád pazarolt kegyét. De megtagadja te led is azt helyettese által a földön. Vagy nem kellene különben dicsőségét elmozdítanod? S hogy teheted ezt, ha nem véded szolgálóit a földön? Véded, s hogyan ha ellenségit ki nem irtod. Ha felejtve hatalmad, világi, szentségtelen kezekkel törzs hatáskörükbe.

28 ENDRE

Ne többet erről, atyám! Boldog a hon, melyben az Isten szolgája, ha eltér az oltártól, polgárrá lesz. Én tisztelem a hitet, mint az ember személyességének legszentebb sajátját, a meggyőzést.

BARÁT

S a rossz útra téved gyermeknek meggyőzést és tiszteled-é, vagy néhány, azon percre fájdalmas csapással mented meg életűdvét? Az ember, herceg, örökké gyermek a hitben.

30 ENDRE

Becsülöm buzgalmadat, atyám! Én mindenkit tisztellek, ki ügyét tezzel viszi, mert tudom, hogy belülről a szent meggyőzést és beszélt.

DURAZZO

Úgy szól, herceg, mint férfihez illik.

ENDRE

Köszönöm, barátom.

33 DURAZZO

Te led e névre büszke vagyok.

ENDRE

Atyám, Isten veled.

(*Durazzoval el, csend.*)

35 TARANTO

Hogy tetszik, atyám, e fordulat?

BARÁT

Rossz földbe hullattak az Isten igéi. – Uram, én ártatlan vagyok ebben.

TARANTO

Ámen! De itt az az imádság keveset segít. Itt tenni kell.

38 BARÁT (*mindig elmerülve*)

Legyen irgalmas hozzá az ég, én rajta nem segíthetek.

TARANTO

A poklot kell felhívunk, ha az ég siket lett.

40 BARÁT

Azt is, fiam, a szent ügy érdekében.

TARANTO

Legyen meg.

BARÁT (*kezet adva*)

Legyen meg. (*Taranto elmegy.*)

Meg kell lennie – Perigord hercegnő jogait látja sértve – Taranto elveszett kedvesén kesergő – a gyönyörök leánya, Johanna, korán megunt a nem szíves férjt, férfias udvarával – a lovagi szellem Szentséges Atya szívesen szolgál villámival a lenyomott ártatlanságnak; szívesen is ajándékoz, ha a költséget más viszi. A képpek fájjalják az elveszett ünnepélyek sugarát, így az asszonyi udvar miénk; nem megvet párt, bár cseleit nem a csatatéren, de pamlagán szövi. Hisz mik egyebek az országtudománnyal dicsekedő délceg férfiak, mint bábok, melyeket a színy megül ügyes

asszonykéz vezet! Úgy, úgy, zavarok istene, j j, s ez összefon-
t érdekebb l alakíts káoszt, melyb l én magamnak világot terem-
tek. – Mert kormányoznom kell, *(sebesen)* kormányozni fogok.
(El.)

NEGYEDIK JELENÉS

*(Éj, nyitott csarnok oszlopokkal, a háttért olasz ízlés , ugró
kutakkal s mulató házakkal ékített kert képezi, melybe lépcs zet
vezet. Balra Johanna hálóterme, jobbra ablak és ajtó. Pamlag,
virágok, asztal gyertyákkal. Johanna karszéken ül, hárfá
kezeiben, Philippa a virágok közül.)*

- 43 JOHANNA *(felkelve)*
Kiállhatatlan. – Három napja gyötör már azon szívöl egyforma-
ság, semmi vigalom, semmi kaland. Felkelünk, hogy újra lefe-
küdjünk, felöltözünk, hogy zárdáinkban ki se lsson. Templomba
megyünk, hogy rostélyos székeinkben könyveinkre andalogjunk,
óh, szörny , szörny ! Mondd csak, Philippa, a házasság mindig
ily unalmas?
PHILIPPA
Kinek hogy. De mit tartozik ez regémhez? Még most sem tudom,
mint tetszett önnek.
- 45 JOHANNA
Hosszú, de nem egyetlen életen, Philippa, mi volna úgy az, mi
kármentesítene lemondásainkért?
PHILIPPA
Lemondásainkért? Ha, ha! Különös kívánat, hogy azt, mit ma-
gunk elvetünk, más térítse meg! Nem alkotá-e az ég e földet elég
tágassá, ne tegyük azt magunk tömlöccé, s nem kell lemonda-
nunk.
JOHANNA
Ah, Philippa, te engem tévutakra vezetsz, mi volna hát, mi vissza-
tartana örülni a tiltott kéjek édenével, mi volna, mi a lemondás
szent hitét tartatná meg velünk? Mi volna, mi a mindennel sz -

- kölköd nek er t adna dacolni a sors csapásával, ha hatalmunkban
állna egy érnýtással véget vetni szenvedéseinknek?
- 48 PHILIPPA
Hisz éppen ezek számára van alkotva e tan, kikt l, ha mindent
elvevénk, a más életre utasítjuk ket, s lakomáinknál kacagunk!
JOHANNA
Nem, nem Philippa, ugye tréfálsz, vond vissza e szót, mondd,
hog negéd volt.
- 50 PHILIPPA
Én önnel, hercegné, nem vitatkozom, sok van, minek csillogása
gyermeknek tetszik, s mit megvet a férfi. – Beszéljünk másról,
mi szép est a mai, mint ragyognak a rideg fény csillagok.
JOHANNA
Tán egyetlen életed – óh, ha szabad lennék, Philippa, nem kötne
semmi, mint a csillagok honában csapongó sóvár szeszély.
PHILIPPA
Ne mindég ily gyászosan – majd regélek. Egy sz szakállú bölcs
tehát azt tartá, hogy a bizalmatlanság, az rizet jogosítanak annak
kijátszására. Ellenben a becsületünkre bízottat szentül kell meg-
rzenünk, mert felel sekké önmagunk levénk.
- 53 JOHANNA
Ezt tartá egy bölcs, s igaza volt-e?
PHILIPPA
Parancsolja, hogy folytassam?
(A kertben ének, lantkísérettel.)
- 55 JOHANNA
Mi ez? Mi édes hangok, mint érintik a szívek legrejtettebb húrja-
it. – Igen, szívben kélt e lant, s szívet keres. – bizonyosan
szenved, s vele szenvedek én is. *(A zene egészen közel j.)*
Hátrább megyek, ne lsson a dalnok. – De hátha engem illet,
megbántás lenne nem mutatkoznom. – Engem illet? S ki volna
az, kinek keblét érdekelném, ki volna az, ki sírni akarna velem
egy elrepült korány felett, mid n annyi szép, annyi szabad virág
könyvezi.
PHILIPPA
Herceg Taranto.

JOHANNA

Nem, nem , Philippa, vagy miért nem j fel, ha mégis ? –
Vagy úgy jó, hogy nem jön – mit tenne nálam? (*Kendjét
leejti*) Philippa, kend m leasett, hozd fel csak Philippa! De nem,
ne hozd.

ÖTÖDIK JELENÉS

58 TARANTO (*a kend velj*)

Mint álmodom az esetet, mely ez édes percet szerezte. De nem,
ez nem lehet vak eset, a sors hatalmi látták szenvedésimet, s kö-
nyörültek fájdalmimon. Ugye Johanna, e percnyi üdvöt nem egé-
szén a vak sorsnak köszönöm.

JOHANNA

Köszönöm, herceg! Ah, de az Istenért, ily id ben, távozzon, her-
ceg, kérem, ha itt találnák.

60 PHILIPPA

J a királyné.

JOHANNA

Isten, mit tevénk, szörny , szörny .

PHILIPPA

A hercegnek el kell rejt znie.

63 JOHANNA

Ide hálótermembe, herceg.

TARANTO

Johanna.

(*Taranto balra el, Sancha jobbrólj .*)

65 SANCHA

S még itt, leányom, én ágyban véltelek, mint szende jegyeshez il-
l . Kés n éjjel még kint lenni szobádból, ez nem illik. Általján
sokat engedsz meg magadnak, mi nékem bút okoz, a magyar ud-
var viseleteden zúg.

JOHANNA

Anyám – mi – én – itt.

PHILIPPA

Estveli imádságunkat végezének királyné, a természet nagyszer
templomában, hol ezer világok néznek a por fiára, míg salaktalan
lelke feléjük röpül.

68 JOHANNA

Igen, anyám! Imádkozunk. –

SANCHA

Úgy kedves leányom – bocsáss meg hirtelenkedésemért, tulajdo-
nítsd azt az anyai szeretetnek. Philippa asszony önnel megelé-
szem, folytassa tovább is üdvös oktatásait.

70 PHILIPPA

Kötelesség felebarátunk üdvét el mozdítani, – s az imádságot
megosztani oly édes, mondá próféta.

SANCHA

Jó éjszakát tehát, leányom, Isten veled.

PHILIPPA

Amen.

73 JOHANNA

Jó éjszakát, anyám.

(*Sancha el.*)

PHILIPPA

Ha! Ha! Éljen, aki él, ráérünk imádkozni, ha élni nem tudunk
már, mint te jó királyné.

75 JOHANNA

Ah, Philippa, hogy meghazudtuk anyámat – az szörny b n.

PHILIPPA

Nem édesebb-e néki e csalódás, mintha megmondtuk volna, mit
tevénk?

JOHANNA

Alkalmasint.

78 PHILIPPA

S mi nem édesebben töltöttük-e id nket, mint azt imákkal tettük
volna?

JOHANNA

Édesebben.

80 PHILIPPA
Így hát mindnyájunknak jól tevének – vagy jól tenni b n-e? Azonban ha parancsolja, visszahívom a királynét.
JOHANNA
Nem, nem, Philippa.
PHILIPPA
Herceg! A lég tiszta már. (*Taranto kij .*)
83 JOHANNA
Endre, férjem – minden elveszett!
BARÁT (*el relépve*)
Semmi sem veszett el! (*Felugornak, Johanna sikolt.*)
85 TARANTO
Mi ez?
BARÁT
Fegyvertárs és jó barát, herceg, ki azt mondja, hogy semmi sem veszett el.
TARANTO
Ah, atyám!

HATODIK JELENÉS

(*Philippa az ajtónál, Endre j a kert fel l.*)

88 ENDRE
S most Johannámhoz!
(*Cabanis j .*)
ENDRE
Neved Cabanis?
90 CABANIS
Úgy hívnak az emberek.
ENDRE
Atyád?
CABANIS
Alkalmasint egy fényes úr, ki tündökl termekben lakomázik.
93 ENDRE
S anyád?

CABANIS
Egy szegény virágköt né, ki szerencsétlenségemre szép volt.
95 ENDRE
Szerencsétlenségedre?
CABANIS
Igen, mert másképp nem lettem volna.
ENDRE
Atyádat nem ismeréd?
98 CABANIS
Mondtam, hogy az alkalmasint hatalmas úr volt, ki anyám gunyhójába betért, s mit akarhat mást az úr, ha gunyhóba tér, mint elrabolni annak virágit, ha kincsét elrabolta.
ENDRE
Értlek, elcsábítá anyádat, s elhagyá.
100 CABANIS
Elhagyá, pedig ott voltak az udvar hölgyei, nem kellett volna csak választania, de megunta mindennapi kéjhölgyek szerelmi mámorát, s az ártatlan, a szende n szerelmének üdvét akarta ízlelni. S mit gondol avval a gazdag, ha kéjperceit élélte, siratják-e keser könnyekkel kés nemzedékek e kéjperceket.
ENDRE
Néked tehát t le semmi örököd nem maradt?
CABANIS
De igen, a nyomor s a gy lölet.
103 ENDRE
Micsoda hivatalod van itt az udvarnál?
CABANIS
Mi volna más a szolgának, mint t rni ura szeszélyeit, s tárgyul szolgálni elméncségének.
105 ENDRE
Sajnállok sorsodért. De nem hallgathatom el a vádakát, melyek mindenfel l keletkeznek ellened. Te voltál az, ki az egész udvar szemében kíséretemet meggyaláztad, ki minden alkalomkor nemzetemet csúffá teszed. Ím, vedd fejedre vissza a kíséretemre hazudott eb nevet! (*Megtaszítja*) Ez egyszer megbocsájtok, de Istenemre, máskor szörnyen lakolsz. (*Johanna ajtajához siet.*)

CABANIS

Egyszer panaszkodám, *(fellacag)* és ez a rokonérzet.

PHILIPPA

Könyörgöm, még nincs itt a rendszabta id .

108 ENDRE

Rendszabta id ? A férj nejéhez akar menni, a király a királynéhez.

PHILIPPA

Bocsánatot, de úgy hozza magával az udvari rend.

110 ENDRE

Udvari rend, rendszabta id ? S nem szólhatok-e n mmel, mikor tetszik, ki az, ki itt rendet csinál? Ki a természet mindenható malsztját kimért órákba szorítja? *(El rej .)*

PHILIPPA

Udvari szabály, egy negyed után, ha tetszik.

ENDRE

Egy negyed után, mi hosszú id a vágyó kebelnek. De nem lesz majd ez így, ez így nem lehet. Egy negyed, mily rohanó perc a boldognak, egy század annak, kit boldogsága küszöbér l tüzeskardú szeráf óv.

151

MÁSODIK FELVONÁS

A VÉGRENDELET

(Az els felvonási terem, közepén asztal, körül székek, a trón feketével van bevonva, mindinkább távozó gyász-zene. Endre egyszer fekete öltözetben, egyideig némán tekint a csarnok felé.)

ELS JELENÉS

113 ENDRE *(mid n minden elnémul, fájdalmasan)*

És mindennek vége, nincs többé. Óh, ég! Ha egy ember, egy király megbukik, csillagaid csak úgy ragyognak, hajnalod gyémánti csak úgy éltetik a szomjúzó mez ket, mint máskor. S ha egy világ alá megy, talán akkor is örök egyformasággal mosolyg körulte a mindenség, melyb l egy porszem esett el. A teremtés történetében csak világok sírja számoltatik, egy ember földi báb, élte buborék, mely nyom nélkül enyész el. Lerongyosul a gyász, s a véle játszó gyermek nem tudja, hogy benne a halál réme lappang, örül, vigad, a síri pompának, a szövétnekek lobogása neki ünnep, s nem tudja, hogy mindannyiszor egy szív repedt meg, mindannyiszor a hatni vágó er a szenvedés nyugodt éjjelében semmivé oszolt. S a könnyek mi kevesek, a keser ség szülte könnyek, ha a hízelgés és szokás könnyeit levonjuk, s mi könnyen leszáradnak azok arcainkról, míg a kid lt geréb helyét ezernyi új növény csakhamar befolyja. *(Sancha j jobbfel l.)* Ah, anyám! <....> Meg ne átkozd gyermekedet megfontolatlanul, királyné! Vámpír az anyai átok, mely az élet üterén emészt.

SANCHA

Zárdába vonulok, különválva a világtól búmmal és hitemmel, míg az ég megszánya szenvedésimet, magához hív a béke honába.

115 ENDRE

Nem, nem anyám! Te igen fekete színekben látod a világot. Az én Johannám ifjú, könnyelm az ifjúság, de Istenemre, rossz

152

nem lehet. Vannak, kik hasznot szeretnek húzni a zavarból, kik átkos nadályokul a kék martalékira ragadnak. Megsózzuk a nadályokat, s k lehullanak, csak el ne hagyj, királyné!

MÁSODIK JELENÉS

(A csarnok felől danolva s nevetve, félig elégett szövetekkel s fátyolos virágbokrokkal j Taranto, Artúr és Durazzo.)

ÁGNES

Miféle készülétek ezek itt, atyám!

RÓBERT

A boldogult király végrendeletét fogjuk felolvasni.

118 PHILIPPA

Mondják, hogy a királyné teljes év ségéig országkormányzókat rendelt.

RÓBERT

Kik már kívül is várnak, a felolvasás után tisztelkedendők.

120 PHILIPPA

E rendelés nemigen tetszik az ifjú királynak.

RÓBERT

S az még kevesebbé, hogy csak úgy j a trónra, mint Johanna férje.

ÁGNES

Igen, mert , mint hallám, Martel Károlytól reámaradt jogát er - sen készül védeni. *(Cabanis j , s az ifjakhoz lép.)*

123 DURAZZO

Ah, Isten hozott, Cabanis.

TARANTO

Jó reggelt.

125 CABANIS

Miért nem mondjátok, urak, inkább ki egyenesen, vigyen el az ördög, hisz tudom, mit ért ily üdvözlés alatt a világ.

TARANTO

Cabanisnak ma rossz napja van, tán valami gazsága nem sült el.

CABANIS

Gondolod, herceg, néktek ugye sosem sült el rosszul, mert hisz ott van a szolga, kit értetek megütlegelnek, kin a kisült gazság szégyene ragad, míg ti csak gyümölcsseit élvezitek.

128 RÓBERT

Máriát, a királyné testvérét, Endre öccsének akarja eljegyezni, mert azon esetre, ha Johanna gyermektelen marad, erre száll a trón.

ÁGNES

Dics , dics számolás, de Istenemre ebb l nem lesz semmi, nem szabad lenni semminek, vagy e g gös nemzetnél örökös haszonbérben legyen-e Nápoly. Herceg!

130 TARANTO

Parancsolj.

ÁGNES

Egy szóra! *(Hátra vonulnak.)*

CABANIS

Ah! Hisz még urának aranya is a szolgát nyomja csak, ím, itt az ékes arannyal hímezett köntös, irigylitán a balga, ki nem tudja, hogy százszorta súlyosabb az önkény, mely rajta tapad.

133 ARTÚR

Ah, félre most ez oktalanságokkal, szólj inkább, hoztál-e jó hírt.

CABANIS

S mit kapok, ha hoztam?

135 ARTÚR

Utálatos, haszonles pórn.

CABANIS

Haszonles pórn! Azt tudtam, mert szükségeim fedezésére egy marok ércet kérek; de ha ti barátságot színeltek egy elrablandó házi üdvért, ha gyilkoltok, árultok a trónért, vagy zsarnokokat döntötök le megbántott büszkeségetekért, egy asszonyért, – az nem haszonlesés, gróf úr, ugyebár? De mit kapok hát jó híremért?

ARTÚR

Ütlegeket, ha tetszik.

138 CABANIS
Úgy, úgy, elfelejtém, mi rövid a nagyok emlékezete. De ugye gróf, ha ebének lábára hágtam volna a vadászaton, az nem lenne elfelejtve, hamarább az Isten, hamarább az üdv, de nem az.
ARTÚR
Mondd hát, mit ígértem?

140 CABANIS
Pénzt, mennyi szeszélyemnek tetszik, mennyi után keblem vágy, mennyi éhemet eloltja. És még ez mind nem elég lemosni a foltot, mellyel gyalázatos hivatalom bélyegez. De a szolga örülhet ennek is.
ARTÚR (*erszényt adva neki*)
Nesze, nadály.
CABANIS
Lennék, gróf úr, ember, mint ön, kinek becsülete van, kivel embertársai társalogni nem szégyenelnek, óh, gróf! Megvetném, én e pórt, mert ember lennék – vagy irigyli-e nékem nyomorú kárpótlásomat?

143 ÁGNES (*Tarantához*)
Úgy, tehát áll az alku.
TARANTO
Becsületemre.

145 ÁGNES
A herceg mindent elkövet, mivel fiam és Mária összekelését el segítheti.
TARANTO
Kegyed ellenben Johanna iránti szerelmemet teljes erejéből pártolandja. De egyszersmind dolgoznia kell, hogy Johannám meg ne békéljen férjével, mert akkor többé nincs reményem. Óh, hercegné! Ha kebelében a szerelem szent lángja lobogott, ha tudja, mit tesz lemondani az imádottról, úgy tegye meg ezt értem.
ÁGNES
Ígérem, herceg! (*Félre*) Szívemből szólsz, hisz ha Johannának örököse nem lesz, akkor Durazzo király. (*Fenn*) Fiam! Egy szóra.

148 DURAZZO
Parancsolsz.
(*Hátrább vonulnak.*)
RÓBERT (*Philippához*)
Tudom, hogy ön, Philippa asszony, sokat tehet a királynénál, beszélje el ön néki, Philippa, mi ártalmasak a szépségnek az ország gondjai, mint öregít az ily munkálkodás – érti – azután, hogy ne tör djék ezekkel, bízza azokat h szolgáira, kik szerencséjének tartandják érte valamit tehetni, – érti.

150 PHILIPPA
Például tisztelend atyám!
RÓBERT
Azt is, Philippa asszony, ha alkalmasnak ítéli.
PHILIPPA
Alkalmasnak, óh, Istenem! Ki lenne alkalmas, ha ön nem. De ellenben tudván, mily hatalmas szóval bír atyám az ország dolgai-ban, nekem is lenne egy kérésem, ne hagyja szeretett királynénk jogát a trónra bárki által is csonkíttatni. Ha ily érdemes emberek, mint atyám, nem védik t, gonoszul vesz el a jámbor.

153 RÓBERT
Legyen meggyezve, Philippa asszony, ha örökös lesz is a sűrűlódás, Endre csak úgy lehet király, mint Johanna férje.
PHILIPPA
Köszönöm az ártatlanság nevében. (*Félre*) Te, te légy frigyeselem, egyenletlenség s zavar istene.

155 ARTÚR
Ki hát már egyszer híreddel, Cabanis.
CABANIS (*levelet adva át*)
Giustiniána grófnesteli 11 órára légyottot rendel.
ARTÚR
Hah, Cabanis, nincsen kincsem elég nagy hálámat kimutatni, de kívánj.

158 CABANIS
Lelkiisméretlenül cselekednék, gróf, ha nagy árt kívánnék azért, mi majdnem munka nélkül jött. Adja, gróf, ez egyszer annak negyedét, mit minap az ékszerárusnéért adott, s meg vagyok fizetve.

ARTÚR

Cabanis, én téged nem értek, te ki a pénznek élsz, ki csillogásáért üdvödet odaadnád, most így nyilatkozol.

160 CABANIS

Igen, gróf! Most ön mit sem fog elrontani, nem dül fel egy házi békét, egy ártatlanságot nem szakaszt le, s ily nyomorult, mint én, nem fogja megsiratni üdvperceit. Óh, gróf! Cabanisból nem halt ki még az emberérezet. – Jól tartsa meg az órád.

DURAZZO

Jól van, anyám.

ÁGNES

Ládd fiam, nem mondtam-e, mi lesz a jövevény hálája, ha trónodra ülteted, nem hittél, s ez a következés.

163 DURAZZO

Igen, anyám, el voltam fogulva, hála, hogy jókor felébredék. De hogyan eszközölhet tervünk?

ÁGNES

Egy álarcosbált rendezünk el, te t elragadod; Endre s Johanna egyenetlenségüket Taranto szerelme s az örökösödési kérdés legjobban mozdítandja el, a kormányra vágyó Róbert s a zavarokban halászó Philippa frigyeseink, s ha a kéjekbe fulladó Johanna magtalan marad, Mária férje, gyermekem ül a trónra. *(Taranto el a csarnokon, Durazzo a többiekkel kezét szorít.)*

165 ARTÚR

Szólj Cabanis, hosszú bevezetés után szóltál-e a dologhoz, monád talán, hja, úgy van a világ forgása, vagy az evangéliomok is szerelmet parancsolnak, vagy hogyan kezdéd?

CABANIS

A dolognál, gróf.

ARTÚR

Az Istenért!

168 CABANIS

Hát azt hiszi talán, hogy a legerényesebb asszony haragszik azon, ha tetszik?

ARTÚR

S mindjárt elfogadá ajánlatom?

170 CABANIS

Elszörnyedt, halált, örök gyalázatot emlegetett, sírt, azaz megegyezett.

ARTÚR

S te?

CABANIS

Hallgattam, menni készülék.

173 ARTÚR

S ?

CABANIS

Mit tesz az asszony, ha nem kéri, kér.

175 ARTÚR

Köszönetemet, Cabanis, kifejezni elégtelen vagyok.

CABANIS

Maradjon véle tehát adós a gróf, én csak irántai szeretetből tevém ezt, ki tudja, tán testvéri szeretetből.

ARTÚR

Cabanis!

178 CABANIS

Hátha, gróf Artúr!

HARMADIK JELENÉS

(Mozgás, több hang, a királyné, Johanna gyászba öltözötten, Tarantótól vezetve j a csarnok fel l s mosolyogva üdvözl a jelenlev ket. Artúr kimegy.)

TARANTO

Mi szép ön ma ismét királyné, mint nap, mely a barna felh k megül újra fölmosolyg.

180 JOHANNA

Igen kegyes ön, herceg. – Üdvözöllek urak, ha úgy tetszik, felolvashatjuk a boldogult király végrendeletét.

RÓBERT

Még Sancha királyné hibázik.

JOHANNA
 már fog is hibázni körünkben. Klostromba vonult, mint agghoz
 ill, az égnek szentelend hátralev napjait.

183 ÁGNES
 Klostromba vonult.

RÓBERT
 Lehetetlen.

185 TARANTO
 Mi kéj lenne nézni önt egy örökkévalóságig, és semmit mást
 önön kívül.

JOHANNA *(az asztalhoz ülve)*
 Tessék. *(Mind leülnek, kivéven Philippát s Cabanist.)* Csak
 röviden kérem, az ily dolgok oly untatók.

RÓBERT *(olvasva)*
 A mindenható Atya nevében ne vond meg, óh, leányom, atyád
 végs tanácsától figyelmedet, hogy boldog lehess a földön. Le-
 gyenek azok szentek el tted, s szentekké sz fürteim emléke
 tegye ket.

188 JOHANNA
 Miért kell, Philippa, az sz fürteknek mindég tiszteleteseknek
 lenni, ha egy hosszú sor gazság fehérité is meg ket.

PHILIPPA
 Mivel, királyné, e csík által mindenki remél még tiszteletessé
 lenni.

190 RÓBERT
 Az ifjúságnak fényes csábjait kikerülni nehéz, de becsüld meg,
 óh, leányom! Becsüld meg nagy anyádat, Sancha királynét, té-
 gedet a ---

JOHANNA
 A dologhoz, a dologhoz, atyám, hogy ily öreg urak oly szenved-
 déllyel oktatsanak.

PHILIPPA
 Nyugodjék békével a halott, fog tudni élni az él .

193 RÓBERT
 Kormányzókká tehát következ ket nevezem: Cabassole Fülöp,
 Cavailloni püspök.

PHILIPPA
 Halálíg szerelmes önbe, királyné!

195 JOHANNA
 Ha, ha! Szegény jó atyám! Még kísértésbe j egy mosolyomért
 hivatalán árulóvá lenni. Tovább.

RÓBERT
 Sanguinetto.

JOHANNA
 Sanguinetto? Ez nagyravágyó ember, ennek egy aranylánc, és
 emberemmé lesz, ezennel Provence-i kormányzónak nevezem. –
 Még. –

198 RÓBERT
 Marszán, Squillace-i gróf!

JOHANNA
 Szegény Marszán, te grófsági szabadalmid oklevelébe burkoló-
 zol a keser szegénység el l, de majd megaranyozom én azt, ha
 jó barátok maradunk. Ki még?

200 RÓBERT
 Artus Károly.

JOHANNA
 Kéjvadász. Jöhetnek. *(A gondnokok belépnek.)* Isten hozta önö-
 ket, urak! *(A püspöknek hizelegve szorítja kezét.)* Kedves jó
 atyám, ön ugye el nem hágy engem, hol lelnék biztosabb helyet,
 mint önnek oldalánál – ide mellém.

CABASSOLE
 Ön királyné igen kegyes, én képtelen vagyok...

203 JOHANNA *(Sanguinettohoz)*
 Önnek h ségében helyezem bizalmamat, Provence-i kormányzó
 úr.

SANGUINETTO
 Lehetséges! – Királyné, nem álom-e ez?
(Mind leülnek.)

205 JOHANNA
 Els tanácskozásunknak is tárgya igen fontos, urak. Erzsébet, a
 magyar királyné tüstént elérkezik, s fiát magával akarja vinni.

MIND
 Lehetséges? – Szörny ! Ez nem lehet.
 JOHANNA
 Nekem helyébe alkalmasint egy hadsereget küldend .
 208 ÁGNES
 Úgy álmom elveszett.
 RÓBERT
 Hatalmammak vége.
 210 TARANTO
 Menjen csak, akkor ön egészen enyém.
 JOHANNA
 S a hadsereg?
 ÁGNES *(Tarantóhoz)*
 Herceg! Istenemre, Johanna örökre elveszett önnek, ha ki nem
 eszközzi, hogy Endre itt maradjon.
 213 RÓBERT
 Nincs-e más mód útból takarítani az alkalmatlant, mint fészkebe
 küldeni sergekért?
 JOHANNA
 Vélekedésök, urak? *(A gondnokok nyughatatlankodnak.)* Én úgy
 vélekedem, neki itt kell maradni.
 215 GONDNOKOK
 Itt kell maradni – mindenesetre itt kell maradni.
 PHILIPPA
 S könny lesz önnek kieszközölni, királyné, szeminek kristály
 könnyeivel.
 JOHANNA
 S ha éppen sírni nem tudnék?
 218 ÁGNES
 Nem asszony-e ön, királyné? *(Endre komolyan belép s az asztal-
 hoz áll, csak akkor vésztetik észre, mid n beszélni kezd, mindnyá-
 jan felugornak, kivéven Johannát s Tarantót.)*
 ENDRE
 Mint látom, itt tanácskozáshoz jövék! Ne hagyják önök magokat
 zavarni, alkalmasint országdolgokról folyik a tanácskozás? Tán

lett volna helye benne a királynak is. És mint látom, érdemes ta-
 gokból áll. *(Növeked t zzel.)* Ön gróf Squillace! Ön fog az or-
 szág javairól rendelkezni, ki önjavait is eltékozlá, ki minden gaz-
 dag uzsorásnak, zsaroló birtokosnak zsebében van? Ha, ha, ha,
 ön fogja a népet e nadályok ellen védeni? Vagy azon haramia, ki
 országokat juttatott koldulásra, fogja ítélni a gyáva tolvajt, ki ga-
 rast lopott? Megsz nik-e a b n b n lenni, ha nagyszer vé lett?
 Artus Károly, ön is! Talán a köztársaság kincseivel akarja tartani
 kéjhölgyeit, azon kincsekkel, melyeken az adózók véres
 verejtéke tapad? Gyalázatos! Ön fog virrasztani éjeken át, hogy a
 békés polgárok nyugton alhassanak, ki sosem virraszta másképp,
 mint bormámososan ledér hölgy ölen. Fogja védeni az
 ártatlanságot, kinek küszöbén az ártatlanság sírja van. Cavailioni
 püspök, ön is! Kit e szép hazához a természet szent kötelékib l
 egyik sem csatol, ki megtagadva emberi hivatását, testvéreit l
 külön vált. Fogja-e ön e hon boldogságát egész fiúi szeretettel
 hordani kebelében, ha az áldozat napja elérkezik? Ah! S amint
 látom, asszonyok is! Óh, hercegné, kit elhagyott már a b n,
 ön mérges mételetét az ifjú kebelbe akarja önteni. És ti Philippa,
 Róbert, Taranto, ti a királyné kegye napforgói, ti gyalázatos
 fellegek, ki a nap és föld közé tolaodtok, hogy az emezt ne
 süsse. Ti, kik a félreértés átkozott magvait szórjátok közénk, ti
 mind itt. Rosszabbak vagytok az utcai gaznál, mely nem akar
 jobbnak látszani, mint igazán, nem úgy, mint ti. *(Johannához
 közelítve.)* J j, j j! Johanna! Bontakozzék ki lelked ez alacsony
 kötelékekb l, szóljunk egymáshoz, mint férj a n höz, mint kebel
 kebelhez, és minden kiviláglik. Te önárnyadban nem látod a
 kígyókat, melyek körülziszszegnek, légy ismét Johannám!
(Ezalatt egymásután mindnyájan kikotródtak.)

NEGYEDIK JELENÉS

220 JOHANNA
 Valóban meg vagyok lepetve panaszkodon, király, nem tudom, a
 királynénak nem szabad-e beszélni barátival?

ENDRE
Nem, Johanna! Hidd el nekem, k nem barátid.
JOHANNA
Igen különös. Valóban, király, n d vendégeit szebben illetet volna
üdvözlődnöd.

223 ENDRE
Nem úgy, Johanna, tudom én, mint akartak k: téged elcsábítani,
a kéjek özönébe ölni lelkednek jobb felét, hogy k
uralkodhassanak.
JOHANNA
De ki mondta ezt neked, vagy pusztá gyanúkkal akarod-e kínozni
n det? Valóban, nem tudom, nemzetednél, de a m veltebb orszá-
gokban rabszolgálónédát nem kellene ily alávalóul gyanúsítanod.

225 ENDRE
Hallgass meg, Johanna! Ládd, a jó Sanchát is e gyalázatos had
kimarta fészki b l, agg napjaira nem marad vigasztalása,
gyermekai ölébe hajthatni fejét. Óh! Ez szörny , ez gyalázatos!
Ez az egek bosszúját hívja fel.
JOHANNA
Az aggság szeszélyes, sajnálom t, de ha nem volt elégedve
udvarunkkal, úgy nem tehetek róla.
ENDRE
Tudom én, hogy mindezt nem tevéd te, de k, kiket barátidnak
hiszel.

228 JOHANNA
Miért hányod tehát azt szememre? Ha Sanchának klastromba tet-
szett menni, azért már eleget élt.
ENDRE
E szókat is ördög sugallta neked, ezek nem a te gondolatid. , ki
életét gyermeke boldogítására élte át, most kiteszítva azon egy
díjtól fosztatott meg, melyért mindazt tevé. Most elj anyám, s
ha látja mindezt, ha látja, mint dülja fel boldogságunkat a
cselszöv udvar, mint alkot magának romjain hatalmat, anyai
keble megreped.

230 JOHANNA
Nem, ezt nem fogja látni.

163

ENDRE
Színlehet -e a boldogság egy anyai szem el tt és színlejem-e
azt, mit kebelem nem érez? Óh, a könny, a gyász színlehet , de
nem a boldogság.
JOHANNA
Endre!
233 ENDRE
Látom, Johanna, jobb feled megindult, hallgasd meg sugallatát,
távoztasd el ket magadtól, még most kibontakozhatsz az átkos
kötelékekb l. Kössünk újra egy szent, egy örök frigyet
keblemen.
PHILIPPA *(belépve)*
A pipereasztal készen áll. *(El.)*

235 JOHANNA
Sietnem kell. Öltözködési órám eljár! *(El.)*
ENDRE
Öltözködési órád eljár, Johanna, de életboldogságod mentve lesz.
(Kürt.) Ah, Istenem! Anyám j . – Óh, bosszú, rémképedet miért
nem idézhetem el , hogy uraljon lelkemen, melyet a
kétségbeesés sápadása szárnyal át. *(Ki.)*

ÖTÖDIK JELENÉS

(Kis ideig a színpad üresen marad, azután j Erzsébet, Endre, Vait, Nagy, Gillet több magyar urakkal.)

ENDRE
Szeretett anyám! Szeretett Gilletem! Az évek vihara nem zúga el
nyom nélkül férfias arcaidon.

238 GILLET
Külnyomok azok, király, Gillet alattok a régi maradt.
*(Ágnes és Philippa beszéd közt a színtenek közt keresztülmennek, Erzsébet vizsgálódva körültekint, Endre zavarodva áll s lesütí szemét; ekkor Taranto feltett kalappal s danolva megy át a szí-
nen.)*
ERZSÉBET
Azt jelenté talán a bohóc általi üdvözlötetés.

164

240 ENDRE
Hidd meg nekem, anyám, mer történet, vak esemény, mely oly
szívesen üldi az embert.
ERZSÉBET
S történet volt az is, hogy kíséretemre az udvar ablakiból szemét
dobatott?
ENDRE (*t zzel*)
Hah! Ezt merték tenni a gyalázatosak!

[A kéziratból itt két oldal hiányzik.]

243 GILLET
Rajta, rajta csak, átlátom én a cselek egész szövevényét, de Iste-
nemre: semmivé teszem. El ször is Endre koronázását kell kieszköz-
köznünk, hogy mint király túleml dve a gaz udvaroncok
kegyvadászatán, úgy döröggesse el parancsit, hogy a dörgés
felett porba d ljön a vétkes. Mert Endrével süllyedni nem
szabad.

HARMADIK FELVONÁS

CABANIS

ELS JELENÉS

*(Éj, az els felvonási nyitott csarnok, belül l zene s örömrival-
lások hallatszanak. Endre komolyan j a kert fel l.)*

ENDRE

Vigadatok csak, öljétek jobb feleteket a bor s kéjek mámorába,
fojtsátok el a nyomor jajgatását harsogó zenével, óh, hisz a kali-
bák fohásza könnyen elrezeget, míg csarnoktokba ér. Ijesszétek el
kebletekt l a lelkiismeret rémét, majd j id , melyben a lélek e
f szerek ízleletében eltompul, melyben felretten édes álmaiból,
lehullnak ékei, borzadva széled el a hízelg k serge, árnyként a
királyi nappal, míg a b ntudat rémváza egyedül marad fenn gyá-
szos éjjelével. Csak én kárhoztam-é el, mint törött hajó a tenger
közepén rjöng vigalmatok közt emésztetni bánatomtól, üldöz-
tetni sötét képekt l, melyek lelkeim fenekén fogansznak.
(*Sanchia j*)

245 SANCHIA

Hallgassa meg tehát királyom, mindenre kérem, mi szent el tte,
hallgassa meg els kérésemet.

ENDRE

Te kérsz, s csak kívánnod kellenék, leányka.

SANCHIA

Úgy tehát bizonyságul annak, hogy nem egészen közömbös irán-
tam, ön meghallgatandja ugye kérésemet. Csak ez egyet ígérje
meg királyom, hogy holnap gyovonni nem megy, ugye nem, csak
holnap nem, királyom, veszély fenýíti drága életét.

248 ENDRE

S kérelmed csak engem illet, illetné-e tehát veszttem is kebledet.
Sírom tehát nem állna oly pusztán s elhagyottan, volna ember, ki
bánatkönnyeivel tarka viráglepelt varázsolna reá.

SANCHIA

Mostan ne err l, ígérje meg el bb az egy kívánatot, ím, térdei-
men esdem, óh, király! A szeretet nagy istenére kérem önt.

250 ENDRE

Nem, Sanchiám, ha kérted volna üdvemet, s vele neked szolgál-
haték, kérted volna koronámat márvány homlokodra, s én mind-
err l lemondok, de nem, ne mondja senki, hogy Endre gyermek-
ként reszket élteért.

SANCHIA

Végszándéka ez, királyom, siket fülekbe zengnek-e el igéim?
Változtat a mindenható ég is buzgó imákra örök bet in s ön, ki-
rály, nem hallgatand meg.

ENDRE

Nem Sanchiám, ez egyszer.

253 SANCHIA *(hirtelen)*

Királyom, ha többé nem leszek, ha átköltözék egy boldogabb ha-
zába, Arszlánnak mondja meg, – ugye királyom, e kérésemet
meg nem vetendi – hogy holtig h valék iránta. Jó éjszakát.

(Sebesen el.)

MÁSODIK JELENÉS

ENDRE

elment, megfoghatatlan, mi szép volt, mint angyal, ki a halan-
dót óvni j . De mi ez ismét? Mi zaj riaszt fel álmaimból, ily rövi-
den enged-e a sors élvezni kéjperceinket? Óh, mi kevesek pedig
e percek, melyekért élni érdemes, mi hosszú keserveken
keresztül kell átküzdenünk miattok. De mit zúgolódom, van-e ott
üdv, hol nincsen keserv, ízleln k-e azt, ha ebben nem
fogamznék. *(A színténeken vereked olaszok és magyarok
vonulnak át. A zajból – le a magyar ebekkel – éljen Olaszország
– akasztófára a bitor királlyal – a földönfutóval. Endre eleikbe
lép.)* Megálljatok, el a fegyverekkel, ki mint felségsért
b nh dni nem kíván. Kinek van ellenem panasza, szóljon –
hallgatok – nincs senkinek is. Ah, te

is itt, Cabanis! Te, ki minden b ntettben található, mint fekélyen
a varjú. Te, ki mérges leheleteddel vétket s halált szórsz magad
körüli. Takarodjatok haza, s ha még egyszer itt talállok, akkor
majd feljebb segítlek, ha itt alant meg nem fértek. El, leventék!
Ez egyszer ne kívánjatok elégtételt, hisz a megbántott becsületért
mit is vehetnének t lük, kiknek az állati életnél egyebük, mit
veszteniök fájna, nincs. *(El a magyarokkal.)*

255 CABANIS *(fenyegetve)*

Igen, leheletem b n és halál.

HARMADIK JELENÉS

*(Reggel, rövid szoba, gyéren bútorozva, két oldalt ajtó, Sanchia
nyugtalanul jár fel-le.)*

SANCHIA

A gyönyör regg újra felmosolyg, amott az Aethna csúcsán küz-
désben áll az éj, bíbor sugárral – de csakhamar tágulnia kell és
újra te fogsz uralkodni, királyi nap. Vajmi szép az élet, mi édes
élni, ha még oly ifjú a kebel, mi szörny a sötét halál! De nem,
nincs-e ott is egy boldogabb lét, melyet többé nem zavar földi ré-
szünk, a szenvedés. Igen, ki tiszta kebelrel tér át, az boldog lesz,
hisz csak egy perccel siet el re kedveseinek, s ha b ntudat ter-
helné az ez áron hosszabbá nyújtott életet, nem volna éj, melyben
véres rém ne jelenne meg, nem volna nap, mely oly édes arccal
mosolygna feléje. Óh, Isten, én kész vagyok az áldozatra, néki
halni nem szabad, néki sok ember boldogságáért kell élni, értem
egy könny lesz a díj. Másként nem menthetem meg, atyámat fel-
adni. Ah, atyám, mit is véthetett neki Endre, hisz oly jó, né-
ki nem véthetett. De te áldozatot kívánsz, ím itt leányod. Pedig
oly édes az élet, el-el sötét gondolat, én meghalok.

(Cabanis sötéten j , leteszi kardját s fővegét.)

CABANIS

Sanchiám, kedves Sanchiám!

258 SANCHIA

Ah, atyám! *(Öllekezés.)*

168

CABANIS
Nem voltál kint leányom, ugye nem voltál, hisz én megtiltottam
neked, te jó leány vagy. Hány az óra, Sanchiám?
260 SANCHIA
Hat múlt, atyám!
CABANIS
Menj leányom szobádba, ne menj ki, ily kincset irigylenének a
szolga Cabanisnak, s elrablanák t le. Ne fogadj senkit Arszlánon
kívül, érted, kedves leányom. Aztán ne menj ki, lásd, szegény
atyád kér, kinek kívüléd nincs semmije.
SANCHIA
Jól van, atyám!
263 CABANIS
Az ablakon se nézz ki, oly mérges itt a lég, arcod rózsáit le-
fonnyasztaná. Viszonzlátig, leányom – ne felejtssd parancsimat –
Isten veled.
SANCHIA *(kifelé megy)*
Viszonzlátig, atyám.
265 CABANIS
Leányom, Sanchiám!
SANCHIA
Parancsolsz?
CABANIS
Az Istenért, leányom, ne feledd atyád parancsit, oly sötét
el érzés fogja el keblemet – most karjaimba, gyermekem! Óh,
Isten! És én a sors ellen panaszkodom, mid n ily drága kincs
enyém, enyém Isten és világ el tt, min t a király kincsrakásával
szerezni nem bír. Isten veled. *(Sanchia kifelé.)*Sanchia! Míg nem
hívlak, ne j j ki.
268 SANCHIA
Ah, atyám! Mi szörny vagy, így sosem láttalak.
CABANIS
Neked, leányom, mindig vidám vagyok, hogyan lennék az, hisz
te szeretsz, leányom. Ugyebár szeretsz?
270 SANCHIA
Atyám!

CABANIS
Becsülsz, egyetlen e nagy világon, és én is szeretlek mindazon
szeretettel, mellyel egy világot kellenék ölelnem. *(Zaj.)*De menj,
menj leányom, Isten veled. *(Sanchia el, Taranto jön.)*
CABANIS
Herceg, Isten hozott, korán jössz.
273 TARANTO
Nem sietünk-e oda, hol boldogságunk terem.
CABANIS
Fogansz, ha te üdvöd kárhozatomban.
275 TARANTO
Félre most ezzel!
CABANIS
Félre ugye kárhozatommal, csak ön legyen boldoggá.
TARANTO
Hogy áll alkunk, Cabanis?
278 CABANIS
Szavamat adtam, meglesz.
TARANTO
De mindeddig a jutalmat elhallgatád, kérj kincset, kérj vagyont,
és tiéd lesz.
280 CABANIS
Nem herceg, ez nem ingerel, ez kis ár üdvömért.
TARANTO
Kívánj tehát.
CABANIS
Van egy érzés keblemben, mely azt súgja, hogy emberré alkotta-
tám. – Szabadságot, herceg, ezt eszközölje ki nekem, hogy em-
berek szemébe nézve mondhassam, én is ember vagyok. A
rengeteg oroszlánja is halálíg védi sivatag, de szabad hazáját.
Szabadság üdvöm ára.
283 TARANTO *(kezet adva)*
Legyen meg.
CABANIS
Holnap, herceg, holtteste lábaidnál. S akkor levetem a szolga Ca-

banis mocsok mezét, mert emberré születtem újra. S most a do-
logra.

285 TARANTO
Szerencsét hozzá.
CABANIS *(t rt véve magához)*
Hét órakor gyovonni megy, és Istenemre többé nem vétkezik.
TARANTO
Hah, Endre! Trónod s n d enyém lett.

288 CABANIS
S enyém a szent, a drága szabadság.
(Elmennek, Arszlán, Sanchia j .)
SANCHIA
Óh, Arszlán! Te ugye meg tudnál halni királyodért, igen,
Arszlán, te meg tudnál, hisz a magyar h fejedelméhez.

290 ARSZLÁN
Istenemre leányka, s ha tíz életem volna, mind hazámért s kirá-
lyomért odaadni lenne dics ségem.
SANCHIA
S ha e földön egy szeret kebel esdne feléd, ha édesen
mosolygna élted minden bája, minden reménye, te lemondva
mindezekr l, kész volnál a halált választani.
ARSZLÁN
Igen, Sanchia, nem tartanám különben magamat szerelmedre ér-
demesnek.

293 SANCHIA
Köszönöm, Arszlán, ezt vártam t led.
ARSZLÁN
De miért ily búsan, Sanchia? Máskor, ha beleunva a világ fára-
dalmas tengerébe, hozzád jövék el zni a gond fellegeit, s te le-
mosolyogtad azokat – kebleden egy szebb, egy mosolygóbb éle-
tet tanultam ismerni. És most? Tudja Isten, hogy így látlak,
szinte én is elkeseredem.

295 SANCHIA
Vannak percek az életben Arszlán, keser percek, de ket a sors
csak azért adá, hogy édes perceinket jobban kiemeljék.

ARSZLÁN
Igazad van Sanchiám! Téged is azért adott nékem az ég, hogy
kebled tisztasága angyalként t njön fel el ttem e romlott udvar
közepette.
SANCHIA
Mondd Arszlán igazán, ha nem volnék többé, ha a sors irigy ha-
talma elragadna karjaidból, szent lenne-e emlékem el tted.

298 ARSZLÁN
Itt van megint, oly szépen tudja elmondani a kis hamis, hogy
majd könnyeket csal a férfiú szemébe. Már látom, most nem bol-
dogulunk, én csak a vidám, a csintalan Sanchiát kedvelem, így
inkább távozom.
SANCHIA
Úgy vegyünk tehát búcsút, igen-igen sokára.

300 ARSZLÁN
De miért sokára?
SANCHIA
Sokára Arszlán, de nem örökre.
ARSZLÁN
Badar beszéd, maradhatnék-e egy városban veled, hogy napon-
kint háromszor be ne szóljak, meglepni az én Sanchiám
mindenik gondolatját, gyönyörködend tisztaságjokon, ha a rideg
kötelesség t le elszakaszt.

303 SANCHIA
Gondolj tehát olykor Sanchiádra, s ha egykor kiszenvédél, s lel-
ked felelem dik a boldogokhoz, akkor én foglak fogadni, ismét
mosolyogva, vidáman ismét, csakhogy ott többé nem vonul vész
homlokomra. *(Az óra üt.)* Hah, Arszlán, egy hosszú, hosszú csó-
kot, melyben a lélek összeforr, mely üdvöm el érlete.
ARSZLÁN
Sanchiám, te beteg vagy, mint ég homlokod, mi lázasan hullám-
zik a hókebel.

305 SANCHIA
Úgy – nem, nem Arszlán, én nem vagyok beteg, lelke szabad,
az égbe vágy. Éljen boldogul.

ARSZLÁN

Isten veled, de hová mégy?

SANCHIA

Dicsőbb hazába, viszontlátig, Arszlán. *(EL.)*

308 ARSZLÁN

Én fel nem foghatom, kis n i szeszély lesz, múltó, mint reggeli köd, szép nap el jele.

NEGYEDIK JELENÉS

(Fákkal beültetett sétatér; kápolnával a színpénéken, messzebbre / a királyi terem látszik. Az óra végső ütései hallatszanak, Cabanis elbbre lép s figyel.)

CABANIS

Öt – hat – hét, az óra eljött, s Cabanis nem lesz többé a gazdagok ebe, nem fog lehelni vétket és halált, ember, szabad lesz. J j, Endre, j j, régi számadásunk van együtt, ha e vas föltépi élted ütérét, meglátjuk, a király nem fogja-e csókdosni a szolga lábporát. S ha majd elédbe lépek, Sanchiám, és mondom, nézd atyádat, szabad, mint bárki más, mi kéj lesz karjaiban. De ha kérdeni fogja, min váltád szabadságodat, atyám, azt néki tudni nem szabad.

Jó, ne tudja meg, mi ördög vagyok. De csitt, közelg. Csendesesen j, térdei ingadoznak, arcát eltakarja, b neit veszi számba. De csendesesen, most vagy soha. *(Sanchia Endre köntösében s kalapjában föllép, Cabanis leszúrja.)*

310 SANCHIA

Isten!

CABANIS

Átok reád – ez jól talált és most szabad vagyok. De mért nem tudok örülni szabadságomnak, lelkemen mázsányi súly nehezedik. El, el, sötét arcok, nincs többé, ki ebként rúgna el. *(Megrúgja a holtat.)* Esküdtem ugye, esküm oldva van. *(Lábát reá téve.)* Nézzed a világ, nézzétek hatalmasok, a szolga egy gyáva test fölött ünnepli gy zelmét, afelett, ki jobb, több akart lenni embertársai-

nál, ki a halált osztályrészével akarta megcsalni, s a halhatatlanságról álmódott, ha, ha! Mi nyugalmasan fekszik itt s kinek egy ország sz k volt hatáskörül, azt megnyugtatja egy ölnyi sír. El, rossz fekély, Istennek gondolád magad a teremtés közepette, két perccel ezel tt, s égi származású arcodat csakhamar a vad is kerülni fogja. Egy ember elesett, s egy ember lett helyette, a mindenség gy r jében ez egyremegy. Mi magas országtudományi okokban keresendik kés nemzedékek bukásodat, s mi alacsonyan fekszik az, de még egyszer hadd lássam arcodat, édes a bosszú, ha szomja betölt. *(Fölemeli a köntöst, s meredve néz.)* Hah! Ördög és pokol! Nem, nem az nem lehet, a sors hatalmi játsszák ördögi képeiket szemem elébe. – De, én nem álmodok, ez kezem, ez fejem. – Óh, Isten, tágulj föld, szakadj le ég, hulljatok le örök csillagok, én gyermekemet meggyilkolám! *(Lerogy.)* De csak alszik, csókommal ébresztem fel, keblemen melegítem meg hideg kebelét, éltet lehelek márványhomlokára. Sanchia! Szegény atyád kér! *(Felugrik.)* Üvöltsetek szelek, rázzátok meg a földet sarkaiban, düljatok fel villámok mindent, mi él, s a feltárt sírokban recsegjetekek össze, csontvázak, hisz én a napot öltem meg. *(Bágyadtan.)* Vagy minden él, minden örül, csak e purpur sebek beszélik átkomat. Nézz, nézz le Isten népedre, mi nyomorú az. *(Elrohan.)*

ÖTÖDIK JELENÉS

(Gillet és Endre jönnek.)

GILLET

Igen, Endrém! Kivívtuk mégis, a cselek ellenére, te megkoronáztatol.

313 ENDRE

S akkor vége minden szenvedésnek, akkor teljesülnek kedvenc álmaim. Óh, Gillet, kinek barátja s honja van, az nem lehet boldogtalan.

GILLET

Most ismerek a régi Endrére ismét, kinek reménye büszke, mint a sas, túlsóvárgott a földi határon, kinek hitében első parancs volt boldogítani embertársait.

315 ENDRE

Igen, én szám zöm a cselszövök ezredét, s Johannám meg lesz mentve, én újra boldog leszek áltad.

GILLET

De mi ez? Egy holttetem.

ENDRE

És köntösöm felette, ez nekem volt szánva. *(Föltakarja.)* Sanchia! Dicső teremtés, te jobb sorsra voltál érdemes, nyugodj békével, hisz csak hazádba költözél, angyal testvéridhez. Te tévedésből jövéél ez álnok világra, mely megérteni nem bírt. *(Betakarja.)* Van egy mértéke, Gillet, a fájdalomnak, mely ha betölt, kiözlönlik. Reszkessetek gonoszok, fölébredt az oroszlán, s bosszúja szörny lesz.

318 GILLET

Endre, az Istenért! Te fájaldaladtól elragadtatol, elrontod terveinket, türelmet barátom, tudod, még nem vagy király.

ENDRE

El most e rideg ész tanácsival, mid n szenvedélyem óriás nagy. Én dacolni fogok egy pokollal, s vagy gyökök, vagy súlya lenyom. De Istenemre, ha aláássák a királyi tornyot, ledől ugyan, de romja eltemet. *(El.)*

320 GILLET

Már ennyire ment, most neked kell segíteni undok tétetés, hogy kitudjam az ördögi frigyét, s megsemmisítsem munkálódásait.

NEGYEDIK FELVONÁS

FÖLDRENGÉS

ELSŐ JELENÉS

(Az első felvonási terem, fényesen kivilágítva, urak, hölgyek tarka vegyületben, többen álarcosan, s a tánczene éppen megszűnik. Johanna az ifjúságot ábrázolja, Taranto mint Vulcan, Gillet mint Mars, Philippa mint jósnő van öltözve. Durazzo fekete dominóban, Endre, Petrarca és Róbert álarc nélkül.)

DURAZZO

S Máriám ismétet jele?

PHILIPPA

Fehér öltözet, kék szalaggal.

323 DURAZZO *(erszényt adva)*

Köszönöm Philippa, ily kellemes hírt legszebb jóslatoddal sem hozhatsz.

PHILIPPPA

Isten velünk. *(Elvonulnak, Endre és Petrarca elrejtve.)*

325 ENDRE

Ismerem én ön költeményeit, ön csupa érzés, Laurája önnek egy tenger, melyben mérhetetlen kincsek vesztegelnek, melyből ha új és új ereklyéket halász, mindég kimeríthetetlen marad. Mely olykor, ha a csillagok tükrözik benne fényes arcukat, égbe varázsol, olykor iszonyú habjaival megrengeti keblünk belseit.

PETRARCHA

E szókkal, királyom, költői koszorúmat tevé homlokomra. Érzelmek gyermeke a költő, s tenger az érzés, mely legszebb tükör alatt rejti az iszonyú örvényt.

ENDRE

Érzeni szép; mi az élet költészet nélkül, csontváz, melynek bíbor ajkai, igézkele lerohadtak, melynek csontüregében a kajánság kígyója lappang.

328 PETRARCHA
Úgy van, királyom! Az ember csalódva boldog, szép álmokat lehet álmodni a fergeteg l hányatott hajón.
(Durazzo ezalatt a fehér dominóval mögöttük kimegy.)
ENDRE
De megvallom, én azt tartom, a férfi nem álmodozni l n, er s karkokkal kell néki megragadni a sors gyep l it, én legalább azon érzést becsülöm, mely tettekben fogamzik.

330 PETRARCHA
De ha a valóság rideg napjaiban [semmi sincs], mi érzetinket kielégíteni képes, mi reményinknek megfelel.
ENDRE
Igen, mert legjobb er nket az érzégsben öljük el, s míg a tette jövünk, tetter nk kiforrt. Az érzés szent ajándoka az égieknek, mert általa ízleljük az életet, de nem maga az élet.

PETRARCHA
Századunkban, hol nincs a léleknek oly hatásköre, hol vagy tespednie, vagy a múlt korh seit sírjokból el idézve velök kell társalognia, nem jobb-e a képzeletben élni, mint tespedni a szunnyadó jelennel?

333 ENDRE
Óh, igen, mert vajmi kevesen vannak, kik önmagoknak tudnak teremteni századot, többnyire azok, kiket csodálunk, koruk gyermekei, kiket az forgószélként emelt fel, de felemelve máris esésre ítélt. De vannak, kik önmaguknak alkotnak világot, s ezek azok, kiket a hajnal hírnökeként sokáig üldöz az álmos nép, ezek azok, kiknek teremtésükön rágódik egy korcs utóvilág.

JOHANNA
Szerencsésen végbement, Philippa?

335 PHILIPPA
Már túl vannak a város kövezetén, derék úr az a herceg.
GILLET *(Johannához lépve)*
Nápoly királynéjának korona, az est királynéjának e f zér.
(Átadja.)
JOHANNA
Mit, a harcok istene is áldozik a kegy-isteneknek?

338 GILLET
Vértem, mely dacol az ellenséges nyilaknak, nem óv ily szemek pillantásától.
JOHANNA
Hízeln .

340 GILLET *(a f zért magyarázva)*
A kellem gyöngyvirágitól könnyezett magasztos lilium el tt szerényen hajtja le fejét a tisztelet ciprus ága s a szerelem rózsái.
JOHANNA
Valóban megszegyenít, de el innen Gillet, minden szem rajtunk van.
GILLET
S vehetni-e rossz néven, ha a virág napnak áldozza illatát, melyt l életet nyert. Vehetni-e rossz néven, ha a királyi nap e por földön tükrözi vissza kedves arcát, mid n tudja, hogy nélküle nincsen élet. *(Ezalatt Taranto j feléjük.)*

343 TARANTO
Mint látom, a sánta Vulcan itt kés n érkezett.
GILLET
Kés n vagy korán, ha tetszik, vajmi ritkán találjuk el a jókort.

345 JOHANNA
S hogy tudja Vulcan, hogy kés n érkezett, nem-e választá a szerelem istenn je is t annyi közül.
TARANTO
S nem-e találta Vulcan is csakhamar ifjú nejét a harcok istenével? *(Elvonulnak. Endre Róbert lábaihoz ül.)*
RÓBERT
Az Istenért, királyom! *(Felkél.)*

348 ENDRE
Maradjon, maradjon, felséges úr!
RÓBERT
Királyom!

350 ENDRE
Felséged parancsol.
RÓBERT
Az Istenért, mit tesz, máris figyelmet gerjeszt.

ENDRE
Azt teszem, mit rendelni méltóztatik.

353 RÓBERT
Mit rendeljek én? Fel, fel királyom, az Istenért, ily helyre ülni.

ENDRE
Nem legillend bb hely-e ez felséged lábainál.

355 RÓBERT
Térjen magához, királyom, hisz én szegény szolgája, Róbert barát vagyok csak.

ENDRE *(felugorva)*
Ah, úgy, igaza van, atyám, megtévesztett azon átkozott szokás, hogy honomban a király parancsol udvarának, de ez persze új, ez m veltebb világ.

RÓBERT
Hogyan, felséges úr!

358 ENDRE
Csak úgy, atyám. De látja, hogyha végigmegyek az utcán, s azt mondják az emberek, ím ez Nápoly királya! Míg én magamra tekintve e kopott mezet látom vállaimon, látom rongyos kísérete-met görhedt lovakon, mint vásárrul kikergetett kolduscsoportot, elpirulok, s ez fáj, atyám. Rendeljen csak királyának evégre a kincstárból néhány forintot, hisz én fényt nem zök, kevéssel be-érem, marad elég a lakomákra is, csak a botrány elkerüléseért, atyám.

RÓBERT
Én, – igen, a királyné – hisz bizonyosan fogja tudni, mire van szüksége felségednek, és ha nem találja.

360 ENDRE *(szavába vágva)*
Igaza van atyám, de volt-e valaha kocsis?

RÓBERT
Különös kérdés, felséges úr!

ENDRE
Miért, atyám? Tudom, hogy ön már több rossz s mellékutakon járt a legtestesültebb kocsisnál. De ért valamit mégis a lovakhoz.

363 RÓBERT
Amennyit annyit, még iskolaéveimb l.

ENDRE
Látott-e tehát lovat, mely hátrafelé úgy megtanult volna menni, hogy ura farkán fogva kormányozható?

365 RÓBERT
Nem láttam, felség! Ha, ha! Hálátlan tanítás is lenne az.

ENDRE
Hálátlan, atyám, pedig az ember okosabb ám a lónál, hálátlan tanítás az úgy akarni tanítani, hogy félretéve minden önérzetét, vakon kövesse vezet jét, ezt tartsa meg, atyám. – S ha sikerülne mégis, látott-e már ebet, kinek mid n az általa fogott nyulat ura falatozza s unszolásai terhesekké levének, egy csontot dobtak az ajtó elébe s kizárták? *(El.)*

RÓBERT
Egy csonttal kizárták, ez nem lehet, s ha mégis – *(Johanna, Gillet és Petrarchával.)*

368 JOHANNA
Igen kegyes.

PETRARCHA
S ha tökélyeinek egy ezredrészét eléri, úgy az utóvilág mosolygva fogja mondani, szegény Petrarcha, oly n t énekelt, min t e föld nem teremhet.

370 JOHANNA
A dalba öntetett érzés nem igéz bb, a n nemcsak tökélyeit szereti kedvesének, de sokszor gyengeségét is.

GILLET
Óh, ön, királyné, mint az ifjúság, melyet személyesít, csak kéjt áraszt körében, hol ön van, onnan távozik a gond.

ENDRE *(el re lépve Petrarchához)*
Különös mesét olvastam e napokban.

373 PETRARCHA
S mit mond a mese?

ENDRE
Badarságot, én nem hiszem, bár híres nev bölcs csinálta, a divat ellenére sem hiszem. – Azt mondja a gaz fiú, hogy bizonyos városban, melynek minden órái rosszul, de egyenl n jártak, élt egy

ember, ki tudván, hogy az órája jár egyedül jól, nyakasul megveté magát a város órái szerint igazítani, s innen azon hamis következtetést húzza az író, hogy rosszul cselekedett, mert mindenüvé korán vagy későn jött.

375 PETRARCHA

Ez rosszul járt különcködéseivel.

ENDRE *(Taranto el re.j.)*

Több más mesét is beszél e bölcs. *(Tarantóhoz.)* Beszél egy bambalepér l, mely midőn kikelt hernyójából a magas ágon, büszkén tekinte szét látkörén, és azt hívé, hogy ily magasra senki sem repült még. Meglátta ekkor a királyi sast, magasan fent az égben, utána tört, s e gyöngye fuvalom csakhamar földre sújtá tet, míg a sas büszkén folytató a pályát.

TARANTO

Sok ilyen bambalepe van, királyom!

378 ENDRE

Sok, herceg! *(A zene kezd dik.)* Megálljatok, megálljatok, én is készítek vendégeimnek egy kis meglepetést. *(Mindnyájan kerébe állnak. Endre tapsol s a háttérben egy fekete ember fekete zászlóval kezében, melyen Magyarország címere egy bárdal látható, jelenik meg, gyászos induló.)* Sápadtok ugye, a bntudat fekete szárnyai üvöltnek-e fejeitek körül? Te reszketsz, – te is, te is – ha, ha, ha, van valami, mi elmémet foglalkoztatja, egy gondolat, mely más, mint becsület s bosszú, el véle – mátul csak ez legyen gondolatom. Éljen a szabadság, éljen a bosszú! *(Gillet megragadja, s ki igyekszik vezetni.)*

GILLET

El, el, Endre, el. *(Zavar.)*

380 ENDRE

Nem, hagyj Gillet, hagyd ünnepelem legszebb gyelmemet a bön.

GILLET

El, az Istenért.

ENDRE

Eressz. *(Kivezettetik)*

383 GILLET

Bocsánat uraim s asszonyságaim, Endre meg rült.

MIND

Meg rült – tettetés lesz – szörny eset. *(Mind eloszlanak)*

385 GILLET

Csak így menthetém t meg, de majd j id , s reményem igen hamar j , melyben új er vel kiléphet – most hirtelenkedésével veszélybe hozná finomul sztt terveimet. Átkozott tettetés, mi nehezen tudtam kicsikarni általad titkaikat. De hagyján, szép kárpótlás lesz ezért, Endrém megismerése. Cabanis tehát avatott, most t le kell kitudnom mindeneket. Olvasva vannak a percek, egy kockavetés, s rajta a lét vagy nemlét kérdése függ. *(EL)*

MÁSODIK JELENÉS

(Ezalatt reggel lesz, egy asztal írószerekkel hozatik be, Róbert írásokkal s Johanna j.)

RÓBERT

Többrendbeli halálítéletek fölterjesztvék kegyelem vagy helybenhagyás végett.

JOHANNA

Ide velek, hadd írjam alá.

388 RÓBERT

Hároman történetes[en] gyilkosok, egy eset nem is egészen világos, a halálítélet inkább ijesztéseül s kegyelem reményéb l hozatott.

JOHANNA

Voltak pör alatt?

RÓBERT

Igen.

390 JOHANNA

Úgy, itt újra pört nem indítunk, ide vélek.

RÓBERT

Ha úgy tetszik. *(Az els t odaadja.)*

JOHANNA
Mit vétett ez? *(Aláírja.)*

393 RÓBERT
Gyermekgyilkos.
JOHANNA
Hah, szentségtörés az égi szeretet ellen. S ez?

395 RÓBERT
Rablógyilkos.
JOHANNA
Kezemre tapad a b n nehéz mocska, megtagadni emberérezetét kába kincs miatt. S ez?

RÓBERT
H tlen n .

398 JOHANNA *(szünet után)*
Tehetett-e róla, hogy parancsolni nem tudott a mindent uraló szenvedélynek, hogy tán oly férjhez csatlá t a rideg számolás, ki keble választottja nem volt?

RÓBERT
Világos törvény szól ellene. *(Johanna ír.)*

400 JOHANNA
Tovább ez?
RÓBERT
Ellenségét takarítá útból.
JOHANNA
S nem tesszük-e ezt mi is? Nem teszi-e ezt a nagy világban minden? Ennek bocsánat ez egyszer. *(Fölkél.)*

403 RÓBERT
S a többiek?
JOHANNA
Legyenek szabadok.

405 RÓBERT
Még itt ez egyet megbocsájthatatlannak ítélte a bíróság.
JOHANNA
Mit vétett? *(Leül.)* Ide vele.
RÓBERT
Férjét gyilkolta meg.

408 JOHANNA
Férjgyilkos tehát? *(Gondolkodva.)* S vizsgálta-e a bíróság szíve történetét is? – Nem, szavamat vissza nem vonom, szabad.
RÓBERT *(menve)*
Óh, szent igazság, melyr l annyit beszélnek a kábák; kedvcsapongás, rossz gyomor, ez az egész. *(El.)*
(Taranto Philippával j , Johanna egy kék s arany zsinórt fon.)

410 TARANTO
Jó reggelt, királyné!
JOHANNA
Üdvözlöm, herceg.
TARANTO
Ön ma oly korán kelt, *(kezet csókol)*s ismét oly szép, hogy szerényen vonul vissza a nap föllegek mögé, mert versenyezni ily kelemekkel nem mer.

413 JOHANNA
Látja, herceg, ezt az arany zsinórt?
TARANTO
Mi boldog lesz, ki e szép m vet még szebb kezekt l ajándokul nyerendi.

415 JOHANNA
Jegyajándokul talán, Taranto, de nem földi n vel.
TARANTO
Hogyan?
JOHANNA
Óh, Taranto! Nem lesz oly irigylend birtokosa a zsinórnak, a halál jegyajándoka ez.

418 TARANTO
Mégfoghatatlan.
JOHANNA
S mégis talán e zsinórral fonom életünk jöv jét.

420 TARANTO
Úgy szászorta kedvesebb, óh, hisz csak ön fonja Johanna én életfonalimat, ön sodor azokból kéjt vagy bánatot.

JOHANNA

Félre mostan negéddel, nézze, Lajos, e virágf zért, tegnap mint ifjúságnak ékíte halántékimat, elfonnyadt s én eldobom t. Óh, Lajos! Ha érzése is ily könny negéd volt, mulékony vértolulás, gondolja jól meg, mert vannak pillanatok, melyekb l nincsen visszalépés, az ifjúság virági is így lefoszlanak, s akkor ha megbánná, Taranto!

TARANTO

Johanna!

423 JOHANNA

Igen, Taranto, érkezett a választó pont, ha érzetem múltó szenvedély lobogása lenne, s én mindent feláldoznék önért, erényt, üdvöt, trónt talán – nem érzi-e keble, mi közel állunk a pillanathoz, mely vagy égbe ragad, vagy pokolba sújt?

TARANTO

Ah, Johanna! Ön Isten, sokáig álltam, tekintetét l várva életet s halált, sokáig, s ön most engem egy üdvvel jutalmaz türelmemért.

425 JOHANNA

Üdvvel! Ha pokol útján üdvöt lehet érni, ma ítéltel el egy férjgyilkost, Taranto. Halálra ítéltel a pórnt, s ez ékes zsinórral Endrét jegyzem a sírnak.

TARANTO

Végre tehát mégis eltökéléd, egyetlen drága Johannám!

JOHANNA

A sors, nem én, Taranto! Koronázásába beleegyezett a pápa, óriási léptekkel közelg a határnap, s minket az ég hatalma oly sz k sajkába kárhoztatott az élet zajgó tengerén, melyen közülünk csak egyik menekülhet. De ne többet err l. *(Róbert f.)*

428 RÓBERT

Elhoztam a kinevezési oklevelet.

JOHANNA

S Petrarca?

430 RÓBERT

T le mitsem félhetünk, Rómában ügyünket fogja vinni.

PHILIPPA

Nem emlékszik-é, királyné, többet tegnapi hízelgéseire?

JOHANNA

Igen, igen, Philippa – de ide hát az oklevelet, máától udvari káplánom. *(Aláírja.)*

433 RÓBERT

Vélekedésem szerint jobban félhetünk Gillett l, királyné, t titkainkba ön igen beavatta, s félek, h sége csak álszín, lép, melyre a könnyen hív ket csalni igyekszik.

JOHANNA

Nem, nem, atyám! Fel le én kezeskedem.

435 TARANTO

Még egy van, egy, de hatalmas, kit mindnyájan el látszottak fedelni, s ki mindezek közt legveszélyesb nagyságra n lt, s ez a Durazzo ház.

JOHANNA

Fájdalom, úgy van.

PHILIPPA

S err l egészen elfeledkezénk.

438 RÓBERT

Én nem felejtkezém el, s t meg is el ztem a még következ bajt.

TARANTO

Hogyan?

440 RÓBERT

A veszélyes sárkánynak fejét vevém, mely nélkül balga testtömeggé lesz az egész. Perigord Ágnes, a g gös n nem éli túl gy zelme napját.

PHILIPPA

Értem atyám, de meg nem jelenése az udvarnál máris felt nik.

RÓBERT

Lehet rá némi kis neheztelést költeni, például, hogy más asszonyság lépett be el tte az ajtón, nem elég ok-e ez egy n nél, egy kis epehideglelést el idézni. *(Cabanis belép.)*

- 443 CABANIS *(komolyan)*
Csoportban talállak haramiák, üdvöm gyilkolói! *(T zzel.)* Óh, lenne hatalmam elsüllyeszteni ez átkos szobát, el a pokol fenekéig, hogy borzadva állna meg az üregnél minden, kit b nők súlya nyom, látván, hogy Istennél létezik igazság! *(Szelíden.)* Gyermekemet adjátok vissza emberek, itt aranyatok, melyet pazaroltatok reám, mindegyik itt van, csak gyermekemet adjátok vissza, kol-dusul fogok jární házról házra egy falat kenyérért gyermekemmel. – Vagy nem hallgatjátok-e meg könyörgésemet, úgy tieteket se hallgassa meg az ég, ha a b nh dés napja elérkezik.
- RÓBERT
El szolgál, dicsekedni jössz-e rosszul végzett napszámoddal? *(Kí-dobja.)*
- 445 CABANIS
Átok, átok fejetekre! *(El, egy kép leesik a falról.)*
MIND *(felugorva)*
Földindulás, templomba – segítség! *(Kívül zaj, kifutnak.)*
- RÓBERT
Kislelek ek, ha, ha, oltárhoz futtok-e, ha b neitek felett kissé megrázkódik a föld! *(El.)*

HARMADIK JELENÉS

KÁPOLNA BELSEJE

(Gillet Cabanist behurcolja, s Arszlán.)

- 448 GILLET
Ide gonosztev , itt újítsd meg vallomásodat, esküdj az égre, mindenre, mi szent el tted, leányod emlékére esküdj Cabanis, hogy mindeneket híven megvallasz.
- CABANIS
Leányom emlékére – óh, pokol, mi húrt pendíte meg ön szívemben, melynek mindenik rezzenésinél egy életfonál szakad meg. – Én esküszöm.

- 450 GILLET
Aversában tehát holnapi egy óra van kit zve?
CABANIS
Igen, Gillet. *(Egy oszlop led l s Cabanist lezúzza, kívül zaj.)*
Átok!
GILLET
Elégtelenek levénk-e mi már kibontakozni sorsunk viszonyiból, hogy ti jövétek ítélni istenek e földre.
- 453 CABANIS
Itt, Gillet, vedd irományimat, bel lök minden kiviláglik. Végre-ndeletem átok az embereknek, mi egymásnak mitsem köszönhe-tünk, de nem is maradtunk adósok.
- GILLET
Sok b nők súlya nyomhat, Cabanis, de te megmentéd a királyt, s mindent jóvá tevé.
- 455 CABANIS
Tedd meg, Gillet, nekem ez egy szolgálatot, ez egyet, melyért emberekhez könyörgtem, – végezz ki.
- GILLET *(az írásokat átnézve)*
El, el Arszlán, járd be a várost, széltiben szólítsd fel a h polgá-rokat védelemre, fennszóval hirdesd mindenütt, hogy veszélyben forog királyuk, siess, levente. *(Arszlán el.)* Endréhez addig ke-mény rizetet rendelek, nehogy megel zzön a pokol csábjai-val. *(El.)*
(Johanna, Philippa, Taranto és úgy tovább, az oltárokhöz rohan-nak.)
- CABANIS
Megmentém, azt mondja, királyát s e kis szolgálatot se tette meg nekem. Óh, háladatlanság, neved ember! De nem, ne dicseked-hessen senki is, hogy Cabanis véle jót tett. Királyné!
- 458 PHILIPPA
Mi síri hang ez?
CABANIS
Királyné! El az oltártul akkor, mid n a pokol beszél. Gillet álba-rátod, tud mindent, s elárul, igyekezz t megel zni.

460 TARANTO

Lehetséges?

JOHANNA

Emlékezz, Cabanis, hogy a sír küszöbén vagy, szólj valót.

CABANIS

Esküszöm Sanchiámra. Óh, istenek és én t látni túlhan sem fo-
om. Igyekezz, mondom, megel zni Gilletet. *(Főlemelkedik.)* Ha,
ha, végleheletem is átok és b n!

ÖTÖDIK FELVONÁS

VISZONYOK HATALMA

ELS JELENÉS

(Szoba Durazzónál, Ágnes ágyban, Durazzo levéllel kezében jár fel és alá.)

463 DURAZZO

teszi az els lépést a békülésre. csak a bizalmatlanságot fáj-
lalja, barátjának nevezi azt, ki t elárulá! – Anyám, te engem
szörnyen rászédhetél, hogy ez ördögi frigybe vonj. – Óh, Endre,
bocsánatod jobban fáj, mint bosszúd fájhatott, mert tudom, hogy
meg nem érdemeltem.

ÁGNES

A király írt, megbocsájt Mária elszöktetéséért?

465 DURAZZO

Ím olvasd. – Vallj meg anyám mindent, mit vétél ellene – bo-
csássa meg az ég, de valld meg, ne vidd az örök bíró
zsámolyához a titkolt b nők léleköl súlyát.

ÁGNES

megbocsájt, s én pirulva nagylelk sége el tt, nem merem
meggondolni, mi szörnyen vétkezém ellene. – Igen, Durazzo! Én
fel akartam szentségtelen kezekkel bontani baráti frigyeket, én
Endrét rágalmazám el tted. Óh, de anyai szeretet vitt erre is Du-
razzo; a nagyravágy incselked ördöge.

DURAZZO

Szörny ! Szörny !

468 ÁGNES

Te elborzadol, elfordulsz anyádtól, ki érted játszottá el tívét! Kit
szereteted sodra el mind e vétkek tömkelegébe. – Óh, Durazzo,
így hálálod-e meg a vajmi drágán lakolt anyai szeretetet?

DURAZZO

El, el anyám d re kincseiddel, címjeiddel, melyekre a kába fi-

gyelmez, ne mondd, hogy érettem szerezted ket, ha rajtok véres b nők szennye penészlik. Lemondok róluk egyig, boldogítsanak mást, ki lelke nyugalját néhány ércért tudja odadni.

470 ÁGNES

Te máris átkozódsz, óh, pedig mi kis részét ismered csak a b nek, mely mázsányi súllyal nehézkedik keblemen.

DURAZZO

Mindent vallj meg, anyám, tudod, hogy az öröklét küszöbén vagy, melyen kibontakozik lelked a b nös földi salakból. Ne vidd magaddal a b ntudatot új hazádba, mely nyugtot nem adna ott is. Mi jóvátehet , tegyük meg anyám, bocsánatot az égt l remélj.

ÁGNES

Hallj meg tehát mindeneket, s utáld meg anyádat. Endrét, ki gát volt terveinkben, Durazzo! – Halálra ítélnék.

473 DURAZZO

Iszonyú. –

ÁGNES

Róbert barátoknak, ki veszélyesb hatalomra lépe, minthogy azt hidegvérrel nézhetém, oly ördögi mérget adtam, mely feltépi az élet legbensejét, mely számolható id re úgy előnti a kebel minden üterét, hogy méreggé változtatva az életnedveket, iszonyún sodorja az elevenholt áldozatot kikerülhetetlen sírja felé. – Róbert megel zött – de ugyanazon percben, mid n Endre felett gy zelmét ünnepele, is sírba száll.

475 DURAZZO

Óh, Isten, intézkedésid titkosak, de szörny k, mint kell a gonoszoknak egymást felemészteni.

ÁGNES

Endrét megmentheted talán még, óh, mi könny lenne kimúlásom, ha ezt tehetnéd.

DURAZZO

Szólj, szólj anyám! Hogyan?

478 ÁGNES

Holnap éjjeli egy órakor öletik meg Aversában, hová vadászat ürügye alatt fogják kicsalni a gonoszok.

DURAZZO

Hah, ide még lenne id ! *(Kifelé szólva.)* Fel, fel, cselédek! Nyergeljétek lovat, készüljétek útra, szaporán, cselédim. – Anyám, Isten veled, könyörüljön rajtad az ég, ez életben többé nem találkozunk.

480 ÁGNES

Végáldásomat, fiam!

DURAZZO

Nem, áldásodat ne add anyám! Átokká válnék az gyermekemen. – Lovat el , cselédek! – t meg kell mentenünk, jóvá kell tenünk, vétkezénk felette. *(El.)*

MÁSODIK JELENÉS

(Keskeny szoba, Endre merengve ül egy k padon.)

ENDRE

Ismét alkonyodik – éltem egén is alkonyodik a remény, és vajon fog-e hajnallani újra? Lezárva e sz k boltozatban, mint kelepcebén a királyi oroszlán, egész tetter mmel, melynek egy ország sz k börtön r volt. – Óh, ha egy oroszlán elesik, mi számtalan féreg vesz életet bel le, de nem oroszlán többé egyik is. – Gilletem, elárulál-e hát te is? – Te, kire üdvömet bíztam volna – úgy mondj le, Endre, úgy néked bukni kell. Óh, maradt volna nyitva egy kis út, melyen kibeszélhetném az árulásból, melyen megmenthetném vigasztaló hitemet beléje. Vajh mi örömmel tenném azt. – De nem, én nem zúgolódom a sors örök végzése ellen, én nyugodtan lelépek, csak az fáj, hogy végcsapásodat azáltal küldöd hatalmas ég, kire védelmemet bíztam, pedig oly kínos csatában elesni, ha nem viszonzhatjuk a halálcsapást. – De ki j ? Philippa? Mit akarhat itt? – *(Philippa j .)*

483 PHILIPPA

Így kell-e önt, király, találnom, álnok barátjától börtönbe zárva, elhagyatva, míg kebelében a kétségek átkos mérge forr.

ENDRE
Mit kívánsz tőlem, Philippa?
485 PHILIPPA
Semmit, királyom, Gillettől jöttem öntől óvni.
ENDRE
Nem, nem Philippa, téged ily tiszta szándok soha nem vezérle,
ha volna kincsem, aranyom, odaadnám, mert tudnám barátságod
alapját. De Istenemre, Philippa, ide rosszul jövél, nekem nincsen
egy kis pénzem is; nincsen hatalmam boldogíthatni egy koldus
fiút. – Menj el azokhoz, kik szolgáknak hivatják magukat, hogy
adniok ne kelljen, s ez álarc alatt bíbort viselnek. Isten veled,
Philippa!
PHILIPPA
Királyom, azt hiszi-e, hogy e kebelben nemesb érzés nem fo-
gamzhatik már? Igen, én övni jöttem öntől Gillettől, királyom, a
könyörtület angyala szállott kebelembe, fáj elárulva látnom önt
attól, kinek barátságát erősbnek hívé a világ örök tengelyénél.
488 ENDRE
El gyáva sajnálkozásoddal, Philippa, én nem kívánok sajnáltatni
az emberektől. Óh, vagy annyira sülyedtem-e már, hogy e gyön-
ge panaszodre hangjait köszönettel kénytelen vagyok fogadni?
PHILIPPA
Hitetlenségét megbocsátom, király, de meg fogja ismerni idővel,
hogy Philippa bár kevésbé ékes beszéd, habb barátja mégis ma-
gasztalt Gilletténél, – ki önt elzárta királyom, talán agyrémekkel
tölté el képzetét, hogy addig a királyné szerelmét vadászva, míg
barátságának árnyába fogódzik, hitét kacagva, trónját s nejét
bitorolja.
490 ENDRE
Ha, ha! Dicső, felséges találmány.
PHILIPPA
Hallgasson meg, királyom, Johanna megveté a hitlen barátot.
ENDRE
Valóban első, kinek hódolatát megveti. El, el tőlem pokol ármá-
nyaiddal, – el szemem elől, hogy mérges leheleted ne fertőzhesse
meg körültem a léget.

493 GILLET *(kívülre)*
Be és ki senkit, értitek, leventék! Büntetés alatt. *(Be.)*
ENDRE
Most mondd szemébe vádat, Philippa!
495 PHILIPPA
Én ismétlem tehát, áruló!
GILLET
Hah! Ide is találtál rést, kígyó! El, ördög, innen, mert elfeledkez-
ném magamról. *(Kardjához kap.)*
PHILIPPA
Még Gillet, innen, egy talpatnyit is.
498 GILLET
Elmondom, Philippa! Nem szeretném átkos véreddel bemocskol-
ni tettem tisztaságát.
PHILIPPA
Csak úgy, ha ön velem jő, király!
500 GILLET
Intettelek, nem hallgatál. *(Kidobva leszúrja.)*
PHILIPPA
Gyilkos! – Királyom, elárul!
GILLET
Pokolra tehát veled – díjadat magad kívántad.
503 ENDRE *(kezét fogva, jelentősen)*
Gilletem – én nem értelek, kezében fekszik kulcsa a sötét jövő-
nek, de én bízom beléd – szívedet csak az ég ítéli meg.
GILLET
Köszönöm, barátom! Nagy kort élünk, Endre, mely felett csak
óriási erőrendületlen bizalom győzhet.
505 ENDRE
Te merítitek vagy Gilletem, szörnyő vádatokat kohol ellened po-
koli ármány, – a külszín oldalán küzd – és én hiszek beléd, mint
gyermek hisz Istenében, nem zúgolódom hallgatásodon, óh, hisz
ha te is elárulsz, akkor testvér rizkedjék testvéri öleléstől, mert a
lelki barát is áruló lett. – Akkor bűnös vágy e világ, miből mene-
külni szerencse.

GILLET

Drága Endrém! Kevesek már a titok percei és akkor ölelésed dícs kárpótlás lesz mindezekért. – De az emberiség szent nevére kérek, királyom, el ne hagyj e gyászos helyet, küszöbén halál leselkedik – el ne hagyj, királyom. Isten veled most, sok munka vár reám még alkonyatig. –

ENDRE

Gillem! (*Gillet el.*) elment – oly szintén, oly magasztosan szólt, nem, nem lehet árulóvá, az árulás nem lép oly bátran, nem mosolyg szemében a szilárd öntudat. – És mégis önkénytelen tolokodtok képzetem elébe sötét ábrázatok, megölte Philippát, Philippa szemében is árulónak merete nevezni. – El, el, sötét gondolat, tömkelegedben elvész a lélek. – Hah, Johanna! (*Johanna hüledezve j Róberttel.*)

508 JOHANNA

Ah, Endre, el akarsz-e veszteni minket, nem akarsz-e másként feloldani az átkos csomót, mint halálos kardcsapással?

ENDRE

Hogyan, Johanna? Én, ki sz k börtönbe lezárva, labdaként hányatom a sors hullámitól.

(*Kívül zaj.*)

510 JOHANNA

Igen, Endre, mid n Gillet t lem megvettetett, bosszút esküvék, s bosszúját csak vérem olthatja el. Fölizgatá a könnyen hív népcsoportot, éltedet általam veszélyeztetni hazudta, s ím, a vérengző csorda mint üvölt halálomért.

ENDRE

Iszonyú!

JOHANNA

Igen, Endre, neked csak egy szódba kerül lecsendesíteni ket, s te megölted azt, kit hozzád könyörgeni küldtem. – (*Kint zaj.*)

513 RÓBERT

Ím hallja, királyom, mint üvölt a nép, s büdös leheletével fejedelmi életet kér.

ENDRE

Hah, Gillet, igaz tehát? – Most minden világos el ttem. – Parancsolj velem, Johanna, én mindent megteszek, el ttem már az élet elveszté érdekét.

515 JOHANNA

Nyugtasd meg a népet, mely iszonyú fergetekként, vészthirdet n tódul a vár felé. J j, aztán velem Aversába, fényes vadászatot adunk ott, s egy nemzet színe el tt üljük a béke második, de szebb s örökfrigy lakodalmát. Tegyük örömmünneppé koronázásod el estvését, mutassuk meg a világnak, hogy két szív, melyet az ármány oly soká üldö, végre megtalálta egymást, s szent frigye örök lesz.

ENDRE

Ah, Johanna, s el idézhetjük-e ismét az ifjú kebel minden vágyait és reményeit, melyek az els óta elsorvadának. (*Johanna elmereng.*)

RÓBERT

Ígérje meg, királyom, hogy elj . – (*kívül zaj.*)

518 ENDRE

Ígérem.

JOHANNA

Drága Endrém!

520 ENDRE

Sötét érzéssel, ah, Johanna, de ígérem! – Nem remélve többé, mint egykor szebb id kben, oly fellengző ragyogású hajnalt, de legalább nyugodt s tiszta alkonyatot. Ah, a remény sugára az elevenen eltemetett koporsójába is lopózik. – (*Zaj.*)

RÓBERT

Nyugtassa hát meg az üvölt vérkutyákat!

ENDRE (*az ablakhoz fellépve*)

Nápoly! Hála készségedért, mellyel fejedelméd védelmére fegyvert ragadtál, szent záloga ez h ségednek a vészek napjaiban. De ez egyszer hála az égnek, rémkép volt az egész veszély, melyet egy áruló idéze el . Térjetez haza polgárok békeességben. Éljen Nápoly! (*Zelép.*)

523 RÓBERT *(fellép az ablakhoz)*
 B nh djék az áruól!
 ENDRE
 Megelégpszel, királyné?

525 JOHANNA
 Köszönöm, Endre, megmentettél a bódultvér tömeget l. – Viszonlátig Aversában, Isten veled.
 ENDRE
 Isten veled! – *(Johanna Róberttel el.)* B nh djék, azt mondá, az áruól, s hát áruól-e Gillet. *(Gilletet fegyver-ravatalon hozzák be több magyar leventék.)*
 GILLET
 Köszönöm, leventék! – Itt tegyetek le. –

528 ENDRE
 Óh, Isten, Gilletem! *(Reáborul.)* Lelkemnek jobb fele, mely e portömeget magasra vezérlé. – Arcodon a halál sápadása leng, te meghalsz – s én? – Óh, sors! Minek élek én!
 GILLET
 H ségem pecsétje, Endre, e halál-seb. Te megtörted a határtalan bizalmat, elküldéd a népet, mely védelmedre fölkélt, s a véd nélkül maradt barát áldozatul esett.

530 ENDRE
 Istenem! Mi szörny büntetésed, e tátongó sebek mind szívemet érték. Óh, hogy kétkedni mertem egy pillantatig!
 GILLET
 Isten veled, Endre, lélegzetem fogy, hallgasd meg végkérsémet, Aversába ne menj! Vész vár reád ott! Ne menj! *(Int és meghal.)*
 ENDRE *(nyugalommal fölemelkedik)*
 Nyugodj békével, h barát! Te boldog vagy a pályabérnél, nekünk, ki tudja, meddig kell még érte küzdenünk. *(Int, Gillet elvitetik.)* Találtam tehát mégis egy h baráti szívet, és keblem könnyebb, lelkem emelkedik, hogy az álnok világban h t találtam. *(Kürt.)* Aversába hívsz? Jó, én megyek, ígérkezém. A jöv eseményeit sötét fátyol fődí, de j id , mely azokat feltakarja. Akkor nem marad egyéb az emberek ítéleténél, ez fog határozni közöttünk, pedig ez vajmi pártos bíró, mely a gy z t díjazza bábrával. *(Kürt.)* Jól van, jól, én hallok és megyek! *(El.)*

HARMADIK JELENÉS

(Szoba Aversában, egy vak teremmel, melyet kárpít fődöz s erkéllyel. Társaság tarka vegyületben búcsúzóban, Endre házi öltözetben.)

533 ENDRE
 Isten önökkel, urak, jó éjszakát, leventék. Viszonlátig barátim. *(Mind el, kivéven Endrét, Róbertet és Tarantót.)*
 TARANTO
 Jó éjszakát, királyom!

535 ENDRE
 Dajkámától hallám egykor, herceg, a vén Isoldtól, hogy azokat, kiket megjegyzett a természet, kerülni kell.
 TARANTO
 Mondják, királyom.
 ENDRE
 Én azt nem hiszem, mert az újonnan született ember álnoknak nem születik. *(Díszjeleire mutatva.)* De kit az emberek megjegyeztek, azt tudom kerülni. Jó éjszakát. *(Taranto el.)*

538 RÓBERT
 Isten önnel, királyom!
 ENDRE
 Még egyet atyám, te tudsz ugyebár két alakban megjelenni?

540 RÓBERT
 Hogyan, királyom?
 ENDRE
 T led hallottam, úgy hiszem, hogyha országdolgookról van szó, az emberézetet kívül kell hagyni.
 RÓBERT
 Ah, úgy, királyom? – Az igaz.

543 ENDRE
 Lám, min els séged van el ttünk, atyám, ha országtudós személyedet martalékul kapja is a sátán, az ajtó el tt maradt személyed megüdvözülhet. Isten veled! *(Róbert el.)* Vizsgáltam arcukat szívíg ható pillanatokkal, k nem változának. Óh, de a megrögzött

b n s az ártatlanság nem pirul. Nyugtató álom, te álnok barát, ki búcsút veszel t lünk a változó arcú szerencsével, te is elhagysz. *(A kárpitot fölemeli, Johanna alva látszik.)* alszik, arcán a boldogság mosolya ég – nem, nem, ki így képes aludni, az vétkes nem lehet. – Hah! Mi zaj! *(Az ajtón kocogás.)*

RÓBERT *(kívűl)*

Nyisson királyom ajtót, aggasztó híreket hozok Budáról.

545 ENDRE

Aggasztó híreket Budáról? Óh, ha csel, úgy jól talált csel, mert hazám szent neve, melynek ellent nem állhatok. *(Ajtót nyit.)* Jöhetsz, atyám, mondd híredet hazámról. *(Róbert, Taranto t rrel s két álarcos a selyemzsinórral j .)*

TARANTO

Halált a bitor királynak! *(Megtámadják Endrét, ki egy székkal védi magát s az els rohanást visszaveri.)*

ENDRE

Bitor királyt kerestek, emberek? Úgy rosszul jövétek, mert Endre áll el ttetek, ki Isten s igazság el tt igaz királytok!

548 RÓBERT

Ne figyeljetek reá, nyelve sima, mint kígyóé, le vele! *(Johanna felül, mindég növeked nyughatatlansággal, az álarcosok Endre méltóságos tekintete el tt meredten állnak.)*

ENDRE

El t reitekkel királytok el tt! A felségsért büntetése nagy, Isten oltalma alatt áll a fejedelem, átkozott, ki ellene fegyvert ragad. – Jó éjszakát, polgárok, a nép jó! De csábítói rosszak, ismerjük a bizgatókat, k lakolni fognak. Hódoljatok királytok el tt, s bocsánat b nőtökért. *(Az álarcosok merednek, az óra egyet üt.)*

550 RÓBERT

Le véle, bátrak, díjakot elvesz!

ENDRE *(eldobva a székét)*

Ím, itt védtelen áll el ttetek a király! Ellenségit I feje arannyal váltatik meg, de biztosnak érzi magát, hisz h jobbágyi között áll. *(Közikbe lép.)*

RÓBERT

Hah, gyáva férgek, nézzetek reám. *(T r t ragad, Endrének megy, s lankad.)* Ördög és pokol, mi ez? Világot, világot emberek! Térdeim roskadoznak, a pokol nyílik meg el ttem. *(Egy székre tántorog.)*

553 ENDRE

Látjátok! Az ég ítélete szent. *(Bámulat, kürtszó.)*

JOHANNA

Gyávák, ti lankadoztok! Megijeszt-e e gyermeki játék, meg volt etetve. – Fel, fel, vagy elveszénk! Ki els t sújt, díja egy grófság. *(A magát véd Endrére törnek, s t az erkélyre kinyomják.)*

555 TARANTO *(Johannát át akarja ölelni)*

Hah! Mi hideg ölelésed, Johanna!

JOHANNA *(borzadva)*

El, el, Endre vére tapad ruhádon, bemocskolsz.

TARANTO

Ha, ha, ha! Nem ez volt-e ölelésedért a szörny ár?

558 JOHANNA

Mi gúnyosan kacagsz fel, Taranto, mint áldozatja felett a pokol.

TARANTO

Ez ördögi vonáson kacagok, Johanna, mely szád körül van. El véle, el, vagy azt hirdesse-e a világnak, hogy férjgyilkos vagy?

560 JOHANNA

Mi ez, Taranto! Így jutalmazol-e meg szerelmemért? Melynek üdvömet áldozám fel? Kárhózatot váltottam-e magamnak e földön is eljátszott üdvömmel az égben?

TARANTO

Miért nem beszélsz többé tehát oly édes mosollyal, melyt l a bú rémképe távozott.

JOHANNA

Taranto!

563 TARANTO

Igen, Johanna, így tekintsz reám, mint férjedre tekintél, mid n kinézted áldozatul. És bízhatok-e benned egészen, ki szent esküdet már egyszer ily szörnyen megtöréd?

JOHANNA

Óh, szörny , szörny , ez-e díjam, hogy mind e b nők tömkelegébe követtelek?

565 TARANTO

Nem, nem Johanna, te bizgatál fel, te voltál a b nös.

(Sötétén néznek egymásra, kürtszó és Durazzo j fegyverekkel.)

566 DURAZZO

Megtörtént, kés n jövénk! – Arszlán, siess Budára, vérszínekkal ferd le a történeteket. S tudom, Budáról, mint hatalmas égb l, úgy sújt le majd a dörg fergeteg, hogy a pokol megrázkódik beléje, s véres lakomát ül áldozatjain. – Vitéz urak, keressük most meg a halottat, fényes tisztelettel legyen temetkezése, véle egy nagy lélek szállt alá. *(Fegyvereiket lebocsájtják.)*

Vége az ötödik és utolsó felvonásnak

JEGYZETEK

Rövidítések:

K	kézirat. OSzK kéziratára.
HG	A dráma első kiadásának szövege. (<i>Madách Imre összes művei</i> I–II. k., Bp. Révai, 1942. – Első k. 915–1009. l. Szerk. Halász Gábor.)
M jav.	Madách Imre javítása a kéziraton.
MIKL	<i>Madách Imre kéziratai és levelezése /katalógus/</i> , összeállította: Andor Csaba és Leblancné Kelemen Mária – Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 1992
sh	sajtóhiba.
áth.	áthúzott, áthúzva.
fsz	f szöveg (a dráma általunk gondozott, létrehozott új szövege).
<nem>	Ha a kéziratban a szerző áthúzott, vagy átírt szövege olvasható, a szavakat a d lt betűvel ékzárójelben közöljük.
<.....>	Az olvashatatlan áthúzást, átírást pontokkal jelöljük.
<<el>>	Áth. szöveg a kihúzott szövegrészen belül.
[ ]	A szövegváltozatok gondozójának [Bene Kálmán] megjegyzése.
2, 5, 25 stb.	A kiadásban a szereplők megszólalásait sorszámoztuk, a példa tehát a 2., az 5. és a 25. megszólalásra vonatkozik.
....	Kihagyás az idézett szövegben.

Források

A drámát először Halász Gábor rendezte sajtó alá, s az általa szerkesztett *Madách Imre összes művei* (I–II. k., Bp. Révai, 1942) első kötetében adta ki (915–1009. l.). Jelenlegi szövegünk ennek a kiadásnak újra ellenőrzött, több helyen javított, kiigazított változata. Kiadásunkban modernizáltuk a dráma helyesírását. Természetesen nem javítottuk a dráma archaizmusait, az *-a*, *-á*, *-e*, *-é* jeles múlt és az *-and*, *-end* jeles jövőidket, s a fiatal Madáchra jellemző egyéni szóalakokat, mint pl. az *elméncség*, *sergek*, *irántai*. Meghagytuk ugyanígy az *elrezgének*, *üldi*, *fogansznak*, *kapcsolvák*, *körültrepedezve*, *töprenkedék* féle igealakokat. Itt is tettünk azonban, Halász Gábor megoldásait egységesítve, egy-két modernizáló változtatást, pl. a *reménylve* helyett *remélve*, a *dücs* helyén *dics* áll minden esetben.

Halász Gábor jegyzete az 1942-es első Nápolyi Endre-kiadásról a következő volt:

A *Nápolyi Endre* kézírata az OSzK kézirtárában található, jegyzete: 2066 Quart. Hung. 31 levél, címlap hiányzik. Prózában írt dráma. A szövegben egyes részeket a Mária királyné-be és egy terembe vett *Sámson* c. darabba szánt.

Madách Imre *feljegyzései* között a Nápolyi Endre c. drámára vonatkozóan a következő vázlatokat, ötleteket, fogalmazványokat találták (ennek első megjelenése: MÖM II. kötet, 718–721. l., szerk. Halász Gábor):

SÁMSON (*Nápolyi Endre*)

[A jegyzeteket a K és a *Madách Imre kézíratai és levelezése /katalógus/* c. kiadvány – Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 1992; összeállította: Andor Csaba és Leblancné Kelemen Mária – alapján ellenőriztük és kiegészítettük. A kiadványra az MIKL rövidítéssel a katalógus sorszámaival utalunk.]

Nápolyi Endre

<*Sámson*>

Jellemek

Sámson. Erő dús, egyenes jellem <*n kedvel*>. Népét boldogítani vágyó, bátran és tréfásan meghalni alá. Lehet, még kötve is – félik. Mint győztes lép fel. – <*A léha* [?] *életet győzi*>

Neje. Más hit, csupán a pap tanácsából megy hozzá, csak a nagyhírhíst szereti benne. Örökös szerelmeteskedésben él, de nem rossz, a legkomolyabbakról nem a apróságokra megy át. – Bántársait kijátszhatni reményli, de azok egészen morális hatalmuk alá kerítik. – Szeszélyes, bántársainak már parancsolni sem mer, sodortatik a rosszra, mit nem is gyanít, – örül ürügyet találni férje hiányában. <*Zárt*>

<*Egy pap. Miden élvezetnek irigy ellene, komor, zárt, uralni vágyó, kielégítés nélkül, mindent eszköznek néz. Egykedv.*>

Rabszolga. <*Sámsonnak lélekben is testvére*>. A körülmények által <*így kifejezett*> kínkacagó, minden nyomoron örül, rosszat feltev; semmit, csak lányát szeretés eleinte a pénzt.

Leánya. Egy minden utógondolatok nélkül magát egészen szerelemnek átadó, ezért mindent szenvedni tudó és rossz névtől sem visszaborzadó nő. Apjának is elmondja szerelmét. A királyné egykori társai most messze ágaztak. Az udvari cselek közt balga és borzadó.

Hercegnő. Iszonyú nagyra- és uralkodni vágyó nő, ezért zavart óhajtó, rossz társasága hat a királynéra.

Fia.

Egy pap. Minden élvezetnek irigy ellene, komor, zárt, uralkodni vágyó, kielégítés nélkül, mindent eszköznek néz. Egykedv.

Dajkája a királynénak.

Egy másik pap, kit küld az Endre által megkért római pápa, s beleszeret a királynéba.

Endre jó barátja, ki elveszi a jó lányt. Endre mond, hogy legyenek boldogok, mert becsülik egymást. [MIKL 929.]

Papi, s nem is cselnek Isten sem dacolhat.

Bájjaid szűzei, kedélyed gyermeké. Nem retteg a rossz névtől sem.

Férjének Sámsonné hízelg is. A papok eszköze, kém a családban. Oh jaj, ne hagyjátok beszélni, – még, mikor meg is van kötve, félnek t le. Az els csodálók tetszenek a lánykának.

<A lány únja apjának mogorva gondolatát.>

Mid n a pap Sámsonnét a gyilkosságba viszi, ez fel akarja adni, de a papnak kezében van, mert tudja titkait, s tennie kell.

<Te t szeretni tanítád, bűm ez ím.>

<Ha Endre ölébe ül neje, a világ el tt ri.>

Eddig Endre volt a jogban, neje örül, mid n excedál.

<A lány valami szent, az asszony szentségtelenített.>

<A fiatal herceg anyja: költ íleg nézed a n t, hát csalódot, prózáilag vedd s élvezni fogsz.>

<Nagy nagyszer vétkeitek volnának, azok is szépek, de az aprók utálatosak.>

Egymás titkait tudva, dominálják egymást.

<Ha nem szerethetek semmit, gy löletre keresek tárgyat.>

<Nem ösmered a világot, ne ösmerd, árnyban nyíló virág, napban lefontnyad.>

<A lánynak nincs örök dics sége, híre é. u. t., kedvesében éli mind ezt.>

<Itt vagyok boldog, ha a királyt levetkezem.>

<El, gond, ráncokat növesztasz!>

<A férfi a föld urának hiszi magát, nem úgy van az.>

<A férfi a föld urának hiszi magát – meglássuk>

<A n vágya a férfiúéval nem is versenyezhet, oly lent jár.>

<Férje nagyságától sokszor megrendül, legédesebb, mid n veszét hártá.>

Vívni szép, de csellel, ármánnyal, kín.

Jó keresetük a susogóknál, hol a ház oszol.

Sámsonné szeret je, hogy interesszáljon, hideget játszik.

A selyembogár megcsinálja szép szövetét; hogy használhassuk, meg kell ölni.

Mid n haldokol, megvallja b neit fiának, ez utálja.

A király s királyné kísérete civódnak.

<A pap lelkiismeret? könny? el velek, ki kormányozni akar. ->

Csalatni akar a világ, – csalódjon.

Szeretik egymást, mégis boldogtalanok. [A rektón.]

A trón ragyog kedvesen, de mi ismerjük, rossz faszék. –

A barátságban nem hisznek, s mégis azt mondják a gazok: Oh, hisz mi jó barátok vagyunk. Csalják egymást, alvással, elbújással.

<Egy gazembert sem akasztottak még fel, csak bolondot.>

[A verzón. MIKL 928.]

A kutyának az fogta nyúlból egy csontot dobnak ki, s kizárják.

S a k nek nem dics ség, melyen egy nagy ember lebukik.

Sámson. [A rektón.]

<Sámson és Egy jelenkorí>

[A verzón. MIKL 941.]

A n ügyel, hogy szép állásban legyen, mikor meghal. (Sámson–Nápolyi Johanna.) [MIKL 822.]

A gy lésen kineveti a gondnokokat.

Éva is mosolyogva adta az almát.

Sámson <Mária> [MIKL 824.]

Zsinórfonásnál: Sápadtok férfiak – óh, én szerelmi danával gyilkolok. – Elszéledtek mind és én egyedül állok.

Fogják törni fejtüket, mért lett – – ítélet aláírásnál. [Ezt a részt a feljegyzésb l HG kihagyta és a *Politika* címszavú jegyzetek közé sorolta. Szerintünk az itt következő mondatokkal egy papíron álló feljegyzések összetartoznak.]

“Taranto, tudsz-e szeretni? Nem, te sem tudsz.” <Sámson.>

Taranto szól a végén: Miért sírsz. [MIKL 820.]

Szívén keresztül gondol. (Nápolyi Johanna.) [MIKL 832.]

[HG a *Feljegyzések* kiadásában az ezután következő, a *‘Lelkiismeret’* szóval kezd d 7 mondatot az áth. szövegrészek közül emelte ki, ezek <...>-jel közt megtalálhatóak feljebb. Lásd: MIKL 928.]

Szövegváltozatok

A f szöveg változatai,

a K és az 1942-es els Nápolyi Endre-kiadás alapján

ELS FELVONÁS

AZ UDVARI ÜNNEP

[A K-on a felvonás címe után megjegyzés: *Márja királynéba.*]

K: 1 Jelenet. HG, fsz: ELS JELENET

[A szövegváltozatokban a továbbiakban nem jelezzük az ilyen, csupán helyesírási korszer sítést jelent variációkat, csak azokat, melyeket már HG szövegéhez képest is megváltoztattunk.]

- 1 K: nemzet figyelt! – *mind .... ülés az ott! melly.... fösvény kedve*
HG: nemzet figyelt, *mind .... ülés az ott! mely.... fösvény kedve*
fsz: nemzet figyelt! Mind .... ülés az ott, mely .... fösvénykedve
[A szövegösszefüggés alapján a fenti határozói igenév, nem pedig egy jelz s f név volt a szerz szándéka!]
- 2 K, fsz: miért levél Durazzo
HG: miért levél Durazzo
- 3 K, fsz: nem bírtam. – Istenemre!
HG: nem bírtam, Istenemre! Durazzo
K, HG: Durazzo csak *anyától*
fsz: Durazzo csak anyjától [Nyelvhelyességi korszer sítés.]
- 6 K: míg k a <a téged illet > trónodon <nevetnek> kacagnak.
- 8 K: meg <egy> intéseit l <egy> országok sorsa függ, s te sötét zugoly<od>ból <nem ismerve senkit l> lesed .... házam halott díszé [a két szó betoldás a lapszélen, majd áth.:] <semít[?] kezére>
- 9 K: ragad el, <tudom> anyám!
- 10 után K: [A K-ban három megszólalás kihúzva. Ezekb l HG a rövid középs t vélte csak elhagyandónak, s az els t és harmadikat viszont felvette kiadásába. Mivel mindhárom megszólalást min-

den kétséget kizáróan kihúzta Madách, így ezeket mi csak itt, a szövegváltozatok között szerepeltetjük.]

<RÓBERT Fényes koszorúban gy ltekek össze trónom körül Nápoly legjobbjai, mellyen én az ég kegyéb l negyven éven át küzdöm a vést, s vihart, mely népemet fenyíti. Er t az öntudat, s népem boldogsága adott, fürteimen immár az id moha fehérlík, országgonnok virrasztó súlya alatt elhamvadtak arcaim, s mint vésszűjtött feny , szál termetem meggörbedt. De bátran nézek vissza átélt éveimre, mert bennnek egyéb könnyeket nem találok a hála könnyeinél, nem látok egyéb kiontott vért a csendháborítóénál. Ím, szép apák! Közelít a nap, melyben a királyok királya számadásra hív! Menten minden tehertül akarok megjelenni el tte, boldogan hagyva népemet. És boldoggá teszem, mert trónjára a béke angyalát ültetem olajággal s rül a had istenét állítom oldalához. Hogy míg amaz hon boldogít, ez Nápoly dücs ségét harctéren vívja ki; míg amaz a béke virágít ápolja, ez férfi er vel rizze meg ket a vést l. – Elvégre Johannát, szeretett unokámat, ama harci nép, a dics magyar hon fejedelmi fiával, Endrével jegyzem el, kinek e trón úgyis, mint Martel Károly unokájának, örökül esett. – Legyetek boldogak és boldogítsatok

<<SANCHA Boldogságtok érdemelt<<ekhez>> legyen <<mert>>. Egy anya legszebb áldása ez. (Éljenezés.)>>
ENDRE (megindulva) Atyám! Nápoly! – Idegen hazából jövék közétékbe, egy drága honból, melly annyiszorta kedvesebb el ttem, ment l több gyászos emlék csatol határhoz. <<El>>Jöttem, hogy seimt l reám maradt trónomat foglaljam el, hogy ifjúságom szent álmait, népemet naggyá, boldogá nevelni valósíthassam. – Te legdrágább <<legszebb>> birtozkodat bíztad reám, kedvesebbet a trónnál, s a trón legszebb gyöngyét, Johannát. – Isten! Mi boldog, ki külhonban is rokon keblekre talál! majd nehéz napokban lemosolyja a gondot, a bút homlokokról, szerelme ádjít a harc után, s er s új csatákra. – És én kénytelen vagyok szavakba foglalni mindezt, szavakba, melyek érzeteimnek oly elégtelen tolmácsai. (A magyar

udvarhoz.) Vitézl urak, barátim! (Méltósággal.) Köszönet néktek is, kik elhagyva mindent, készek valátok velem megosztani a sors csapását. Legyetek trónom védői, rjei, mint magyarhoz illő, bizalmam belétek erős, mint Istenben, bizalmát magyar fejedelem nem vonta még meg nemzetétől. (Zúgás az olaszok, éljen a magyarok közt.)>

- 11** K: ... szokatlan öröm. [E mondat után kihúzva egy megszólalás, amelyet HG szintén felvett kiadásába. Mi csak itt, a variánsok között adjuk közre:]
<SANCHA És most templomba siessünk <<az isten házába>>, hálákat adni buzgó imával – mert csak az, mit Istenben kezdünk, végzhetnek tetszen az égnek.>
K [Az áth. mondat után:] Fel hát, urak! – <S már ma> Szívesen
- 14** K: malasztját. – <De irigylend sorsa azon fejedelemnek, ki szinte barátira talált.>
- 16** K, fsz: a reám bízott <trón> hon [A K-on a trónszó hon-ra átírva.]
HG: a reám bízott trón
- 22** K, fsz: közöttök. HG: közöttük.
- 23, 24**
- 25, 27** K: dicség.... dics t.... dicség.... dicség
HG, fsz: dicség.... dics t..... dicség.... dicség
- 27** K, fsz: pazarolt kegyét HG: pazarol kegyét
K: Véded, <magyarok> s hogyan ha ... hatalmad világi <csak>.
- 28** K: a hitet, <mert hiszek az .... olly nyomorult ....>, mint az ember
- 29** K: élet<boldogságát>üdvét?
- 30** K: atyám! <Óh>én mindenkit
- 39** K, HG: A Poklot kell
fsz: A poklot kell [Helyesírási korszerítés.]
- 42** K: ártatlanságnak; <különben> szívesen is ..... s ez össze <foralt?>font érdekekből
K, HG: más viszi – kéjlepek
fsz: más viszi. A kéjlepek [Helyesírási korszerítés.]
K, fsz: dicseked ..... fogok. (EL)

HG: dicsekv .... fogok. [Az EL szerző utasítás a kiadásból hiányzik.]

[A 42. megszólalás után a 4. jelenés elején a szerző Philippa és Johanna párbeszédéből 11 megszólalást kihúzott. Ezeket Halász Gábor felvette kiadásába, de mi kihagytuk a dráma f szövegéből. A kihúzott szövegrész a következő volt:]

<PHILIPPA (beszédét folytatólag) Elrablott kedvesével túlment a havasok eget emel taréján és <<ott>> boldogul éltek, míg átküzdött fáradalmikért dics kárpótlást nyújtja <<boldogs>> szerelmök – No, s hogy tetszett regém?
JOHANNA Szép lehet, Philippa, boldogan, szabadon élni, szabadon, mint a lég, mint a gondolat, nem függni semmitől. Óh, de Philippa, illy boldogok csak angyalok lehetnek az égben.
PHILIPPA Reményem, a menyasszony nem fogja magát boldogtalannak érezni.
JOHANNA Azt nem, Philippa, de oly hosszúk most a napok, én nem tudom mi, egy titkos érzés nem hágy nyugodnom, főlretent álmaimból; ah, Philippa, én beteg vagyok.
PHILIPPA De hogy tetszett hát regém, mellyet imént beszéltem.
JOHANNA Az <<szép>> aranyhajú herceg asszonyról<<:>>? <<mellyet>> kít egy szem férje sárkánnyal riztetett gyémánt üregben? Ah, Philippa! Én irigylem t.
PHILIPPA Hogyan? Oly ifian, <<olly ígész n>> gyémánt üregbe le zárva <<örökre>>? mit értek neki kincsrakások, melyek környezék. Az ifjú kebel másra vágy.
JOHANNA (merengve) Úgy van, Philippa, másra vágy.
PHILIPPA S örökre lemondani e szép világról, <<oh ez szörny szá>> nem lelmi kebel, melly öröminket meg ossza, mellybe bizalmasan hajthatnók gondúlta fejünket.
JOHANNA Igen ám, de a barna fűrt ifjú mindenható szerelme tudott dacolni <<csak>> ezekkel, megmenti a rózsá arcú menyasszonyt és boldogul éltek <<szerelmekben boldogok>>.
PHILIPPA Ez ritka eset, de hány sorvad el feloldhatatlanul köve ily férjhez, <<letépve ker?>> letépve egy becsülni nem

tudónak <<.....>> hervadni keblén; mid n az élet tavaszdad kertében körül repedve fényl pillékt l szabadon s imádvá ragyoghatott volna.>

43 K, fsz: Három napja gyötör
HG: Három napja gyötör

44 K: tartozik ez <a szép királynéhez> regémhez? ..... mint tettett <regém> önnek.

[A 44. megszólalás után a 4. jelenésb l Madách Philippa és Johanna párbeszédéb l ismét húzott, ezúttal 8 megszólalást. Ezeket HG felvette kiadásába, de mi kihagytuk a dráma f szövegéb l. A kihúzott szövegrész a következő volt:]

<JOHANNA S minap, Philippa, mid n a táncnál kezty m elsette, hisz tán emlékezel? - S <<herceg>> Taranto fölemelte azt, és én mosolyva elfogadtam; de hát mondd, nem volt-e kötelesség<<em>> szívesen fogadni szolgálatát?

PHILIPPA Természetesen.

JOHANNA Tehát akkor, mid n át vettem a kezty t, s kezeink természetesen érintkezének, történetesen <<valamivel>> tovább maradv egymásban - ha láttad volna, min pillanatot vetett Endre reám, s mi hosszú oktatást tartott <<nagy anyám>> a királyné, mit mondott, nem tudom, csak azt, hogy sokat ásíthatám.

PHILIPPA Jól van, de reménylem Endrét csak nem hasonlítja az egy szem v legényhez.

JOHANNA Azt nem Philippa, férjem, de azon rideg büszke magyarok, kik minden mozdulatomat bírói szigorral lesik.

PHILIPPPA Azok a sárkányok.

JOHANNA Mindég félre értesz.

PHILIPPA S hát ha a barna ifjú nem bírt volna b v szerével, ha áldozatául esett volna a kegyetlennek. Óh, oly férfi rabszolgájául szörny t rni egy hosszú s tán egyetlen életen keresztül.>

K, fsz: **46** tömlöccé, s HG 46: tömlöcévé, s

47 K, fsz: tartatná meg HG: tar *taná* meg

48 K, HG: Hisz éppen ezek fsz: Hisz éppen ezek

49 K: negéd volt, <add vissza szívem nyugalmát.>

50 K: csillagok, <s ott lent a tóba tükrözik vissza kedves arca ..., valóban két ég közé varázsolnak át.>

51 K: mint <a szeszélyes vágy> a csillagok

52 K: a <mi> becsületünkre <biztak> bizottat [A *biztak* szót átírta M.]

53 K, fsz: volt-e? HG: vol *na?*

55 K, fsz: ki sírni akarna HG: ki *hinni* akarna

58 K, fsz: ez édes HG: *azédes*

59 K 2. mondata után: <TARANTO Mi nékem a veszély, mindent[?] ..... életnél, mellnél bizonyosabb az öntudatlan enyészet. Mit veszíthetnék illy üdvperc során, mely ..... gyönyört adni nem tud.> [Taranto mondatai a K-ban vízszintesen áthúzva, némely szó nehezen olvasható. Az ezt követ 10 megszólalás függ leges, ferde vonalakkal áth., ezeket HG felvette kiadásába, de mi a szerzőhöz hasonlóan, kihagytuk. A kihúzott szövegrész a következő volt:]

[JOHANNA] <Ha férjem jönne, s ön itt! - Ah, férjem, Taranto.

TARANTO Úgy, úgy, tehát ismét egy szép csalódásból ébredek - Johanna önkénytelenül ejti el a kend t, s t haragszik, hogy éppen én voltam szerencsés felemelni azt.

JOHANNA Azt nem mondám Taranto.

TARANTO Vagy tudna-e a boldog s tán örökre elveszett korányból még <<visszaparancsolni>> idézni egy pillanatot, csak egyet egész üdvében, tudná-e egy percre felejtetni a mélységet, mely közöttünk tátong. Ah Johanna, mid n így mint most a csendes, a tiszta csillagos égbe tekinték, s szerelmünk csillaga olly szépen ége, mint ma, még mi csak egymásban élve, nem vágytunk, nem tudtunk semmir l <<mást>>, mert véghetetlen szerelmünk tölte el mindent. Óh, Johanna! Emlékszik-e erre?

JOHANNA Az istenért, herceg - ne szóljon err l, távozzon kérem.

TARANTO Igen, Johanna, ön akarja, ön mindent elfelejtett, ah istenem, mindent. De nem csoda, önre az udvar mosolyg, önt

egy szeret férj, egy dücs trón várja, én Johannámmal mindent elveszték. A <<....>> vak éjen kereszt l képe kísért, a déli nap sugarában képe mosolg felém, a hajnal bíborán els csókjainak emléke él. Johannám örökre Isten önnel.

JOHANNA Taranto könyörüljön.

TARANTO Mi édes visszhang <<volt>> ez a multból. Igen Johanna, ön nem felejtí el egészen azon üdvös <<órákat>> percekét, mondja legalább, hogy emléküik szent el tte, csak ez egy szót s én élek, én reménylek.

JOHANNA Szentek el ttem Lajos, szentek a sírig.

TARANTO (átölelve) Úgy enyim vagy, egy világ szük sorompói dacára enyém, óh! Hisz a szerelem megveti a porbilincseket, s ha egy világ lép ellene csatára, felkarolja annál kedvesebbjét, s egekbe tör.>

65 K: viseleteden zúg. <Óh leányom az ártatlanság gyöngye virág, mellynek csak egyszer van tavassza. Az ifjúság csábjai könnyen elvonnak az erény utától, halgas leányom anyádra s írd szivedbe kívánatait.>

70 K: el mozdítan<unk>i, – s az imádságot megosztani oly édes <meg osztani> mondá

81, 82 K mellett a K-on két verssor:

agyam ég de eszmél / mert szenved lát él

[A 82. megszólalás után Taranto és Johanna párbeszédéb l 8 megszólalás áth. Ezeket HG felvette kiadásába, de mi kihagytuk a dráma f szövegéb l. A kihúzott szövegrész a következ volt:]

<TARANTO Ismét néhány édes perc, mellyet elraboltak t lünk. Óh pedig bár lenne ez est hosszú, mint az örökkévalóság, s benne semmi, mint mi és szerelmünk

JOHANNA Mennyit szenvedtem érted, mennyit töprenkedék és most mindennek vége, mindent elfelejték, mint vándor, kí fáradalmas útról drága honába tér. De j j ide hozzám, keblemhez, hol össze ver a két rokon szív, mondjuk el bánatunkat, könnyekben viseljük azt meg osztva. (Pamlagra ülnek, a barát j a kert fel l, s figyelmesen meg áll.)

TARANTO Nem, nem ne bánatról ez üdv pillanatban, mely annyiszor édesebb, hogy oly irigyen kell rzenünk az irigy világtól.

JOHANNA Mit ér az, annál keser bb lesz a vesztes, óh, Taranto! Érted e szó egész poklát örökre lemondani.

TARANTO De kell-e hát nekünk egymást örökre elveszteniük, kik egymásért levénk teremtve? Nem Johanna, mutass a szerelemnek lehetetlent.>

83 K: minden el <van> vesz <ve>ett!

84 K: Semmi <sincs>sem <el>vesz<ve>ett el! [M átírással javított.]

86 K: hogy semmi <sincs>sem <el>vesz<ve>ett el! [M átírással javított.]

[A 87. megszólalás után a jelenet utolsó megszólalását Madách áth. Ezt HG felvette kiadásába, de mi kihagytuk a dráma f szövegéb l. A kihúzott szövegrész a következ volt:]

<BARÁT De mint látom, az rség nem legjobb lábön áll, tanácsosabb lesz bemenni. Illy<<en>> ügyeket közbenjáró nélkül végzeni legjobb. – Ha tetszik! (Taranto Johannát bevezeti.) Philippa, te rködsz, a herceg gazdag. (Magában.) Kéz kezet mos, innen pártolást remélhetünk. (Jobbra el.)>

88 K: Johannához! <Oh Istenem! Mi soká késtem, de komolyabb foglalatosságok tartóztatának, mellyek tán a halahatatlanság koszorúját füzendik homlokomra. Halhatatlanság kedves arcú nemt , ki a trón [?] határiról forradalmainkra er t mosolgsz.>

[A 88. megszólalás után a 6. jelenet utolsó 2.-11. megszólalását, Arszlán és Endre párbeszédének elejét Madách áth. Majd a 12. megszólalást, Arszlán mondatát valószínű leg véletlenül áthúzatlanul hagyta, majd a 13.-19. megszólalást ismét kihúzta. Véleményünk szerint az egész Endre-Arszlán dialógust el akarta hagyni, így fsz-ünk l, HG-ral ellentétben e 18 megszólalást kihagytuk, s ezért a 88. megszólalást záró szer i utasítás is okafogyottá vált. A kihúzott szövegrész a következ volt:]

<(A jobboldali ajtón Arszlán lép elébe.)

ARSZLÁN Nagyságos Úr!

ENDRE Mít kívánsz Levente

ARSZLÁN Az árulkodás, <<sugdósás>> Nagyságos Uram, nem <<az én>> mesterségem, mit igaz harcban is kész vagyok meg mutatni bár kinek, s torkába verni árulását.

ENDRE A dologra, vitézl úr! Ha tetszik

ARSZLÁN Nem is lennék tehát a magyarok Istenének idejében soha árulóvá, ha nemzetem becsülete nem kívánná azt. De már így félre komaság, barátság; ki kell indulnom az igazi színnel.

ENDRE Mi tehát panaszkod, <<csak rajta>>

ARSZLÁN Hogy ott hagyók hazánkat, szeretett királyunk fiát ez új honba kísérend k, a királyi ház iránti h ségb l, magyar becsülésb l tevének.

ENDRE Miért örökké háládatos leszek.

ARSZLÁN De becsület szép szó, <<s>> ma is az ünnepélyen hátra magyar ebek üdvözléssel utasítanak el, mindenütt, hol csak szerét tehetik, nemzetünket, hazánkat gyalázzák; ha minket illetve a dolog, hisz majd végeznénk mi az olasz cinégékkal amúgy magyarosan. De itt hazánk becsülete forog fen, ez gondolánk, már csak Nagyságos Urunkat illeti.

ENDRE (félre) Óh, fájdalom, hogy igaz. (fen) Légy nyugott, levente, b nh dni fognak a b nők, szigorú ítéletet tartandok felettük. De nem nevezhetnél-e egyet is közülök.

ARSZLÁN Talán nem is kellene neveznem, mert hisz nápoly leg gazdagabb embere.

ENDRE Nem, nem, levente, – téged, tudom, ily alacsony érdekek visszatartani nem fog.

ARSZLÁN Köszönöm, Nagyságos Uram! De hát ha mégis volna kincse, mely azt tehetné, egy deli leányka, szép, mint a világ teremtése után az els nap, s ez leg kisebb érdeme, a nápolyi udvarban él és szendébb hazánk legdicsebb leányinál, ártatlanabb a magas fény csillagoknál.

ENDRE Óh, levente, ha illy leányt találtál, úgy gazdagabb vagy soknál, kit irigyel a kába tömeg boldogítani nem tudó csillogásáért. De vigyázz, a nápolyi udvar légköre mérges, gyöngé virágnak árt a királyi nap fény.

ARSZLÁN S e leány atya a gonoszok egyike, Cabanis.

ENDRE Cabanis, emlékszem e névre, beszélni akarok vele.

ARSZLÁN Most itt ólalkodik az udvaron, mint martalékra a farkas, nem tudom, mi keresetben van.

ENDRE Távozz, vitézl levente, légy türelemmel, jó éjszakát. (Arszlán el, Endre az ablakon kikiált.) Cabanis!>

92 K: Alkalmasint <valami> egy fényes

98 K: Mondtam, hogy az alkalmasint <egy> hatalmas úr volt,

100 K: kés nemzedékek

K, fsz: kés nemzedékek e kéjperceket.

HG: kés nemzedékek kéjperceket.

107,

108,

110,

112 K: űl

HG, fsz: id

112 K: Egy negyed, m<elly>ily [A szó átírva. M jav.] ... szeráf óv. <(Taranto kij s a kert felé elmegy.) Mi ez hah jól látok! Vagy a pokoly űzi játékát velem? (Szemét dörgöli, s kezét lankadtan lebecsájtja.)

CABANIS Az ebet ki rúgtad herceg úgy-e ha ha!

ENDRE A pokol kacag és fél.>

MÁSODIK FELVONÁS

A VÉGRENDELET

[A helyszínmegjelölés és az *Els jelenés* felirat között a lapszelen: *Lucifer*. A bejegyzés arra utal, hogy Madách az itt következő megszólalást, Endre szövegét Az ember tragédiája korai változatában szándékozott felhasználni.]

113 K: megbukik <az élet pályáján>, csillagaid ..... Míg <hirtelen foglalják> a kid lt ..... (Sancha j jobbfél l) <Anyám! közös bánat ért, ah istenem! hogy vigasztalni nem tudlakvesztédért.>

Ah Anyám! [A K-ban Madách egy féloldalt kihúzott, s az *Ah, anyám!* mondat után az *Óh, anyám!* mondat került. Az ismétlést megszüntettük. A 113. megszólalás után a felvonás 1. jele-

netének 7 megszólalását, Endre és Sancha párbeszédének elejét Madách áth. A kihúzott szövegrész a következő volt:]

<SANCHA Én örök búcsút jövék venni e teremt l.

ENDRE Búcsút Anyám? S itt hagynál-e minket, mid n olly szükségünk van <<kebel>> szivre, mely érti bánatunkat, vond vissza e szót, mond, hogy nem távozol.

SANCHA Hogy lakhatnám-e én e termeket, mellyek mindenikével egy édes emlék van összekötve; hogyan t rhetném pusztaságukat, mellyekben egykor boldog valék.

ENDRE S nincsenek-e itt gyermekid? Nem szeretnének-e k mindazon szeretettel, melly a veszéjtettekért némi kárpótlásul lehet.

SANCHA Nem Endre, jól látom én, hogy az agg Sancha feleslegessé l n e vigalom lakában. Te jó vagy, te gyermekül <<szeregettel aggott anyádat>> t rted az agg szeszélyeit, s áldásom érte reád.

ENDRE Kedves anyám!

SANCHA Óh! De vannak, s ép azok, kikt l leginkáb fáj, kik nem szívelhetik <<az aggnak>> oktatási<<t>>mat, kiknek vigalmaikban <<itt>> csak gátul vagyok, eltérek tehát <<utokból>> el lük, s nem zúgolódom, felettek <<éljen>> az ég fog ítélni.>

[Az áthúzott szövegrész után a lapszélén: *Álszégyn.* A bejegyzés arra utal, hogy Madách az itt következő megszólalásokat az ilyen címmel tervezett drámájában is tervezett felhasználni.]

115 K: <nem>rossz <anyám>nem lehet. .... martalékira ragadnak, <ezen orvoslunk, óh ne hagyj el királyné>Megsózzuk [A 115. megszólalás után a felvonás 1. jelenetének végét, 3 megszólalást Endre és Sancha párbeszédéb l Madách áth. A kihúzott szövegrész a következő volt:]

<SANCHA Tökéletesen rendületlen, téged jövélek még megáldani, <<te olly göngéden t rted el az agg szeszélyét.>>

ENDRE Köszönöm anyám, de engedj, hogy áldásomat Johannámmal megoszsam.

SANCHA Néki nincs szüksége anyja áldására fiam, megvetné azt. (Mindketten eltávoznak.)>

[A második jelenés els 9 megszólalását, Taranto, Artúr és Durazzo párbeszédét kihúzta Madách, így mi is csak a szövegváltozatok között közöljük. Íme:]

<TARANTO Ha, ha, ha, hisz én mindég mondtam, hogy Artúrnak több a szerencséje eszénél.

DURAZZO Nem is olly könnyen jönne zöldágra, ha <<több nem lenne>> nem volna több?

ARTÚR Badar beszéd barátim, használni kell tudni csak az alkalmat, melyet mindenkinek ad a kalandorok Istene. De hát lássuk az okos Tarantót, mit tennél, herceg, ha házad el tt elvágatna a Szerencse.

TARANTO Esdeném, hogy <<térne>> be<<hozzám>>térjen.

ARTÚR Ím itt van a magasztalt elme, melly els alkalommal olly balgatagul viseli magát.

TARANTO Mit tennél tehát te?

ARTÚR Én megragadnám üstökét, s <<ugy>> be <<hoznám t be> vinném. (Nevetés.) Lám, ebben áll a boszorkaság.

(Agnes, Philippa s Róbert barát beszélgetésbe mélyedve jönnek, külön csoportozatot képezve. Ezen egész jelenet alatt élénk társalgás folyik, melynek csak egyes helyei lesznek érthet kk.)

DURAZZO A szerencse asszony, azért választá kegyencéül Arturt.

ARTÚR Asszony, barátim, pedig kacér; szeszélyeivel kell t tudni bilincselni.>

118 K: rendelt <volna>

121 K, fsz: még kevesebbé HG: még keves**bbé**

131 K: (Hátra<ább> vonulnak.)

HG: (Hátrá**bb** vonulnak.)

fsz: (Hátra vonulnak.)

136 K, fsz: házi üdvért, HG: *harc*üdvért

138 K, fsz: hágtam volna HG: *hajtam* volna

K: üdv, de <az>nem az.

143 K: áll az alku <áll>

144 K: Becsülem <reá.>re.

145 K: el <mozdíthatja>segítheti.

- 155** fölött bejegyzés a K-on: *Sámson*. [Ezt követ en Artúr és Cabanis 10 megszólalása mellett függ leges vonal jelzi, hogy Madách e párbeszédet Sámson c. darabjában is tervezte felhasználni.]
- 160** K, HG: *üdv perceit* fsz: üdvperceit.
[Helyesírási korszer sítés.]
K: Óh *Gróf <úr>*! Cabanisból nem hal ki még *<minden>* az
[K 160 után 4 megszólalást, Artúr és Cabanis párbeszédének végét kihúzta Madách, így mi is csak a szövegváltozatok között közöljük. Íme:]
<ARTÚR Kedves Cabanis, 11 óraker tehát, óh, hogy felejténém ezt el, 11-kor az este.
CABANIS Természetesen estve, hogy a korán beköszönt ráncok ne roncsák el a hatást.
ARTÚR Ah, Cabanis! De férje hatalmas ember, bosszúja szörnyű lesz
CABANIS Gondolja; nem, gróf, illy kontárral nem akarok többé semmit. Férje legjobb barátja lesz, vagy nem egy test-e a n és a férj, mi kegyetlen férj lenne tehát, ki n je kedvesének nem lenne legjobb barátja. Különben is örülhet, ha újra sült családját olly régi család vére megnemesíti, mint öné.>
- 164** K: a zavarokban halász*<ni kedvel >*ó Philippa ..... Johanna magtalan*<ül meghal>* marad, *<mert>* Mária
- 166** K: A dolognál gróf *<úr>*.
- 168** K: azon, ha *<valakinek meg>*tetszik?
- 178** után K: több *hang a 'királyné a 'királyné*
HG, fsz: : több hang, a királyné
- 193** K, fsz: Cabassole Fülöp, HG: Cabassoze Fülöp,
- 195** K: j egy *<kegyes>* mosolyomért
- 197** K: Sanguineto? *<Az>* Ez egy
- 198** K, fsz: Marszán, Squillace-i gróf!
HG: Marszán *Squillace* gróf!
- 201** K: Jöhetnek. *<Artúr ki megy rá> a gondnokok belépnek)*
- 218** K: királyné?
<3^{ik} Jelenés> (Endre komolyan belép,

- 219** K, HG: zsebé*be* van? fsz: zsebében van?
[Nyelvhelyességi korszer sítés.]
K: kebel kebelhez, és *<minden jó lesz>* minden kiviláglik.
- 225** K: a jó Sanchát is e*<gy>* gyalázatos had
- 229** K: mindazt tevé. *<JOHANNA tán még nem távozott el? ENDRE Ládd,> most elj anyám,*
- 235** K: Sietnem kell. *<Isten veled. (el)>* Öltözködési
- 236** K: *<Johanna!>* Öltözködési órád ..... Anyám j *<el>* Óh, bosszú,
- [**237** után a K 2 megszólalását, Endre és Erzsébet párbeszédének kezdetét kihúzta Madách, így azt mi is csak a szövegváltozatok között közöljük. Íme:]
<ERZSÉBET Gyermekem!
ENDRE Mi édes hang! Mi szent emlékek kapcsolvák e drága szóhoz, az örökre elveszett, de kedves emlék múltból. Isten hozott, urak! Óh! Szóljatok, virulnak-e még hazám drága vidéki, ragyog-e fölöttök oly édesen a csillagos ég.>
- [**238** után a K-ből 2 megszólalást, Endre és Erzsébet párbeszédéb 1, kihúzott Madách, így azt mi is csak a szövegváltozatok között közöljük. Íme:]
<ERZSÉBET Mi ez? Magyarország királynéját nem méltatja-e Nápoly ill bb fogadásra; itten király-e gyermekem? Hol t lem az idegent I is kívánható tisztelet megtagadtatik.
ENDRE Ne ítélj oly szigorúan, anyám, (Habozva,) váratlan el-érkezésed a megbízottak hanyagsága és más körülményeknek tulajdonítsd. S nem legszebb fogadásod-e gyermekid szeretete?>
- [**242** után a K-ből 3 megszólalást, Endre és Erzsébet párbeszédéb 1 kihúzott Madách, így azt mi is csak a szövegváltozatok között közöljük. Íme:]
<ERZSÉBET S Johanna nem tartá-e méltónak férjének annyát a fogadásra?
ENDRE öltözni ment
ERZSÉBET Nem, Endre! Te habzol, te állásodat takarni ügyes-szesz, óh, de azon a szeret anyai szem keresztül hatott. Ugye,

*Endre! Te boldogtalan vagy. (Endre hallgatva fejét lebocsátja.)
Keblemhez, gyermekem, itt helyed, öntsd ki ide, mi kebledet
nyomja. Óh! Kinek lenne joga bizalmadra, ha nem nekem,
anyádnak.>*

[243 el tt, a K-ból GILLET megszólalása el tt két oldal hiányzik. A K 30. lapján, alól rszóként még az ENDRE név áll, jelezve, hogy a hiányzó 31. K-lapon az szövegével folytatódott a dialógus.]

HARMADIK FELVONÁS CABANIS

[A felvonás ELS JELENÉS-ének szerz i utasítása mellett a lapszálon Madách megjegyzése: *Comodus*.]

244 K: fogansznak. (*Sanchia j .*) [A szerz i utasítást követ en a 244. megszólalás további része, valamint a király és Sanchia dialógusának els fele, még 24 megszólalás a K-ban áth., ezért fsz-ünk b l, HG kiadásával ellentétben, mi is kihagytuk, s csak itt, a szövegváltozatokban közöljük ezt a részt. A két ékzárójelbe tett részt, mely a függ leges áthúzáson belül vízszintesen volt áthúzva, HG kiadása sem közölte.]

<De kí j , mi szép, mi bájoló teremtés és mégis tán mosolygó szemében kígyó, keblében pokol ül. Tán míg szerelemszínű kebléhez szorít, els csókja mérget oszt. Megszólítom. Drága szép?

SANCHIA Királyom!

ENDRE Áldást kívánnék reád a kegy istenét l, de néked arra szükséged nincs.

SANCHIA Igen kegyes, királyom!

ENDRE Óh, szólj, hogy hívják a földi szépek legszebbikét, nevedet mondd, lányka.

SANCHIA Sanchiának hív az udvar.

ENDRE Sanchia! Mi kedves név ily szép alaknak – te elpirulsz, te szemed csillagít földre szegzed, jól teszed leányka, oly veszedlyes örvényei azok a lelki nyugalomnak. (Kezét fogva.) Mi szép

vagy így, óh, a lány csak addig bájoló, míg bájait nem ismeri, míg a természet szent Istene mosolgja azokat reá, a festett rózsának illatja nincs.

SANCHIA Ön húzelg, királyom, ki venné észre az alatt viruló ibolát, hol rózsák díszelnek.

ENDRE Óh, e szép templomot szép lélek is uralja-e? <<mi üdv lehet szeretni ily tiszta kebelt l, ismérni egy szív minden dobogását, tudni, hogy .....ból, mely vélünk sír; és vélünk örül, könnyü dacolnunk akkor, ha ..... sírnak, ha ily szemek bánatos[?] könyvében ..... szentelt emlék oh .... túlél ... föl .....>> De szólj, Sanchiám! Tudnál-e egy boldogabbat határtalanul, h n s örökké szeretni.

SANCHIA Mi volna a n , királyom! Ha nem boldogítna szerelmével, nem ezért l n-e teremtve, nem ez-e legszentebb hivatása, rózsákat kötni a h sök homlokára. Szerelem a n világa, melyben egyedül honos, vedd t le ezt el és nyomorúbb lesz a naptól megfosztott világnál. Óh, királyom! Önök nem ismerik a szerelmet, a férfiú életében az bolygó tünde fény, mely ösmerné-e szíved minden dobanássát. – Örvendeztet s nyom nélkül leszáll, a n nek egy világ üdvével és fájdalommal, melynek véget csak a halál szakít.

ENDRE Úgy tehát te már szeretsz, (Csend.) értelek, egy boldogabb bírja kebledet, melynek üdvét nékem élvezni nem szabad. Óh, átkos bibor, váltságod minden, mi édes életünkben, rólad lepattan a földi gyönyör s az ég legszebb leánya, a szerelem.

SANCHIA Istenem, mi sötét kép.

ENDRE Úgy van, drága leányka, a királyi nap, mely messzir l életet lehel, tavaszt virágoztat, nem oly irigyrend ragyogásáért, örök tüzeben ön magát emészti és fájdalmas foltjait csak a távol föld embere nem látja.

<<SANCHIA Vajh ha szenvedéseit hordani tudnám, mindig szeretném önt király!

ENDRE Te szánsz, szemed könye ragyog ..... felejt .....mat, ily könny fájdalomért szép elégtét Mi .... habár szívem, mely el..... jogot hozd vissza e földre óh köny! üdv könyezni[?] még nem láttam>>

SANCHIA Vajh, ha egy világnak szenvedéseit hordani bírnám, hogy lenne minden ki boldog s mindenkéért csak én keserűnek. *ENDRE* Mi szép, mi szokatlan hang ez e b nők csarnokában, mi kedves nemt a vétkek súlya alatt lankadó léleknek kibékítésére az emberiséggel, mint a puszták vándorának egy tiszta ezüst zománcú csergeteg, melyb l az ég fellegtelen képe mosolyg feléje, melybe minden oly szépen tükrözi magát. Óh, de leányka, oly álnokok az emberek, rizd szerelmed szép tavaszát el ttük, nehogy a való rideg keze sorvassza le virágít. Csak egyszer repül fel az érzet, egyszer egész fényével s többé hamaiból felköltetni az ég minden hatalma képtelen. te jó vagy embernek, rossz közikbe, <<.....>>

SANCHIA Ne vegye el szent hitemet, király, az emberekbe. Ne fossza meg világomat legszebb ékét l.

ENDRE Bár szép álmaid holtig kíséjjenek, bár szentségtelen kezekkel ki se törjön kebled templomába, de Sanchiám! A hölgy nem holnap rózsá, mely ha lefomnyad, újra felvirul. Vonulj vissza az udvar állény köréb l, vonulj a zárda szent falai közé, hol kívéssz az élet és remény, de nincsen csalódás is, hol nyerni semmit s mit is lehet nyerni e világon, de veszteni, mint itt, semmit nem lehet.

SANCHIA Ah, ön igen-igen boldogtalan lehet, királyom és szánom önt, ön nem ismeri az élet bájait, bonckése alatt ön azoknak csak vázát találja. Pedig oly szép az élet, oly színesek virági, de csak akkor, ha úgy élvezzük ket, mint Isten teremté, a szétboncolt rózsá többé nem kecsgett.

ENDRE Mi édes ily kebelben az ifjú kor minden fellengz álmaim újra megtalálni.

SANCHIA De királyom! Nekem lenne még egy kérésem is.

ENDRE (megváltozva) Úgy, ha, ha, ismét egy csalódás, mond Sanchia, úgy-e küldtek, ne titkold el ttem, hisz te nem vagy, nem lehetsz rossz s én mindezekre már eltompulék.

SANCHIA (neheztelve) Királyom! Nem tudom, mit hisz fel lem, de meg kell bocsájtanom szenvedéséért.

ENDRE Köszönöm, Sanchiám, óh, én igen szenvedheték, hogy

szemedbe nézve b nösnek tarthatalak.>

254 K, HG: [Endre monológját egy, a küls történéseket, olaszok és magyarok összet zését elmesél szerz i utasítás szakítja meg, s ez után mind a K, mind HG kiadása kétszer írja egymásután az Endre szerepl nevet. A második szerepl megnevezést elhagytuk, hiszen csak Endre beszél szinte a jelenet végéig.]

303 K: a lélek össze *för*; me *lly*

HG: a lélek össze *fon*, mely

fsz: a lélek összeforr, mely

311 K: atyád kér! <*halgass reá, nyisd meg szemed egét, te hallgatsz, mid n minden él, minden virágzik körülted, te oly ifú, oly szép, s nappal alszsz mint a sz fenék[?]>*

314 K, fsz: boldogítani embertársait. HG: boldogítani embertársai *d*

316 K, HG: Egy *holt tetem*. fsz: Egy holttetem. [Helyesírási korszer sítés.]

319 K, fsz: Én dacolni HG: *És* dacolni

NEGYEDIK FELVONÁS FÖLDRENGÉS

[A felvonás els öt megszólalása, Philippa és Durazzo párbeszéde a K-ban kihúzza, ezért mi is itt, csak a szövegváltozatokban közöljük. A dialógus a Tragédia londoni színe cigány-asszony-jelenetében kerül újból felhasználásra, valószínűleg ezért húzta ki a szövegbe l itt Madách.]

<*PHILIPPA* (Durazzo-hoz.) Tenyerét ide, drága ismeretlen, boldog jöv t, szép jöv t jósolok önnek.

DURAZZO Ha aranyat nyújtok vele, ugye, de lássuk mit tudsz csunya rémkép, kinézésed szerint a sírontúli dolgok avatottja is lehetsz.

PHILIPPA Ezer szerencse, herceg, önt kedves karok ölelése várja.

DURAZZO Philippa! Félre badarsággal, komolyan beszélj.

PHILIPPA Ismétlem jóslatomat, mindent elkészíték már.>

[326 után a K-ból Endre megszólalását és Petrarcha válaszána elejét – valószínű leg stiláris okból – kihúzta Madách. Ezt a szöveget, HG kiadásával szemben mi csak itt, a szövegváltozatok közt adjuk közre.]

<ENDRE Érzeni szép; mi az élet költészet nélkül, csontváz, melynek bíbor ajkai, ígéz keble lerohadtak, melynek csontüregében a kajánság kígyója lappang.

PETRARCHA Úgy van királyom! az ember csalódva >

[333 után a K-ból Petrarcha és Endre egy-egy megszólalását kihúzta Madách. Ezt a szöveget, HG kiadásával szemben mi csak itt, a szövegváltozatok közt adjuk közre.]

<PETRARCHA S éppen ezekkel oly édes társalogni.

ENDRE S azt hiszi ön, hogy társalogni velük, kiknek csak vázát ismeri, melyre I az élet dús tetter levált, azt hiszi, hogy érti ket, ha mint k egykor, ön papíroson dönt le zsarnokokat? Óh, én utálok azokat, kik egy tollvonással országokat szabadítanak meg, s rab lelkek e munkát hazájok zsarnokának ajánlja. (Elvonulnak, Philippa Johannával el re j .)>

339 után K: <GILLET Hol a legmerészebb hasonlatosság is valóságá lesz, ott elnémul a hízélgés.

JOHANNA Mindég jobban.>

[Ezt a kihúzott párbeszédet HG kiadása sem közölte.]

364 K, fsz: kormányozhatá?

HG: kormányozhatná?

[368 után a K-ból PETRARCHA mondatát Madách áthúzta, így mi is csak itt közöljük, s a fsz-b I, HG kiadásával ellentétben, elhagytuk.]

<PETRARCHA Igen, királyné, lantom földi volt, mert földi szépség élteté azt; most repté égi lesz, merész, magas, mint sasé, szelíd, mint angyal éneke, mert angyalt zeng, önt, királyné.>

[369 után a K-ból GILLET mondatait Madách áthúzta, így mi is csak itt közöljük, s a fsz-b I, HG kiadásával ellentétben, elhagytuk.]

<GILLET Boldogok, kik lapokra önthetik az érzést, k boldogok, mert tudathatják az utóvilággal szerelmöket. De nekünk, ki

a véghetetlen érzést nem tudjuk a rím sz k sorompóiba önteni, sorsunk t rni és szeretni.>

374–

376 K: [A 3 megszólalás, Endre és Petrarcha szövege mellett a K-ban függ legesen vonalat húzott Madách s a Jolán szót írta, utalva ezzel arra, hogy e “példázatot” Jolán c. tervezett munkájába szánja. A 374-375. megszólalást áthúzta, de kihagyásukkal ezúttal nemcsak HG, hanem a fsz szerkeszt je sem értett egyet, mert a további párbeszéd éthetlenné válna a kihúzottak elhagyásával.]

376 K: <Igy jár mindenik, ki javítani akar a minden napi világon.> (Taranto el re j .)Több más mesét is

378 K, HG: van valami, mi emlékezetem foglalkoztatja [Értelemzavaró másolási hiba. Az eredeti szó valószínű leg az elmémeflehetett.] fsz: van valami, mi elmémet foglalkoztatja

385 K, fsz: titkaikat. HG: titkai dt.

387 K, HG: Ide velek, hagyj írjam alá.

fsz: Ide velek, hadd írjam alá. [Helyesírási korszer sítés.]

422 K: <JOHANNA> TARAN: [A szerepl nevet átírta Madách, a K-ban a teljes név helyén csak e rövidítés szerepel.]

433 K: csalni ügyezsik. HG, fsz: csalni igyekszik.

443 K: a pokoly fenekéig, HG, fsz: : a pokol fenekéig,

449 K: óh pokoly, HG, fsz: óh, pokol,

455 K, fsz: könyörgtem, – végezz ki.

HG: könyörögttem – végezz ki.

456 K: Endre<nek>hez adig komoly rízetet rendelek, ne hogy meg el zön a pokoly csá <k?>bjaival. [Mindkét áthúzott résznél az eredeti szót átírta Madách.]

HG, fsz: Endréhez addig komoly rízetet rendelek, nehogy megel zön a pokol csábjaival.

456 után K, fsz szerz i utasításban: Tarantó, és úgy tovább, a HG szerz i utasításban: Tarantó, és így tovább az

459 K: s álurul, igyekez t meg el zni. [Madách másolási hibája lehet: álurul– elárul!]

HG, fsz K: s elárul, igyekezz t megel zni.

462 K: *Ügyekez* mondom, HG, fsz: Igyekez, mondom,

ÖTÖDIK FELVONÁS
VISZONYOK HATALMA

471 K: égt l remé*nyfj*: HG, fsz: égt l remélj.

479 K: lenne *üđ* HG, fsz: lenne id

481 K: oroszlá*ny...oroszlány*

HG, fsz: oroszlán ....oroszlán

488 K: sü*fedtem-e* HG, fsz: süllyedtem-e

K, HG: fogadni. fsz: fogadni?

[Helyesírási korszer sítés.]

489 K: *üđ* vel HG, fsz: id vel

496 K 496: ré*z* kígyó!

HG, fsz: rést, kígyó!

497 K, fsz: Még Gillet innen,

HG: *Nem*, Gillet, innen, [HG téves olvasata.]

509 K: *lapda ként* hányatom

HG, fsz: labdaként hányatom

515 K, fsz: tódul a vár HG: *tolu* a vár [HG téves olvasata.]

520 K: remé*lyve* ... *üđ* kben

HG, fsz: remélve .... id kben

K, fsz: nyugodt s tiszta

HG: nyugodt *és* tiszta

522 K, fsz: fejdemed HG: fej*et*med

530 K, fsz: e tátongó sebek .... pillantatig!

HG: *a* tátongó sebek .... pill*ana*tig!

532 K: *üđ* HG, fsz: id

K, HG: *páros* bíró

fsz: pártos bíró [A szövegösszefüggés alapján javítottuk Madách valószínű elírását, tollhibáját.]

543 K: sátá*ny* HG, fsz: sátán

545 után utasítás HG: *selyemzsinórral*.)

K, fsz utasítás: *selyemzsinórral j .)*

549 K, fsz: fejdelem, HG: fej*et*delem,

555 K, szerz i utasítás: (*Johannát át akarja ölelni <s Endre szelleme tűnik fel közöttük.>*)

560 után áth. szerz i utasítás K: *<A szellem el t nik>*

565 K, fsz: bizgatál fel, HG: bizga*tál* fel,

Szómagyarázatok

[szám: a megszólalás sorszáma, melyben a magyarázott szöveg, illetve szó el fordult.]

bízgat[539, 555]: biztat, felbújt.

fogansznak[244, 274]: fogannak, megfogannak.

geréb[11, 113]: erdélyi szász eredetű szó /gref, többes szám: greb'n/, jelentése: gróf. A történeti-etimológiai szótár szerint csak Erdélyben ismert szó – ám úgy tünik, a Felvidéken is ismert.

gyovonni[247, 286]: gyónni.

korány[55]: korai hajnali időpont, hajnal. A nyelvújítás kedvelt költői szóalkotása.

üldözi[240, 505]: üldözi.

A dráma történelmi háttere

A Nyugat-Római Birodalom bukása után a langobárdok szállták meg Észak-Itáliát (Lombardia mind a mai napig az nevüket viseli). A létrejövő Langobárd Királyság ezután elfoglalta Közép-, majd Dél-Itáliát is, ahol legjelentősebb hatalmi központjuk a Beneventumi Hercegség lett. A Langobárd Királyság a VIII. század végén hatalma lett, ám a frankoknak sem állhattak ellen: 774-ben Nagy Károlyt, miután ostrommal bevette Paviát, a langobárdok királyává koronázták a nevezetes vaskoronával. Nagy Károly halála (814) után birodalmát egyetlen életben lévő fia, I., azaz Jámbor Lajos örökölte. Viszont már 817-ben – felelevenítve az ősi germán-frank szokást – felosztotta birodalmát három fia között: Lothart társascsászárrá koronázta, Pippin Aquitániát, (Német) Lajos Bajorországot kapta. Itália ura Lothar lett, majd halála után az általa uralt terület további három részre bomlott: Itáliától elszakadt Lotharingia és Provence, az itáliai trónon pedig a császári címet is viselő II. Lajos ült. Halálával Lothar ága kihalt, s egészen I. Ottó (936–973) trónra kerüléséig Itália nehezen átlátható feudális anarchiába süllyedt. 962. február 2-án XII. János pápa a római Szent Péter-templomban császárrá koronázta I. Ottót, s ezzel létrejött a Német-Római Birodalom. Ezt a névleges államot III. Ottó (983–1002) próbálta univerzális birodalommá alakítani, ám a zseniális fiatalember mindössze 22 évesen meghalt. A Nápoly-szicíliai Királyság történetének kezdete viszont épp az uralkodásának idejére esik.

III. Ottó országzászlásának idején, 999-ben léptek a normannok először Dél-Itália földjére, mikor is zarándokként a Szentföldre tartva Salerno alól elűzték egy arab martalóchadát. Dél-Itáliában igen kaotikus viszonyokat találtak. Néhány évtized alatt számos normann lovag érkezett erre a földre, s 1030-ban egyikük, Rainulf már Aversa grófja, a capuai herceg hűbérese volt, s t sokan mások követték. Ezek közé tartozott Ravasz Róbert, aki a calabriai és apuliai normannok hercege címet nyerte el a bizánci uralkodótól (1057–1085). Ő foglalta el az utolsó langobárd hercegséget, Salernót 1077-ben. 1059-ben végül II. Miklós pápa elismerte a dél-itáliai normann hódításokat, mi több: 1084-ben,

mikor IV. Henrik császár elfoglalta Rómát, Ravasz Róbert mentette ki VII. Gergely pápát az Angyalvárból. 1059-től Róbert viseli a Szicília hercege címet. A dél-itáliai normann állam 1127 után éli első virágkorát. 1131-ben a birodalomhoz kerül Nápoly, s ezzel létrejön a Nápoly-szicíliai Királyság, melynek első uralkodójává, pápai engedéllyel II. Rogert kenik fel Palermóban, a királyság székhelyén. Az új királyság Európa vezető gazdasági és katonai hatalma, a pápaság támasza. II. Roger utódai alatt azonban az állam hanyatlásnak indul, míg a normann dinasztia kihalása után II. (Hohenstaufen) Frigyes ismét fel nem virágoztatja az országot. 1220-ban, római császárrá koronázása után Dél-Itáliába vonul vissza, ahol helyreállítja a királyság II. Roger-korabeli fényét, 1224-ben Nápolyban egyetemet is alapít jogászok képzésére. Először nem Szicíliában, hanem Dél-Itáliában rendezte be vándorló udvarát, több várat emelt a félszigeten, olaszul verselt, latin nyelven írt szakkönyvet a solymászatról – inkább volt olasz-normann, mint német. Kortársai eretneknek, az Antikrisztus előhírnökének bélyegezték, s így nem csoda, hogy során keveredett mind német-római császárként, mind nápoly-szicíliai királyként vitába, sőt, fegyveres konfliktusba a pápákkal. 1245-ben kiátkozták, címeit megfosztották. 1250-ben a dél-itáliai trónon törvénytelen fia, Manfréd követte. A pápa azonban a trónt 1245-ben üresnek nyilvánította, és felajánlotta Szicíliát IX. Károly francia király unokaöccsének, Anjou Károlynak, abban a reményben, hogy Dél-Itália szárazföldi területeit megtarthatja magának. Anjou Károly azonban nem elégedett meg a szigettel, a szárazföldet is akarta, s 1266-ban Beneventónál legyőzte a királyságot ténylegesen bíró Manfrédet, s Dél-Itália ura az Anjou-ház lett, amely fővárossá Nápolyt tette meg.

Az Anjouk alatt Dél-Itália Európa egyik legvirágzóbb államából a kontinens gazdasági perifériájára szorult, egyrészt a mohamedánok, görögök és zsidók irányában addig jellemző vallási türelem megszűnése (ezáltal a kereskedelem hanyatlása), másrészt a nagy számban betelepülő francia nagyurak miatt, akik az ölükbe hullt nagybirtokokon rövidlátó rablógazdálkodást folytattak. E körülmény lehetett az oka annak is, hogy 1282-ben a “szicíliai vecsernye” eredményeképpen Szicília elvált a Nápolyi Királyságtól, ezzel a Nápolyi Királyság végérvényesen a szárazföldre szorult vissza.

233

1264-ben, mikor a pápa elismerte az Anjouk jogát Dél-Itáliára, lefektették az öröklési rend alapjait. Eszerint az első születtől utód nélkül élve a később születteltel szemben, s a fiú a lánnyal szemben. I. Károlyt a trónon fia, II. (Sánta) Károly követte, aki feleségül vette V. István magyar király leányát, Máriát. II. Károly fia, Martell Károly azonban 1295-ben elhunyt, ennél fogva örökösé az öccse fia, Károly Róbert (Caroberto) lépett elő, aki ekkor hét esztendősen volt. Károly Róbert azonban, nagyanyja révén a magyar trónra is esélyes volt, hiszen IV. (Kun) László utód nélkül halt meg és III. Andrásnak sem volt fiúgyermek. Ezért (és valószínűleg a harmadik királyfi, Róbert hathatós rábeszélésére) Sánta Károly arra kérte a pápát, hogy módosíthassa az örökösödés rendjét, s ne unokája, ne is a világi dolgokban járatlan másodszülött fia, Lajos, hanem harmadik fiúgyermek, Róbert legyen utána Nápoly uralkodója. A pápa engedélyt adott erre, így kerül a nápolyi trónra 1309-ben Róbert, kit az utókor a Bölcs melléknévvel ruházott fel.

Bölcs Róbert 1309 és 1343 között uralkodott, igen művelt ember volt, számos költő, tudós pártfogója, mindemellett kiváló politikus és katona – csakúgy, mint rokonai, az Anjou-ház magyar ágának két legnagyobb uralkodója: I. Károly és I. (Nagy) Lajos. A pápánál elérte, hogy az neki adományozza a pápai állam főkapitánya címet, majd a császár kegyéből Toscana birodalmi vikáriusa lett: ezzel uralmát a teljes olasz félszigetre kiterjesztette.

Csak hogy 1328-ban meghalt egyetlen fia, Károly calabriai herceg, akinek fia nyolcnaposan távozott az élet sorából. Ezt követően (1330-ban) kényszerű helyzetben lányait jelölte meg utódaiként: először Johannát, annak halála esetén húgát, Máriát. Ám ez a rendelkezés meglehetősen labilisnak bizonyult, annak ellenére, hogy Róbert feleskette leányai segítségére hűbéreseit, köztük két öccsét: Durazzo és Taranto hercegeit.

Bölcs Róbert továbbra sem volt nyugodt trónjának sorsa és lányai örökösödése miatt, ezért úgy határozott, ismét hűbéruhához, a pápához fordul, s engedélyt kér, hogy idősebb lányát férjhez adhassa rokonához, I. Károly magyar király fiához, Lajoshoz. A szerződés értelmében, amennyiben Lajos elhalálozna, úgy Johanna Lajos öccsének,

End-

234

rének a felesége lenne, ha pedig Johanna hunyna el, úgy Lajos Máriát venné n ül, ha pedig Lajos is és Johanna is meghalnak, akkor Máriát Károly Róbert valamelyik fia köteles elvenni.

1333-ban érkezett meg Károly Róbert Nápolyba, hogy ezt a szerződést szentesítse, ám nem Lajost, hanem Endrét hozta magával, valószínűleg azért, mert Lajosnak mint első számú örökösének akkor már a lengyel trón megszerzése érdekében kellett házasodnia. Bölcs Róbertnek azonban megfelelt Endre is, így az eljegyzés megtörtént 1333. szeptember 26-án. Ettől fogva Endre a Calabria hercege címet viselte, ami a trónörökösnek járt a Nápolyi Királyságban (ahogyan az angol uralkodó örököse a walesi herceg), ráadásul a gyermek Endre kifejezetten azért maradt Nápolyban, hogy az uralkodásra felkészítsék. Külön udvartartást kapott, ahová vele tartott dajkája, Erzsébet, több magyar úr és udvarában élt nevelője, Roberto di Mileto barát, akit Bölcs Róbert rendelt mellé. Endre azonban hiába nevelkedett Dél-Itáliában, idegen maradt, jöttment, akit nem sohasem kedveltek meg, akit lenéztek, barbárnak tekintettek.

1333. november 8-án XXII. János pápa levelében áldását adta a két királyi gyermek eljegyzésére. Ám sem ez a levél, sem más okirat nem tartalmaz megállapodást Endre trónöröklésével kapcsolatban Bölcs Róbert és Károly Róbert között, noha Károly Róbert később hivatkozik efféle megállapodásra. Hogy létezett-e ilyen, nem tudjuk, de az bizonyos, hogy Endre mindent megkapott, ami egy nápolyi trónörökösnek járt, és az is biztos, hogy örökösödési joga írásba foglaltan nem maradt ránc, de a korban sem tudta felmutatni senki.

1342 húsvétján Endrét lovaggá ütötték, majd az újdonsült lovag elvette Johannát. Az év májusában elhunyt a pápa, az új pápa, VI. Kelemen pedig Aymerich bíborost küldte Nápolyba, hogy vegye ki Bölcs Róberttől a házasbékét megújítását, csak hogy mire a bíboros elindult, Bölcs Róbert elhalálozott (1343. január 19.). Róbert király halála eltt még kevert egyet a lapokon: végrendeletében trónját Johannára hagyta, és ha gyermektelenül meghal, az örököse sem Endre, hanem Mária, akinek Endre öccséhez, Istvánhoz kell férjhez mennie; kárptlással Endre megkapja a salernói hercegséget. A végrendelet a kormányzást Johanna nagykorúságáig (25 éves koráig) egy kormányzótanácsra bíz-

za, amelyben nem kapott helyet sem az egyház képviselője, sem a két legnagyobb hatalmú főúr: Durazzo és Taranto hercegei, amelyek feje Sanchia anyakirályné. A végrendelet titkos záradéka szerint Máriát Lajos magyar királynak kell elvenni "bizonyos titkos feltételek" miatt, ha pedig ez Lajos jegyessége és házassági elszereése miatt nem lehetséges, úgy Mária keze Szép Fülöp francia király valamelyik fiáé legyen. A végrendelet ellen zúgolódott a magyar udvar, hisz Endre csak a királyné férje lett általa, zúgolódtak a durazzoi és a tarantoi hercegek, de a pápaság is, mint hűbérúr, hisz a pápa az örökös kiskorúsága idején teljhatalmat kívánt magának. És maga Johanna is lázadott, ugyanis azonnal át akarta venni a kormányzást.¹

És innentől igazán bonyolult a történet. Íme az első jelenet: 1343. március 26-án Durazzoi Károly herceg n ül veszi Máriát, Johanna húgát. A házasságot helyesli Sanchia anyakirályné és a pápa is, aki felmenti Máriát korábbi házassági ígéretei alól. Ez a házasság egyenértékű Mária trónigényének bejelentésével.

A 2. jelenet: I. (Nagy) Lajos magyar király megbízza apósát, Károly morva grófot, járjon közbe a pápánál, hogy az koronáztassa királlyá Endrét, vagyis vegye semmisnek a végrendeletet. Ugyanakkor ráveszi Károly gróf atyját, János cseh királyt, ki több nápolyi elkelvel szoros baráti kapcsolatot ápol, hogy szólítsa fel Nápolyi arisztokráciáját: ismerjék el Endrét uruknak.

A 3. jelenet: Johanna függetleníteni próbálja magát a kormányzótanácstól, Endre mindinkább háttérbe szorul, népszerűtlensége nő, aminek oka első sorban Johanna "propagandája", független források szerint ugyanis Endre megnyer, tehetséges fiatalember, méltó fia aty-

¹Cola di Rienzo római népvész szerint más a történet. Szerinte Bölcs Róbert végrendeletében Endrét jelölte ki egyedüli utódjául. Csak hogy ezért a pápa 60 ezer uncia aranyat kért, a bíborosok azonban, akik mind Durazzoi Károly hívei voltak, valamint Charles Artois – másképpen Artus, sokak szerint Róbert király törvénytelen fia –, összekapartak gyorsan 40 ezer uncia aranyat a pápának, aki erre elször meghamisította, aztán pedig érvénytelenítette Bölcs Róbert végrendeletét, és többé nem támogatta Endrét.

jának és méltó öccse bátyjának. Johanna egyeduralomra tör, ám ebben a magyar királyi udvar és az avignoni pápai udvar lépései erősen akadályozzák.

A 4. jelenet: 1343 nyarán Erzsébet magyar anyakirályné elindul velencei gályákon Nápolyba, 21 ezer márka (mintegy 5250 kg) aranyat és 27 ezer márka (körülbelül 6750 kg) ezüstöt visz magával “meggy zés” céljából.

Az 5. jelenet: 1343. november 28-án a pápa levélben érvényteleníti Bölcs Róbert végrendeletét, feloszlatja a kormányzótanácsot, és megbízza útban lévő nápolyi követét, Aymerich bíborost Johanna rendeleteinek felülvizsgálatával, ugyanakkor levélben nyugtatja meg Johannát, hogy nem kíván beleavatkozni a királyság belügyeibe (holott épp azt teszi). Endrét meg sem említi levelezésében.

A 6. jelenet: Erzsébet magyar anyakirályné Nápolyból követseget küld Avignonba, hogy a pápát rábírja Endre örökösödésének elismerésére. Johanna és Sanchia anyakirályné is útnak indít egy-egy követseget, miután Erzsébet Rómába zarándokol (hatlovas hintón, 50 aransarkantyús vitézzel vonul Rómába), hol oly b kez , hogy végül menekülnie kell a tolongó koldusok el l.

A 7. jelenet: Valois Katalin, Bölcs Róbert öccsének, Taranto hercegének özvegye, címzetes bizánci császárné, a francia király testvére két fiát, Róbertet és Lajost Johanna mellé küldi, hogy meghódítsák unokatestvérüket, és rávegyék arra, hogy megszabaduljon Endrét l. Err l Erzsébet is valószínűleg tudomást szerez (utóbb utal is rá egyik levelében), mert fiát haza akarja vinni, ám végül Bertrand de Baux, a Nápolyi Királyság f bírója ráveszi, hogy tegyen le tervét l, ami háborúhoz vezetne a gyenge Nápoly és a hatalmas, erősen Magyar Birodalom között.

A 8. jelenet: a pápa elismeri Endre jogát a nápolyi trónhoz – cserébe 44 ezer márka, azaz 11 ezer kg aranyért! (A magyar államkincstár erősen megterhelik a költségek, I. Lajosnak adókat kell kivetnie, hogy fedezze öccse patronálását.)

A pápa nem akarja, hogy az erősen Magyarország megvesse a lábát Itáliában, ráadásul tekintetbe kell vennie legfőbb pártfogója, VI. Fülöp francia király érdekeit, aki Johanna nagybátyja. Ezen okok miatt Endre

jogát nem alanyi jogként ismeri el. Endre csak mint Johanna férje jogosult a koronára a pápai álláspont szerint, tehát az öröklésbe nem szól bele, mert a trón jogszerően Johannát illeti. Ettől kezdve Endre használja a nápolyi király címét, bár meg nem koronázzák, tudniillik arra a pápa csak akkor hajlandó, ha megkapta a 44 ezer márka aranyat.

A 9. jelenet: Aymerich bíboros megérkezik Nápolyba 1344. májusában, ám egyedül Johannától veszi ki a hűbéresküti, Endrét l nem. A bíboros nem képes kontrollálni Johannát, Endre helyzete nagyon ingatag, az udvar megveti, sértegetik, gúnyolják.

A 10. jelenet: Erzsébet magyar anyakirályné, bár tisztában van fia nehézségeivel, úgy véli, amint a pápa megkapja a kialakított összeget és Endrét felkenik, helyzete is megszilárdul, ezért hazautazik Magyarországra.

A 11. jelenet: a pápa visszahívja a tehetetlen Aymerich bíborost és felváltja Guillaume d'Amici chartres-i püspökkel, aki rendet teremt a nápolyi udvarban, ezáltal Endre körülményei és kilátásai javulni látszanak.

A 12. jelenet: a pápa, miután megkapta a pénzét, 1345. szept. 20-án kiadott bullájában Guillaume d'Amici chartres-i püspököt bízza meg azzal, hogy királlyá koronázza Johannát és Endrét. A bullában mindazonáltal azt is leszögezi, hogy amennyiben Endrének és Johannának nem születnének gyermekei, s Johanna korábban halna meg, úgy nem Endre, hanem Mária a trón várományosa, s ha ezzel Endre szembeszállna, kiközösítik az egyházból. Épp ezért Endrének eskü kellett tennie Máriának, hogy betartja a pápai bulla rendelkezéseit. (Vagyis arra, hogy az Anjouk magyarországi ágát kizárja az örökösödésből.) A pápa, bullájával egy időben, leveleket ír Nápoly elkövetőinek, felszólítván őket arra, hogy vessék alá magukat akaratának.

A 13. jelenet: 1345. szeptember 18-áról 19-ére virradó éjszaka Aversában meggyilkolják a 18 éves Endrét, akinek gyermekét Johanna a szíve alatt hordja. A merénylet mögött minden bizonnyal Valois Katalin, Fülöp tarantói herceg özvegye áll, még akkor is, ha I. Lajos magyar király kezdettől fogva Mária férjét, Durazzo Károlyt vádolja. Szinte bizonyos, hogy Johanna tudott arról, hogy meg akarják gyilkolni a férjét.

Ami ezután következik: véres háború, melynek során I. Lajos 1350-ben elfoglalja Nápolyt is, majd a status quo alapján fegyverszünetet kötött. 1352-ben a pápa közvetítésével békét köt Johannával, s az év végén szabadon bocsátja az 1348 óta fogságában lévő durazzoi és tarantoi hercegeket. Később, 1364-ben Magyarországra hozatta Durazzoi (Kis) Károly herceget, s horvát–szlavón herceggé teszi (később magyar király is lesz, II. Károly néven). Ezt követően Nagy Lajos Kis Károly nevében lép föl nápolyi érdekeinek védelmében, de eredményeket nem ér el.

Végül XI. Gergely pápa 1377-ben Avignonból Rómába helyezi vissza a székhelyét, majd a következő esztendőben, Gergely halála után a bíborosok VI. Orbán személyében olasz főpapot ültetnek Szent Péter trónjára – ezzel a zsarnok hajlamú, önfejű, a pápa akaratával is szembeszegülő, rovott múltú Nápolyi Johanna sorsa beteljesedik. 1380-ban VI. Orbán megfosztja hatalmától, s a trónra Nagy Lajost hívja meg, aki azonban már nem mozdul a hívásra, hanem jogait Kis Károlyra ruházza. 1381-ben III. Károly néven koronázzák királlyá. III. Károly börtönbe veti, majd még patrónusa, I. (Nagy) Lajos életében a börtönben megfojtatja Johannát, akit nem enged szentelt földbe temetni, hisz köztudottan része volt férje, Endre herceg meggyilkolásában.

A dráma történelmi szereplői

ENDRE – I. Károly Róbert magyar király másodszülött fia.

ERZSÉBET – magyar anyakirályné, I. Lajos király és Endre herceg anyja, I. Károly Róbert özvegye.

GILET – Gilet Miklós egyike az Endre udvartartásába Nápolyba érkező uraknak Fessler Magyarország történetében.

RÓBERT – Bölcs Róbert 1309–1348 között Nápoly királya, Johanna nagyatyja.

SANCHIA – anyakirályné, Bölcs Róbert felesége, a király halála utáni kormányzótanács elnöke, ám kolostorba kényszerítik, ahol 1345. július 28-án meghal.

DURAZZO – a durazzoi herceg, Durazzoi János, Bölcs Róbert ifjabbik öccse. A darab szereplője fia, Károly, aki 1343. március 23-án, miután kívül rekedt a kormányzótanácson, feleségül veszi Máriát, Johanna húgát. Máriának Bölcs Róbert végrendelete értelmében István magyar herceghez kellett volna feleségül mennie. Durazzoi Károly 1348-ban hal meg, testvére, Lajos 1362-ben. Ezen utóbbi Kis Károly, későbbi nápolyi (1381–86) és magyar király (1385–86) atyja.

ÁGNES PERIGORD – a durazzoi hercegné, János herceg felesége, Károly és Lajos anyja. A drámában kicsit Valois Katalin szerepét tölti be. A valóságban nem játszott meghatározó szerepet a történetekben.

TARANTO – vagyis a tarantoi herceg, Fülöp, Bölcs Róbert idősabb öccse, Valois Katalin férje. Katalin Franciaország királyának testvére, címzetes bizánci császárné, Róbert, Lajos és Fülöp hercegek anyja, az Endre elleni merénylet valószínűsíthető értelmi szerzője, aki a lebonnyolítást, a megszervezést Charles Artois-ra bízta. A darab szereplője Durazzo Lajos herceg.

ARTUS KÁROLY – Charles Artois, kamarás, Bertrand-nak, a királyság marsalljának apja, valószínűleg Bölcs Róbert törvénytelen fia. A merénylet valódi szervezője.

JOHANNA – nápolyi királyné, Bölcs Róbert unokája, Endre magyar herceg felesége.

PETRARCHA – Francesco Petrarca (Petracco) 1304-1374 között élt nagy reneszánsz költő. 1341-ben római költő koszorúzása előtt jár Nápolyban, ahol "vizsgát tesz" a literátus Bölcs Róbert király előtt, a király háromnapos kérdés után saját bíborpalástját adja rá, hogy abban menjen Rómába. 1343-ban pápai megbízatással követ Nápolyban, tehát történetileg hiteles, hogy a dráma cselekményének idejében a költő épp itt tartózkodik.

RÓBERT BARÁT – Roberto di Mileto barát, Endre nevelője, akit Bölcs Róbert rendelt a herceg mellé 1333-ban, mikor a herceg Nápolyba érkezett 6 évesen.

PHILIPPA – Filippa di Catania, Johanna mosónbéli nevelőanyja és udvarmestere, Johanna bizalmasa. Minden bizonnyal Valois Katalin vonta be körébe, hogy rajta keresztül próbálja irányítani és ellenrizni Johannát.

CABANIS – C. Raimund Fesslernél Philippa második férje, aki szintén alacsony sorból emelkedett fel a lovagi rendbe. Mór származású, a forrás szerint Cabanis és Philippa házasságából három fiú született, a legidősebb fiú, Robert leányát hívták Sanciának. Fessler történetében Robert Cabanis játszik kulcsszerepet Endre meggyilkolásában.

Válogatott bibliográfia

Kiadások:

HALÁSZ Gábor (szerk.): *Madách Imre összes művei I-II.* Bp. Révai kiadás, 1942

MADARÁSZ Imre (szerk.): *Madách Imre összes drámái I-II.* Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.

Madách történelmi forrásai:

Edward GIBBON: *History of the Decline and Fall of the Roman Empire.* (A római birodalom hanyatlásának és bukásának története.)

Aurel Ignaz FESSLER: *Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen.* (Magyarország és története.)

A drámákról:

VOINOVICH Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája.* Franklin Társulat, Bp., 1914. – 26–35. l.

KAMARÁS Béla: *Madách Imre ifjúkori drámái és novellái.* Pécs, 1941. Magyar Intézeti Értekezések 34. – 21–33. l.

HORVÁTH Károly: *Madách Imre.* Mikszáth Kiadó, Horpács 1999. – 14–19.

SZÉKELY István: *Álom a történelemből I. Madách Imre és az ember tragédiája.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. – 30–31. l.

MEZEI József: *Madách. Az élet értelme.* Budapest, Magvet Kiadó, 1977. – 64–69. l.

TARTALOM

EL SZÓ	5
COMMODUS	17
ELS FELVONÁS	19
MÁSODIK FELVONÁS	40
HARMADIK FELVONÁS	53
NEGYEDIK FELVONÁS	63
JEGYZETEK	95
Források	97
Szövegváltozatok	104
Szómagyarázatok	128
A dráma történelmi háttere	130
A dráma történelmi szereplői	134
NÁPOLYI ENDRE	137
ELS FELVONÁS	139
MÁSODIK FELVONÁS	152
HARMADIK FELVONÁS	166
NEGYEDIK FELVONÁS	176
ÖTÖDIK FELVONÁS	190
JEGYZETEK	203
Források	205
Szövegváltozatok	209
Szómagyarázatok	231
A dráma történelmi háttere	232
A dráma történelmi szereplői	240
Válogatott bibliográfia	242

A MADÁCH KÖNYVTÁR – ÚJ FOLYAM EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. I. Madách Szimpózium (1995)
2. II. Madách Szimpózium (1996)
3. Fráter Erzsébet emlékezete I. (1996)
4. Imre Madách: Le manusheski tragedija (1996)
5. III. Madách Szimpózium (1996)
6. Balogh Károly: Gyermekkorom emlékei (1996)
7. Nagyné Nemes Györgyi–Andor Csaba: Madách Imre rajzai és festményei (1997)
8. IV. Madách Szimpózium (1997)
9. Andor Csaba: Ismeretlen epizódok Madách életéből I (1998)
10. Andor Csaba: Madách Imre és Veres Pálné (1998)
11. V. Madách Szimpózium (1998)
12. Fejér László: Az ember tragédiája bemutatói (1999)
13. Madách Imre: Az ember tragédiája. I. F. szöveg (1999)
14. Madách Imre: Az ember tragédiája. II. Szövegváltozatok, kommentárok (1999)
15. I. Fráter Erzsébet Szimpózium (1999)
16. VI. Madách Szimpózium (1999)
17. Imre Madách: Di tragedye funem mentshn (2000)
18. Majthényi Anna levelezése (2000)
19. Komjáthy Anzelm: Önéletírás (2000)
20. VII. Madách Szimpózium (2000)
21. Imre Madách: Tragedy of the Man (2000)
22. Fráter Erzsébet emlékezete II. (2001)
23. II. Fráter Erzsébet Szimpózium (2001)
24. Bárdos József: Szabadon bűn és erény közt (2001)
25. VIII. Madách Szimpózium (2001)
26. Madách Aladár művei. I. Versek (2002)
27. IX. Madách Szimpózium (2002)
28. Imre Madách: A Traxedia do Home (2002)
29. Enyedi Sándor: Az ember tragédiája bemutatói. I. Az első bemutatótól Trianonig (2002)
30. X. Madách Szimpózium (2003)

31. Imre Madách: Moses (2003 [angol fordítás])
32. Bódi Györgyné: A legújabb Madách-irodalom (1993–2003)
(2004)
33. L. Kiss Ibolya: Erzsébet asszony (2004)
34. Becker Hugó: Madách Imre életrajza (2004)
35. XI. Madách Szimpózium (2004)
36. Árpás Károly: Egy Madách-beszéd elemzése (2004)

SOROZATON KÍVÜLI KIADVÁNYOK

- Madách Imre: Az ember tragédiája (2002)
Andor Csaba: Százegy aforizma (2002)
Györe Balázs: A jámbor Pafnutyij apát keze vonása
(Györe Balázs m. v. 1., 2002)
Palágyi Menyhért: Madách Imre neje (2003)
Györe Balázs: A 91-esen nyugodtan elalhatok
(Györe Balázs m. v. 2., 2003)
Frim Jakab: A hülyeség és a hülyeintézetek, különös tekintettel
Magyarország hülyéire (2004)
Antal Sándor: Ady és Várad (2004)
Györe Balázs: A megszólítás ábrándja
(Györe Balázs m. v. 3., 2004)
Tomschey Ottó: A XVIII–XIX. század magyar költői /
Hungarian poets of the 18th–19th centuries

Megköszönjük, ha személyi jövedelemadója 1%-ával támogatja a Madách Irodalmi Társaság további működését és kiadványainak megjelentetését.

Adószámunk: 18066452-1-42

Címünk: 1072 Bp., Nyár utca 8.

Számlánk: Madách Irodalmi Társaság, 11707024-20345224

www.madach.hu